

**Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
Міністерство освіти і науки України**

**Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Вербицький Богдан Дмитрович

УДК 94(477)“1962/1998”:[323.3+342]Горині(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**Громадсько-політична та державотворча діяльність
Михайла і Богдана Горинів (1962–1998 рр.)**

07.00.01 – історія України

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ *Б. Д. Вербицький*

Науковий керівник
Дробот Іван Іванович,
доктор історичних наук, професор

Київ – 2020

АНОТАЦІЯ

***Вербицький Б. Д.* Громадсько-політична та державотворча діяльність Михайла і Богдана Горинів (1962–1998 рр.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «історія України». Київський національний університет імені Тараса Шевченка МОН України – Київ, 2020.

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлюється інтенсивним зростанням зацікавленості української громадськості до вивчення діяльності осіб, які безпосередньо брали участь у процесі здобуття Україною незалежності і суверенітету.

В останні роки спостерігається тенденція, згідно якої у дослідженнях пріоритетним напрямом стала історична біографістика (персоналістика), оскільки новітній період існування незалежної української держави творили непересічні постаті, з числа дисидентів, колишніх політв'язнів, творчої інтелігенції та правозахисників другої половини ХХ ст.

Серед широкого кола вищевказаних представників помітно виділяються брати Михайло і Богдан Горині. Як громадсько-політичні діячі вони є одними із ключових особистостей, які своїми діями реально втілювали у життя довготривалий процес становлення незалежності України, що ґрунтувався на багатьох факторах, в першу чергу, піднятті національної самоідентичності українського населення УРСР, шляхом організації масових протестних мітингів та патріотичних заходів в 1980-х-1990-х рр., зокрема відзначення свята «500-ліття Запорозького козацтва» та акції «Українська хвиля» («Живий ланцюг»).

Крім того, брати-дисиденти здійснили неоціненний внесок у розбудову української державності.

Також актуальність дослідження визначається дефіцитом комплексної розробки обраної теми в історичній літературі, зокрема відсутністю

дисертаційного дослідження стосовно громадсько-політичної діяльності Михайла і Богдана Горинів.

Наукова новизна роботи визначається предметом дисертації, що полягає у комплексному вивченні та аналізі громадсько-політичної та державотворчої діяльності братів Горинів через призму їх життєдіяльності, в контексті становлення української державності на тлі історичних подій другої половини ХХ – початку ХХІ ст.

За результатами аналізу стану наукової розробки даної теми, проаналізовано історіографію і джерельну базу дослідження, вказано принципи і методи, які застосовувались при написанні роботи. Зокрема, історіографію було поділено на: праці, присвячені специфіці українського дисидентського руху; дослідження, в яких висвітлено суспільно-політичне життя незалежної української держави та біографії колишніх учасників опозиційного правозахисного руху; спеціальні праці, предметом яких є участь Михайла і Богдана Горинів в громадсько-політичному житті України.

Розкриття і систематизація джерельної бази та методології роботи, дозволило дослідити та охарактеризувати віхи життя братів Горинів на основі нових джерел, у тому числі, за допомогою методу усної історії, шляхом записів двох аудіо-інтерв'ю із Б. Горинем. Вказані інтерв'ю дали можливість поглянути на ті чи інші історичні події крізь призму його особистих думок, простежити чинники, які вплинули на розвиток суспільно-політичних поглядів, а також сформувати уявлення про світогляд, у тому числі, його старшого брата – Михайла Гориня. Дані інтерв'ю доповнюють документальну джерельну базу.

До наукового обігу вперше введено значний масив архівних матеріалів, які дозволяють розкрити не тільки етапи життя братів Горинів, а й загальний стан суспільно-політичних процесів другої половини ХХ – початку ХХІ ст., зокрема методів роботи КДБ УРСР щодо придушення дисидентського руху в Україні.

У зазначеній біографії братів Горинів наведені причини та обставини, що слугували каталізатором у останніх стати на шлях відстоювання національної ідеї, що переросла у сенс життя – утворення незалежної української держави.

На підставі використаної літератури та джерел висвітлено громадсько-політичні процеси, які відбулись на території УРСР з середини ХХ до початку ХХІ ст., зокрема ті, які мали негативне значення для українського народу.

Охарактеризовано участь братів Горинів у суспільно-політичному житті України в даному періоді, зокрема констатовано їх провідне місце у підривній діяльності радянського устрою, шляхом створення і поширення самвидаву, в рамках дисидентського руху. Розкрито основні етапи формування самої мережі розповсюдження самвидаву, а також процеси створення забороненої радянською цензурою літератури.

Висвітлено особливості життя Михайла і Богдана Горинів під час табірної ув'язнення та встановлено, що саме брати Горині переконали політв'язнів боротися за незалежність України не збройним методом, а демократичним, за допомогою поширення літератури антирадянського спрямування через самвидав.

Водночас, політв'язні-Горині спромоглися створити канали поширення самвидаву з-за таборів. Заховані матеріали, у зроблених власними руками столярських виробках, вони передавали через осіб, які виходили на волю, або винаходили інших способів передачі. Зокрема, Михайло Горинь через поцілунок своєї дружини зміг передати лист-звернення політв'язнів, в якому розміщувалася інформація про тортури, яким піддаються в'язні, до Організації Об'єднаних Націй.

Також проаналізовано спогади сучасників і представників дисидентства про братів Горинів, зокрема Левка Лук'яненка, Івана Геля, Василя Овсієнка, Анатолія та Валерія Шевчуків та ін.

Виокремлено провідну роль братів Горинів у Гельсінському русі. Так, М. Горинь був залучений до редакції основного документу про створення Української Гельсінської Групи та, офіційно не будучи її членом, здійснював допомогу у координації друку антирадянських так званих «інформаційних бюлетенів» організації. Натомість Б. Горинь мав побічні контакти із представниками Групи, однак долучився до трансформації УГГ в Українську Гельсінську Спілку, а М. Горинь був одним із розробників програми УГС.

Зазначено про безпосередню активну участь братів-дисидентів у створенні Народного Руху України, зокрема у підготовці першого установчого з'їзду громадсько-політичної організації.

Брати Горині були одними із фундаторів формування Української республіканської партії та Християнської республіканської партії, а також були одними із ініціаторів створення Конгресу національно-демократичних сил – об'єднання з 16 політичних та громадських організацій.

Згідно аналізу депутатського періоду діяльності братів Горинів (1990-1994 рр.), встановлено, що останні опікувалися питаннями розбудови державної незалежності і суверенітету України.

Крім того, їх зусилля були спрямовані на підвищення авторитету держави на міжнародній арені та відстоюванні національних інтересів України, зокрема протидії територіальним претензіям Російської Федерації і забезпечення національної безпеки.

З метою реалізації вищезазначеного, братами Горинями було відвідано США та низку європейських країн, в результаті чого було закладено фундамент на партнерство із міжнародними організаціями-союзами.

Варто наголосити, що Михайло і Богдан Горині акцентували увагу міжнародної спільноти на прагненні Росії повернути втрачені території СРСР під своїм головуванням, тому застерігали керівництво України від відмови від ядерної зброї.

Під час другої каденції (1994-1998 рр.), в якості народного депутата, Богдан Горинь почав опікуватися не міжнародними, а внутрішніми проблемами, зокрема питаннями реалізації прав людини і національних меншин на території України.

Варто зауважити, що у державотворчій діяльності брата Горині були співавторами багатьох законопроектів пов'язаних із розбудовою державних інституцій. Вони були одними із ініціаторів прийняття Декларації про державний суверенітет України та Акта проголошення незалежності України.

Після невдалої спроби балотуватися в 1998 р. до Верховної Ради України брата Горині відходять від активної політичної діяльності і присвячують свою енергію громадській та науково-публіцистичній роботі. Хоча у 2002 р. Богдан Горинь, як представник РХП, здійснив спробу балотувався до парламенту у складі політичної сили «Наша Україна».

Михайло Горинь з 2000 по 2006 р. був головою Української Всесвітньої Координаційної Ради, на чолі якої відвідав українські громади Росії та європейських країн.

Богдан Горинь протягом 2000-х рр. активно зайнявся літературною діяльністю. Окрім монументальних праць про українських митців, ним надрукований автобіографічний роман-колаж «Не тільки про себе» у 3 томах, в яких оприлюднено власні спогади та маловідому інформацію про учасників руху опору радянському режиму другої половини ХХ ст.

Про значимість постатей Михайла і Богдана Горинів в історії України говорить чималий перелік їх державних нагород, серед яких є: Ордени «За заслуги», «За мужність», «Ярослав Мудрого» та ін. У 2019 р. Богдана Гориня було відзначено найпочеснішою українською літературною відзнакою – Національною премією України імені Тараса Шевченка.

Ключові слова: Михайло Горинь, Богдан Горинь, дисиденти, політв'язні, самвидав, Українська Гельсінська Спілка, Українська республіканська партія.

ABSTRACT

Verbytsky B.D. Socio-political and state-building activity of Mykhailo and Bohdan Horyn (1962–1998). – Qualifying scientific work as a manuscript.

The dissertation for a scientific degree of the candidate of historical sciences on a specialty 07.00.01 "history of Ukraine". Kyiv National Taras Shevchenko University, Ministry of Education and Science of Ukraine - Kyiv, 2020.

The topicality of the thesis theme is specified by the growing interest of the Ukrainian society to studying an activity of the persons immediately participated in acquisition of independence and sovereignty by Ukraine.

Lately it has been seen a tendency according to which the historic biographistics (personalistics) has become a priority in the researches, since the contemporary period of the independent Ukrainian state has been created by outstanding people from among dissidents, former political prisoners, intelligentsia and human rights defenders of the second half of XX century.

The brothers Mykhailo and Bohdan Horyn stand out from a wide circle of the above representatives. As social and political activists, they belong to key personalities whose actions made the long process of Ukraine's independence development come true. It was based, first of all, on raising national self-identity of the Ukrainian population in the Ukrainian Soviet Socialist Republic, organizing mass protest meetings and patriotic events in 1980s-1990s, for example, the celebration of 500th anniversary of the Zaporizzhia Cossacks, and a promotion of the "Human Chain" ("Zhyvyi Lantsiuh").

Moreover, the brothers-dissidents made an invaluable contribution into the development of Ukrainian stateness.

Also, the topicality of the research is specified by the insufficient complex development of the theme chosen in the historic literature, particularly, there is no dissertation research concerning the public-and-political activity of Mykhailo and Bohdan Horyn.

Academic novelty of the research is determined by the dissertation subject, which lies in the complex study and analysis of social and political as well as state-development activity of the Horyn brothers through the perspective of their living, in the context of the Ukrainian stateness evolvement, with historic events of the second half of XX- early XXI century in the background.

Following the analysis results regarding the scientific development of this theme, historiography and sources of the research have been analysed, specified principles and methods used while writing the work. Particularly, the historiography was divided into the works dedicated to the specific nature of the Ukrainian dissident movement; the researches covering the social and political life of the independent Ukrainian state and the biographies of former participants of the opposition right defense movement; special works concerning the participation of Mykhailo and Bohdan Horyn in social and political life of Ukraine.

The analysis and systematization of sources corpus and work methodology allowed researching and characterizing milestones of the Horyn brothers' lives based on new sources, including by a method of oral history, by recording two audio interviews with B.Horyn. The interviews mentioned provided an opportunity to look at historic events in question through his personal thoughts, trace the reasons to have influenced the development of social and political views as well as form an opinion about the mindset, including his elder brother – Mykhailo Horyn. The interview data supplement the documentary sources.

A significant corpus of archive materials has been first put into academic circulation; they allow revealing not only the life stages of the Horyn brothers but also a general state of social and political processes in the second half of XX-the beginning of XXI century, particularly, the work methods of USSR KGB concerning suppression of the dissident movement in Ukraine.

The brothers Horyn's biography mentioned provides the reasons and circumstances acted as catalysts for the latter to begin advancing the national idea

which grew into the sense of life – the establishment of an independent Ukrainian state.

Based on the literature and sources used, there have been considered social and political processes taken place in the territory of the USSR from the middle of XX until the beginning of XX century; particularly, those having a negative impact for the Ukrainian people.

It has been characterized the participation of the Horyn brothers in the social and political life of Ukraine in this period, particularly, stated their key place in subversive activity with regard to the Soviet regime, through creation and spreading out self-published books under the dissident movement. There have been revealed main formation stages of self-published books network, as well as the processes of creating literature prohibited by the Soviet censorship.

The peculiarities of Mykhailo and Bohdan Horyn's life during their camp confinement have been revealed and it has been established that it was the Horyn brothers who persuaded political prisoners to fight for the independence of Ukraine in a democratic way rather than with weapon, spreading anti-Soviet literature through self-published books.

Simultaneously, political prisoners Horyn were able to create the self-published books channels of distribution from the camps. They passed hidden materials, in self-made cabinetry through the persons releasing from the camp or found other ways of dispatching. In particular, Mykhailo Horyn was able to send a submission letter from the political prisoners, which contained information about tortures the prisoners underwent to the United Nations Organization, through his wife's kiss.

Also, there have been analysed the memories of contemporaries and dissident representatives about the Horyn brothers, particularly of Levko Lukianenko, Ivan Hel, Vasyl Ovsienko, Anatolii and Valerii Shevchuk, etc.

It has been established a leading role of the Horyn brothers in Helsinki movement. M.Horyn was involved into editing the main document about the establishment of the Ukrainian Helsinki Group, and not being its official member,

assisted in coordination of printing anti-Soviet so called news-bulletins of the organization. Instead, B.Horyn had side contacts with the Group representatives, but he took part in the transformation of the Ukrainian Helsinki Group into the Ukrainian Helsinki Union, and M.Horyn was one of the UHU Program developers.

It has been specified an immediate active participation of brothers-dissidents in creation of the People's Movement of Ukraine (Ukrainian: «народний Рух України»); particularly, in preparation of the first constitutive congress of the social and political organization.

The Horyn brothers were among the founders of the Ukrainian Republican Party and the Christian Republican Party, as well as among those who initiated the establishment of Congress of National-and-Democratic Forces – association of 16 political and non-governmental organizations.

According to the analysis of the Horyn brothers' activity as People's Deputies (1990-1994), it has been established that they focused on the issues related the development of state independence and sovereignty of Ukraine.

Moreover, they aimed at increasing the state authority in the world and at defending national interests of Ukraine, in particular, counterstanding territorial claims of the Russian Federation and provision of national security.

To implement the above mentioned, the Horyn brothers visited the USA and a range of the European countries. As a result, it was laid the groundwork for partnership with international organizations – unions.

It should be mentioned that Mykhailo and Bohdan Horyn pointed out to the international community at Russia's intention to return the lost territories of the Union of Soviet Socialist Republics under its control, that is why they warned the government of Ukraine against refusal from the nuclear weapon.

During their second term as People's Deputy (1994-1998), Bohdarn Horyn devoted himself to domestic issues rather than international ones, particularly, to the issue of exercising the human and national minorities rights in the territory of Ukraine.

It is worth mentioning that in their state-development activity, the Horyn brothers were co-authors of many draft laws related to development of state institutions. They were among those who initiated the adoption of Declaration of State Sovereignty of Ukraine and the Act of Declaration of Independence of Ukraine.

After a failure to have a seat in the Verkhovna Rada of Ukraine in 1998, the Horyn brothers left active political activity and channeled their energy to scientific-and-journalistic work. However, in 2002 Bohdan Horyn, as a representative of the Christian Republican Party tried to run for a seat in parliament as a part of Nasha Ukraina (Ukrainian: «Наша Україна») political force.

Mykhaylo Horyn was the Head of Ukrainian Worldwide Coordination Council from 2000 to 2006 and visited Ukrainian communities of Russia and European countries as its Head.

During the 2000s Bohdan Horyn was intensively involved into literary activity. Apart from monumental works about the Ukrainian artists, he published an autobiographic novel-collage of *Not Only About Me* (Ukrainian: «Не тільки про себе») in 2 volumes, where he publicly disclosed own memories and little known information about the participants of the movement of resistance to the Soviet regime in the second half of XX century.

A long list of governmental awards of Mykhailo and Bohdan Horyn speaks for the significance of these personalities in history of Ukraine; among them there is Order of Merit, Order for Courage, Order of Yaroslav the Wise, etc. In 2019 Bohdan Horyn was awarded with the most honorable Ukrainian prize in literature – Taras Shevchenko National Prize of Ukraine.

Key words: Mykhailo Horyn, Bohdan Horyn, dissidents, political prisoners, samizdat, Ukrainian Helsinki Union, Ukrainian Republican Party.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті у наукових вахових виданнях України:

1. Вербицький Б. Розвиток суспільно-політичних поглядів Михайла і Богдана Горинів. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В.М. Вашкевич. 2016. Вип. 114 (11). С. 83-86.

2. Вербицький Б. Організація і розповсюдження українського самвидаву братами Михайлом і Богданом Горинями (1962-1965). *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В.М. Вашкевич. 2017. Вип. 122 (7). С. 81-85.

3. Вербицький Б. Участь Михайла і Богдана Горинів у створенні і розвитку Української Гельсінської Спілки. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В.М. Вашкевич. 2018. Вип. 137 (10). С. 303-307.

4. Вербицький Б. Боротьба дисидентів і правозахисників за активізацію громадсько-політичного життя в кінці 80-х – на початку 90-х рр. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В.М. Вашкевич. 2018. Вип. 138 (11). Ч.1. Історичні науки. С. 128-133.

5. Вербицький Б. Зовнішньополітична депутатська діяльність Богдана Гориня в 1992-1994 рр. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 139 (12). Ч.1. Історичні науки. С. 133-136.

Статті в іноземних виданнях:

6. Verbytskyi B. Socio-political activity of brothers Mykhailo and Bohdan Horyn in modern Ukrainian historiography. *Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej "PNAP"*. Vol 42. No 5. Czestochowa. 2020. P. 167-173.

Тези наукових доповідей:

7. Чепур Б. Родинний вплив на формування політичних поглядів Михайла і Богдана Горинів. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали звітно-науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософської освіти і науки*. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2016. С. 68-70.

8. Вербицький Б. Механізми передачі самвидаву братами Горинями із таборів для політв'язнів до представників дисидентського руху в 1965-1971 рр. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали звітно-науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософської освіти і науки*. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2018. С. 52-55.

9. Вербицький Б. Історіографія дисидентського періоду життєдіяльності Михайла і Богдана Горинів. *Наука та потенціал: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції*. Київ. 2021. С. 14-16.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	23
1.1 Історіографія дослідження	23
1.2 Джерельна база дисертації	38
1.3 Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми	54
РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ БРАТІВ ГОРИНІВ.....	60
2.1 Соціальні чинники формування суспільно-політичних поглядів Михайла і Богдана Горинів	60
2.2 Студентські роки і початок літературно-публіцистичної діяльності братів Горинів	65
РОЗДІЛ 3. ДИСИДЕНТСЬКИЙ ПЕРІОД СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БРАТІВ ГОРИНІВ (2 ПОЛ. 1960-х – 2 ПОЛ. 1980-х)	88
3.1 Виготовлення і поширення самвидаву братами Горинями (1962 – 1965-ті рр.)	88
3.2 Табірний період життя Михайла і Богдана Горинів	101
3.3 Громадсько-політична діяльність братів Горинів на волі та їх участь у Гельсінському русі (1970 – 1980-ті рр.)	114
РОЗДІЛ 4. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТА ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ БРАТІВ ГОРИНІВ НАПЕРЕДОДНІ ТА В РОКИ РОЗБУДОВИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (КІН. 1980-х – 1990-ті рр.)	129
4.1 Громадсько-політична діяльність Михайла та Богдана Горинів у 1987-1991 рр.	129
4.2 Державотворча та громадська діяльність братів Горинів в період становлення української держави.....	155
ВИСНОВКИ	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	186
ДОДАТКИ	222

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ГДА – Галузевий державний архів Служби безпеки України
- ДемПУ – Демократична партія України
- ДНЯЗ – Договір про нерозповсюдження ядерної зброї
- КДБ – Комітет Державної Безпеки
- КК УРСР – Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки
- КНДС – Конгрес національно-демократичних сил
- КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу
- КПУ – Комуністична партія України
- ЛІДПМ – Львівський інститут декоративного і прикладного мистецтва
- МЗС – Міністерство закордонних справ
- НАН України – Національна академія наук України
- НАТО – Організація Північноатлантичного договору
- НБСЄ – Нарада з безпеки і співробітництва в Європі
- НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ
- НРУ – Народний Рух України
- облвно – обласний відділ народної освіти
- ООН – Організація Об'єднаних Націй
- РХП – Республіканська Християнська партія
- СНД – Співдружність Незалежних Держав
- СНО-1 – Договір про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь СРСР-США
- СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
- США – Сполучені Штати Америки
- УАНТІ – Українська асоціація незалежної творчої інтелігенції
- «УВ» – «Український вісник»
- УВКР – Українська Всесвітня Координаційна Рада
- УГГ – Українська Гельсінська група

УГС – Українська Гельсінська спілка

УРП – Українська республіканська партія

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УКЦ – Комітет захисту української католицької церкви

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України

ЦК КПРС – Центральний комітет Комуністичної партії Радянського Союзу

ЦК КПУ – Центральний комітет Комуністичної партії України

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах українського державотворення вельми актуальними в історичній науці стали дослідження, які націлені на науковий, об'єктивний аналіз і відтворення історичних подій початку 60-х – 90-х рр. ХХ ст., пов'язаних з рухом за незалежність України, а саме внеску окремих особистостей в зміцнення державницького потенціалу країни.

Біографістика, як один із жанрів історії, в останні роки набуває значної популярності серед українських істориків, які намагаються виправити історичну несправедливість і повернути в історичний дискурс відомих громадсько-політичних і культурних діячів, несправедливо засуджених і безпідставно замовчуваних у радянський період. Серед них брати Михайло і Богдан Горині – дисиденти, політв'язні, лідери Народного Руху України, депутати перших скликань Верховної Ради України, борці за державний суверенітет і незалежність України.

Михайло і Богдан Горині – непересічні постаті української історії другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Їхня громадська, суспільно-політична, державотворча діяльність – це очевидний приклад незламності духу, віри і любові до Батьківщини, помножений на боротьбу за створення незалежної Української держави на засадничих демократичних принципах громадянського суспільства, свободи слова і верховенства права.

Актуальність обраної теми посилюється науково-пізнавальними потребами історичної науки. Відсутність всеохоплюючих комплексних наукових праць з дисидентського прорядавницького руху, зокрема громадсько-політичної та державотворчої діяльності братів Горинів обумовила необхідність ретельного вивчення теми, що дозволяє скласти більш повне уявлення про розвиток суспільно-політичної думки України та національно-визвольних ідей у 1960–1980-х рр., а також розбудову незалежної Української держави в 1990-ті рр.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження «Громадсько-політична та державотворча діяльність Михайла і Богдана Горинів (1962–1998 рр.)» підготовлено відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова та згідно з науковою проблематикою кафедри історії та філософії історії факультету філософії та суспільствознавства «Державницьке, суспільно-політичне життя та освіта в Україні протягом ХХ – початку ХХІ ст.». Тему дисертації затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол №10 від 28 січня 2016 р.).

Мета дисертаційного дослідження полягає в аналізі життєвого шляху і громадсько-політичної діяльності Михайла і Богдана Горинів в контексті суспільно-політичних процесів УРСР та визначенні їх ролі в розбудові незалежної Української держави.

Досягнення визначеної мети передбачає вирішення таких дослідницьких завдань:

- з'ясувати стан вивчення та рівень наукового осмислення проблеми;
- охарактеризувати джерельну базу дослідження та його методологію;
- проаналізувати основні соціальні чинники формування світогляду та початку громадсько-політичної діяльності братів Горинів;
- висвітлити участь Михайла і Богдана Горинів у дисидентському русі;
- визначити роль братів Горинів у діяльності Гельсінського руху в Україні;
- охарактеризувати парламентську законодавчу діяльність братів Горинів;
- дослідити внесок Михайла і Богдана Горинів у процес становлення та розбудови державної незалежності України.

Об'єктом дослідження є суспільно-політичні процеси України в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. через призму життєдіяльності Михайла і Богдана Горинів.

Предметом дослідження є громадсько-політична та державотворча діяльність братів Горинів в контексті виборення, становлення та розвитку української державності.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від 1962 до 1998 р. *Нижня* межа визначається початком громадсько-політичної діяльності Михайла та Богдана Горинів, *верхня* – закінченням їх активної державотворчої діяльності. Водночас для кращого розуміння умов, у яких формувався світогляд братів Горинів, у роботі свідомо здійснюється вихід за нижню межу дослідження.

Територіальні рамки дослідження охоплюють сучасну територію України та окремих регіонів Російської Федерації, на які поширювалася антирадянська, суспільно-політична і державницька діяльність братів Горинів.

Методологічна основа дисертаційного дослідження виходить з фундаментальних положень про сутність історичного пізнання, об'єктивних та суб'єктивних умов розвитку науки, її норм та цінностей. Вона базується на принципах об'єктивності, історизму, системності, всебічності, комплексності, розвитку, які в сукупності дозволяють розкрити поставлену проблему

Реалізація поставлених завдань стала можливою завдяки використанню загальнонаукових, спеціальних історичних і міждисциплінарних **методів дослідження**: конкретно-пошуковий та евристичний (аналіз і систематизація джерел і літератури), проблемно-хронологічний (використовувався для виокремлення в рамках загальної теми досить вузьких проблем, кожна з яких розглядається в хронологічній послідовності), порівняльно-історичний (зіставлення особливостей розвитку національно-визвольного руху на Львівщині з іншими регіонами України); ретроспективний (узагальнення фактів минулого та визначення передумов формування опозиційних рис у братів Горинів), усної історії (з'ясування невідомих фактів і обставин з життя братів Горинів, шляхом запису

інтерв'ю із Б. Горинем). Специфіка дослідження вимагала залучення методів інших наук: статистичного, математичного, графічного (при встановленні особливостей процесу голосування за братів Горинів на виборах до парламенту).

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що:
уперше в історичній науці:

- здійснено історіографічний аналіз рівня розробки наукової проблеми, охарактеризовано інформаційний потенціал дослідження;
- комплексно проаналізовано основні віхи життя і державотворчої діяльності братів Горинів та визначено їх внесок у здобуття Україною незалежності;
- залучено новий пласт джерел, що знаходяться в українських архівосховищах, державних та приватних бібліотеках, які дозволяють розширити розуміння окремих аспектів дисидентського руху;
- визначено і конкретизовано провідне місце публіцистичної, у тому числі «самвидавної» діяльності братів Горинів у контексті дисидентського руху України;
- досліджено процес формування світогляду братів Горинів;
- висвітлено особливості життя Михайла і Богдана Горинів під час табірної ув'язнення;
- системно проаналізовано спогади сучасників про визначних державних діячів.

Уточнено і доповнено:

- місце та роль М. і Б. Горинів у державотворчому процесі України в кінці ХХ ст., їх внесок у розвиток української суспільно-політичної думки;
- роль братів Горинів у діяльності Української Гельсінської Спілки, а також у створенні Народного Руху України;
- місце Михайла Гориня у створенні Республіканської християнської партії.

Набули подальшого розвитку:

- дослідження щодо основних чинників формування руху дисидентів в Україні;
- аналіз проблематики політичних репресій дисидентів у 1960-х – 1970-х рр.;
- концептуальні положення щодо місця та ролі колишніх дисидентів у здобутті незалежності України в 1991 р.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що основні положення одержаних результатів дослідження, фактичний матеріал і висновки можуть бути використані для узагальнювальних досліджень з історії України, історії української державності, всесвітньої історії, біографістики, історії української культури, підготовки навчальних курсів для вищої та середньої шкіл, для підготовки курсів за вибором для студентів історичних, соціологічних, та політологічних спеціальностей вищих навчальних закладів, складанні програм і методичних рекомендацій. Матеріали роботи можуть бути застосовані для спеціальних розробок у галузі державної політики.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні і практичні положення та результати дослідження доповідалися і отримали схвалення на засіданнях кафедри історії та філософії історії факультету філософії та суспільствознавства Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова в період 2016-2020 рр., на щорічних звітних науково-практичних конференціях викладачів та аспірантів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова в період за 2016-2018 рр., зокрема «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали звітно-науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософської освіти і науки (2016), «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали звітно-науково-практичної конференції викладачів, докторантів

та аспірантів факультету філософської освіти і науки (2018), а також на IV міжнародній науково-практичній конференції «Наука та потенціал» (2021).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження оприлюднені в 6 наукових працях, з яких 5 опубліковані у фахових наукових періодичних виданнях України, 1 – у закордонному науковому виданні.

Структура та зміст дисертації обумовлені поставленими метою та завданнями наукового дослідження. Робота складається з анотації, вступу, чотирьох розділів (десяти підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури, додатків. Повний обсяг дисертації становить 274 сторінок, із них 170 сторінок основного тексту. Список використаних джерел та літератури налічує 335 позицій на 35 сторінках, додатки становлять 5 позицій на 53 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Історіографія дослідження

В умовах сучасного українського державотворення невпинно зростає як суспільний, так і науковий інтерес до історичних процесів, пов'язаних зі становленням незалежності України. Велика увага при аналізі епохальних і корінних подій того часу належить видатним особистостям, сильним духом та незламним в відстоюванні власних ідей та переконань – «шістдесятникам» і дисидентам, які доклали значних зусиль у боротьбі з тоталітарною радянською системою за відновлення незалежності і розбудову української державності. Цілком очевидно, що про багатьох з них вже підготовлено низку досліджень: наукових праць, розвідок, мемуарів, спогадів тощо.

Нинішня боротьба українців з російським агресором за збереження власної державності актуалізує питання щодо ролі визначних постатей, які вели безкомпромісну боротьбу за реалізацію ідеї створення незалежної держави та ліквідацію радянської системи як шкідливої та пагубної для українського народу.

З-поміж таких знакових історичних постатей, що наполегливо працювали над відновленням української національної свідомості серед населення, а також утвердженням України як суверенної держави, вирізняються брати Михайло Миколайович і Богдан Миколайович Горині.

Громадсько-політична діяльність братів Горинів в останні десятиріччя стала предметом уваги в науковому середовищі. Причиною цього став значний інтерес, пов'язаний з персоналіями, що здійснили істотний внесок в здобуття Україною незалежності. Варто зауважити, що в 1990-х – на початку 2000-х рр. широкому загалу були відомі імена В'ячеслава Чорновола, Левка Лук'яненка, Степана Хмари та інших осіб, які були

знаковими постатями дисидентського та правозахисного рухів, а згодом – і лідерами демократичних опозиційних партій, активними учасниками суспільно-політичного життя молодій суверенній держави. Натомість цілком незаслужено була обділена увагою дослідників діяльність братів М. та Б. Горинів, внесок яких у відродження української державності був не менш помітний.

Слід констатувати, що після завершення М. Горинем активної політичної та громадської діяльності у 2006 р. та відходу Б. Гориня від активної державно-політичної діяльності в 1998 р., так і не з'явилося критичних та об'єктивних досліджень, котрі чітко висвітлювали основні періоди їхнього становлення як суспільно-політичних діячів, умови, в яких формувалися цінності, погляди та орієнтири братів щодо розвитку українського суспільства в складі СРСР та в умовах відновленої незалежності України. З огляду на це цілком очевидно, що постаті братів Горинів потребують детального вивчення в спеціальному науковому дослідженні.

Враховуючи наявну наукову літературу, що висвітлює загальні проблеми функціонування українського національно-визвольного руху другої половини ХХ ст. та окремі аспекти діяльності братів Горинів, вважаємо за доцільне поділити історіографічний доробок на такі групи:

- загальні праці, у яких висвітлено специфіку та закономірності українського національно-визвольного руху, у тому числі правозахисного;

- наукові роботи, які присвячені громадсько-політичному життю незалежної України, політичній біографістиці у тому числі колишнім учасникам опозиційного руху;

- спеціальні наукові праці, предметом яких є діяльність братів Горинів в громадсько-політичному житті України.

У працях першої історіографічної групи діяльність братів Горинів розглядається науковцями в контексті дисидентського та правозахисного рухів в Україні [5.320, с.168]. Перші публікації з історії українського

дисидентського руху з'явилися в першій половині 1990-х років. Серед них варто виокремити насамперед наукові праці дослідників О.Бажана [5.233; 5.234], В.Барана [5.235; 5.236; 5.237], Ю.Зайцева [5.270], Б.Захарова [5.272], Г.Касьянова [5.275], Ю.Курносова [5.280], А.Русначенка [5.296].

Питанню зародження та розвитку опозиційного руху в УРСР приділив увагу історик Ю.Курносов у монографії «Інакомислення в Україні: (60-ті – перша половина 80-х рр. ХХ ст.)». Натомість діяльність братів Горинів розглянуто в праці лише побіжно [5.280].

У своїй праці дослідник Г.Касьянов проводить ґрунтовний аналіз дисидентства як соціально-культурного явища та детально розглядає питання формування та діяльності опозиції в радянській державі [5.275]. У праці показано розподіл дисидентського руху за напрямками та течіями відповідно до тактичних та стратегічних завдань учасників, фокусує увагу на національному, територіальному та соціальному складі дисидентства, висвітлює методи застосування репресій проти інакодумців. На переконання автора, рух непокори виник та існував виключно завдяки інтелігенції, в тому числі братам Гориням. Історик Г.Касьянов принагідно відзначає, що існували певні розбіжності між київськими та галицькими осередками дисидентів щодо методів боротьби «шістдесятників». Автор зауважує, що брати Горині наполягали на використанні досвіду ОУН щодо промоції поглядів та ідей об'єднання. Водночас інший представник дисидентства І.Світличний вважав за доцільне розвивати «культурницький» напрям, як безпечний та єдино можливий варіант в існуючих умовах.

Значне місце в роботі А. Русначенка займає дослідження особливостей формування та розвитку, періодизації національно-визвольного руху у період «хрущовської відлиги» [5.296]. Автор детально розрізняє напрями опозиційного руху – національний, правозахисний, культурний, а також робітничий. Особливе місце в монографії належить вивченню діяльності місцевих осередків дисидентів, їхньої ролі в створенні всеукраїнської

опозиційної мережі інакодумців. А. Русначенко зауважує, що брати Горині займали досить чітку та виразну позицію в опозиційному русі, що полягала у вагомій ролі розповсюдження самвидаву на шляху до здобуття незалежності, нехай і з часом.

У свою чергу історики О. Бажан та Ю. Данилюк в колективних роботах сфокусували увагу на початковому періоді кристалізації та утвердження українського національного руху [5.233; 5.234]. Варто зазначити, що автори здійснили аналіз поширення опозиційних настроїв проти радянської системи серед релігійних течій та напрямів, а також національних меншин та етнічних груп, визначили їхню специфіку. Дослідники підсумовують, що зі здобуттям незалежності значна частина провідних діячів УГГ зайняли тверду державницьку позицію, що підтверджує активна участь братів Горинів у парламентських виборчих кампаніях 1990-х рр. та обрання Б. Гориня відповідно депутатом першого і другого скликань, а М. Гориня – першого скликання Верховної Ради України.

Спробу узагальнюючого дослідження правозахисного руху в Україні здійснив у своїй роботі дослідник Б. Захаров [5.272]. Охарактеризувавши весь спектр дисидентських напрямів і течій в УРСР, особливу увагу автор присвятив українському національному руху, зокрема окремим аспектам діяльності братів Горинів. На його переконання, досліджувані особистості цілком свідомо обрали шлях важкої та небезпечної боротьби проти утисків прав і свобод зі сторони радянської тоталітарної системи. Автор вказує, що батько братів належав до ОУНівського підпілля і часто підпадав під арешт. З огляду на це сини Горині виховувались у такій атмосфері, коли будь-який день міг стати останнім для усієї родини. Окрему увагу зосереджено на діяльності львівського клубу творчої молоді «Пролісок», у роботі якого Михайло і Богдан брали якнайактивнішу участь. У дослідженні відзначається провідна роль Горинів у друзі та розповсюдженні самвидаву, що став дієвим механізмом поширення правдивої інформації про існуючий стан речей в радянському суспільстві, заідеологізованість радянської

системи та репресії проти інакодумців. Підкреслюється ключова роль М. Гориня у створенні програмних документів УГГ. Робота написана і на значному масиві зібраних інтерв'ю учасників визвольного руху.

Значний науковий інтерес становить праця учасника визвольного руху І. Гея «Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття», видана вже по смерті автора в 2013 р. та впорядкована І. Єзерською [5.258]. Авторка простежує еволюцію українського визвольного руху другої половини ХХ століття, приділяє увагу діяльності окремих осіб та об'єднань. Окремо авторка наголошує на значній ролі в дисидентському русі братів Горинів. Відзначається їх провідна участь у підготовці та поширенні самвидаву, створення мережі для розповсюдження правдивої інформації. Окремо досліджується питання системних утисків опозиційних діячів в УРСР. Крім того виділено закономірності ідейних трансформацій в середовищі дисидентів, що знайшло своє відображення в переході від культурницьких позицій до формування чітких політичних вимог та програмних ідеологічних документів, націлених на активізацію боротьби за національну ідею. Підкреслюється, що брати Горині спільно з Іваном Світличним першими налагодили механізм поширення націоналістичних документів серед українського населення.

З-поміж дисертаційних робіт, предметом дослідження яких є український національний рух, слід виділити дослідження О. Шевчука [6.329]. У ній автор певну увагу приділяє і становленню львівського клубу «Пролісок» та діяльності в цьому напрямку братів Горинів.

На окрему увагу заслуговують довідкові видання, присвячені дисидентському руху в Україні та окремим його персоналіям. Одним з найбільш системних з них є енциклопедичний довідник «Рух Опору в Україні: 1960-1990» [5.297]. У ньому висвітлено події, які відбувались на території України від 1960-х років до проголошення її суверенітету. Довідник містить біографічні дані окремих діячів, інформацію про творчу спадщину, а також бібліографію видань учасників руху. До енциклопедії

увійшли й біографічні довідки про братів Горинів і їхні творчі здобутки. Низка статей присвячена представникам діаспори та іноземцям, які передавали український самвидав на Захід.

Схожим за змістом та манерою написання є «Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР», підготовлений зусиллями Харківської правозахисної групи [5.284]. У ньому опубліковано змістовні біографії інакодумців, зокрема М. і Б. Горинів, висвітлені основні віхи їхньої діяльності до моменту виходу книжки. Вагомим внеском авторів є укладений ними словник, що містить список наявних опозиційних організацій в досліджуваний період та поширюваної ними літератури.

З-поміж праць російських науковців своєю ґрунтовністю в дослідженні дисидентського руху в Радянському Союзі вирізняється праця правозахисниці Л. Алексєєвої [5.231]. У своєму дослідженні авторка визначає характерні особливості національних рухів інакодумців в Росії, Україні, країнах Балтії, релігійну та правозахисну течію дисидентства тощо. Дослідниця проводить певні паралелі та порівняння між постатями Г. Алтуняна та М. Гориня, зауважуючи, що попри відсутність активних дій після звільнення, навколо них групувалися соратники та однодумці, що зрештою становило істотну загрозу для поширення ненависних та чужорідних радянському режиму ідей.

Окрему увагу слід приділити працям, в яких досліджуються питання діяльності Української Гельсінської Групи та її ролі в опозиційному русі. Вищезазначені роботи з однойменною назвою в чотирьох томах упорядковані Є. Захаровим і В. Овсієнком [2.121; 2.122; 2.123; 2.124]. Він присвячений особистостям УГГ, серед яких є й постаті братів Горинів.

Варто виділити кандидатську дисертацію І. Кривдіної, де ґрунтовно розглянуто передумови створення правозахисного об'єднання в радянській Україні, діяльність групи та зміна ідеології, що знайшло своє відображення в перетворенні правозахисної організації в політичну структуру [6.324].

Провідну роль в політизації руху правозахисників наприкінці 1980-х рр. відведено й братам Гориням, які, реагуючи на можливості, що відкрила «перебудова», намагалися донести свої постулати щодо національного відродження України якомога ширшій соціальній базі суспільства.

Розгортанню українського національно-демократичного руху в роки «перебудови» присвячена монографія О. Бойка «Україна у 1985-1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку» [5.245]. Автор розглядає національно-демократичний рух у контексті радикальних політичних змін в Україні. Окрема увага приділена й основним громадсько-політичним організаціям, зокрема й УГС та НРУ, у створенні яких брали участь М. і Б. Горині.

Досить аргументованою працею, що порушує питання специфіки взаємовідносин між чільними активістами українського національно-визвольного руху, є публікація О. Мяркої [5.285]. Науковець зосередила свою увагу на аналізі поглядів опозиції радянському режиму, на питанні державного статусу України. Зауважується, що в опозиції вже чітко проявилися суперечності та протилежні позиції між групою УГС (Л. Лук'яненко, М. Горинь, В. Чорновіл) та представниками поміркованої інтелігенції – І. Драчем, Д. Павличком та І. Дзюбою. Дисидентське крило вбачало своєю стратегічною метою виключно здобуття Україною незалежності, в той час як «літературний тріумвірат» виступав за можливість набуття реального суверенітету України, проте у межах СРСР. Визначено, що в якості компромісної ідеї між групами виступила теза про створення суверенної української республіки в рамках нового союзного договору, що передбачало можливість налагодження прямих відносин з іншими радянськими республіками. Безумовно, такий підхід був досить хитким та тимчасовим, адже опозиційні лідери залишилися при своїх переконаннях, формально задекларувавши позицію, що не мала реальних перспектив.

Також заслуговують на увагу дослідження, присвячені розгортанню українського самвидаву. Так, у монографії О. Обертаса докладно охарактеризована діяльність братів Горинів та їхніх однодумців у царині виготовлення та поширення нелегальної літератури [5.288].

У розвідці О. Наумової простежено процес публікації творів українського самвидаву західними видавництвами [5.287].

Значний науковий потенціал накопичено в напрямку персоналістичного дослідження окремих постатей українського національно-визвольного руху. Серед них слід назвати роботи В. Деревінського, В. Дем'янчук, І. Єзерської, В. Островського, Б. Паски, В. Яковлєва [5.264; 5.263; 6.322; 5.267; 6.325; 5.289; 6.331]. Зокрема, дослідниця І. Єзерська на основі широкого кола джерел простежила еволюцію опозиційних поглядів І. Гея, вплив родини на формування супротиву радянському режиму, дослідила участь дисидента в поширенні самвидаву. Окрему увагу приділено зв'язкам І. Гея з братами Горинями та шістдесятниками.

Грунтовне вивчення постаті В. Чорновола, його участь у громадсько-політичних процесах та державотворенні України висвітлює докторська дисертація В. Деревінського [6.323].

Загальні тенденції розвитку суспільно-політичної обстановки в УРСР у 2 пол. ХХ ст. крізь призму життєдіяльності П. Шелеста охарактеризовано у працях Ю. Шаповала [3.174; 5.311].

Окрему підгрупу досліджень становлять праці західних дослідників [5.314; 5.317; 5.318; 5.319]. Саме вони першими розпочали дослідження опозиційного руху в Україні 1950–1960-х рр. Так, англійський вчений К. Фармер вперше звернув увагу на існування нездоланного конфлікту цінностей між інакодумцями та радянською тоталітарною системою в післясталінський період [5.316].

Досить ретельно та фахово до вивчення цієї проблематики підійшов Я. Білоцеркович [5.315]. У своїй монографії він досліджує причини

конфлікту між дисидентами та радянською владою, взаємного несприйняття та боротьби на виживання. Здійснено спробу аналітично згрупувати опозиційний рух за напрямками, визначити основних лідерів та специфіку руху. Серед упущень праці варто відзначити джерельну базу, складену виключно із закордонних матеріалів та інтерв'ю, записаних на радіостанції «Свобода». Тим не менше це не знижує інформаційної цінності дослідження.

Не оминули зарубіжні дослідники і процеси зростання громадсько-політичної активності української інтелігенції. Науковець А. Камінський звернув увагу на участь правозахисників, колишніх дисидентів, у суспільно-політичному житті України в роки перебудови [5.274]. Основна увага приділена їхній діяльності щодо створення та функціонування УГС, товариства «Меморіал», Товариства української мови ім. Тараса Шевченка. Дослідник використовував інформаційні матеріали Української служби радіо «Свобода», добірки радянської преси та самвидаву, що стало причиною до одностороннього висвітлення подій з акцентом на політичному протистоянні новостворених організацій компартійному керівництву СРСР і УРСР.

Проте, варто зауважити, що у своїй більшості іноземні науковці зосереджували свою увагу в більшій мірі на феномені опозиційного руху в цілому. Це проявлялось в прагненні створити праці, які були б в першу чергу орієнтовані на західного читача, який не досить підготовлений та розбиратися в деталях, а цінує загальний та формальний підхід до викладу подій та фактів. Вочевидь акцент дослідження сфокусувався на проблемі створення, становлення та перебігу опозиційного руху в Україні, аналізі його періодизації, методів і форм діяльності опозиційних сил.

Водночас, вони в силу об'єктивних обставин (відсутність доступу до джерел в СРСР) не змогли реально показати боротьбу українських інакодумців за власні переконання, що призвело до системних репресій та переслідувань зі сторони радянського тоталітарного режиму. Саме тому,

незважаючи на достатній рівень наявності різносторонньої інформації, автори майже не використовують архівних матеріалів, що, звичайно знижує їхню наукову цінність.

Отже, праці першої групи історіографії характеризуються накопиченням значного фактологічного матеріалу про розгортання українського національно-визвольного руху, його напрямки та соціальний склад. Значним здобутком цих робіт є визначення програмних вимог діячів опозиційного та правозахисного руху, залучення до наукового обігу нових архівних джерел, аналіз ідейних засад руху. Позитивним аспектом наукових досліджень вказаної групи є посилення уваги до регіонального аспекту опозиційного руху, виокремлення найбільш значущих постатей дисидентів. Водночас у цих наукових працях бракує уваги до висвітлення діяльності братів Горинів.

Роботи *другої* групи висвітлюють громадсько-політичні процеси в незалежній Україні та представлені широким колом монографій, статей, брошур, дисертаційних досліджень. Частину цих праць присвячено політичним портретам державних діячів періоду незалежності України.

Політичний розвиток і партійне будівництво перших років незалежності охарактеризований у дослідженнях В. Литвина [5.281; 5.282; 5.305], П. Гайдучького [5.255], В. Журавського [5.268] та ін.

На окрему увагу заслуговують роботи дослідника О. Гараня, які присвячені формуванню багатопартійності в Україні. У монографії «Від створення Руху до багатопартійності» проаналізовано процес зародження багатопартійної системи в Україні [5.256]. У роботі досить виразно прослідковано настрої в опозиційному середовищі, заходи комуністичної партії щодо нейтралізації дій опонентів з національно-демократичного табору, здійснену роботу «колишніх політв'язнів» щодо розгортання мережі осередків, що стали ядром для становлення Народного руху України за перебудову. Вагома роль у цих процесах, на думку автора, належала саме братам Гориням – Богдану щодо розбудови львівського центру руху та

Михайлу щодо розробки програмних документів, формування ідеологічної платформи та організаційної діяльності.

Не менш важливою у цьому напрямі є інша його праця, в котрій зроблений акцент на створенні перших політичних партій, зокрема участі братів Горинів в становленні Української Республіканської партії [5.257].

Загальні тенденції розвитку українських політичних партій та їх класифікація на зламі 1980-х–1990-х рр. висвітлено у роботі К. Богомаза [5.244].

Політичному розвитку перших років незалежності України присвячені роботи вищезгаданого історика та державного діячі В. Литвина. У дослідженні «Політична арена України: Дійові особи та виконавці» автор детально проаналізував особливості роботи українського парламенту 1-го скликання (1990-1994 рр.), взаємовідносини між комуністичною більшістю («група 239») та опозиційною «Народною Радою». Дослідник на живих прикладах здійснив спробу описати та привідкрити кулуарні сторінки діяльності законодавчого органу України, виділити основних політичних гравців та угруповання, що відігравали ключові ролі в тогочасній політиці. Автор повертає свою увагу до суперечностей, що проявлялися між опозиційними лідерами стосовно тактики та стратегії дій щодо влади. В. Литвин виділяє окрему національно-демократичну (національно-державницьку) течію, яка в основу своєї програми заклала пріоритет інтересів держави над інтересами нації. До лідерів цього напрямку, на думку вченого, слід відносити і братів Горинів. Автор наводить факт зустрічі останніх з американським політологом З. Бжезінським, який за результатами перемовин не отримав ствердної відповіді на питання щодо необхідних заходів для побудови української нації. Не менш важливим у роботі є визначення М. Гориня як лідера тієї частини опозиції, яка вважала за необхідне підтримати Президента Л. Кравчука в питанні запуску державотворчих процесів, свого роду конструктивна меншість, на відміну

від радикального, по суті вороже налаштованого крила на чолі з В. Чорноволом [5.281].

Науковець продовжує аналіз перших років незалежності у праці «Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.)», відзначаючи труднощі партійного та політичного будівництва початку 1990-х років [5.282].

Загальні тенденції політичного життя незалежної України подає історик Г. Касьянов, відзначаючи, зокрема, розкол серед партій правого та правоцентристського спрямування, і конкуренцію між її лідерами – В. Чорноволом, Л. Лук'яненком і М. Горинем [5.276, с.43]. Автор наголошує на відсутності сильного лідера в національно-демократичному таборі й обмеженні їхніх зусиль питаннями державної символіки та культурного будівництва.

Значний інтерес для нашого дослідження становлять праці, що розкривають особливості створення та діяльності Народного Руху України. Серед них насамперед варто виділити роботи С. Бондаренка, Г. Гончарука, В. Деревінського, Ю. Діденка і В. Ковтуна [6.321; 5.259; 5.260; 5.265; 5.266; 5.278]. У них здійснено всебічний аналіз ролі та внеску Руху в процес державотворення, виокремлення когорти лідерів, що вели за собою тисячі людей у боротьбу за українське майбутнє. Зауважено, що значні зусилля в організації проведення Установчих Зборів Народного Руху України за перебудову належать М. Гориню, який сприймався рядовими рухівцями як основний генератор ідей та претендент на керівника виконавчої гілки влади після падіння комуністичного режиму та відновлення державної незалежності.

Сучасними науковими підходами до висвітлення політичної біографістики новітньої історії України характеризуються дисертації, підготовлені протягом 1990-х–2000-х рр. Серед них слід виокремити роботи Г. Побережець, С. Шкабка та вже вищезазначених дослідників В. Деревінського і Б. Паски [5.291, 6.327; 6.330, 6.323, 6.326].

Таким чином, на сучасному етапі української історіографії склалися сприятливі умови для об'єктивного вивчення постатей громадсько-політичного життя незалежної України. Серед основних досягнень цих наукових робіт варто назвати залучення сучасного методологічного апарату, введення до наукового обігу нових архівних джерел і джерел особового походження, зокрема й усної історії. В останні роки зростає інтерес до вивчення громадсько-політичної та державницької роботи окремих персоналій дисидентського руху. Разом із тим, варто зазначити, що діяльність братів Горинів висвітлюється в цих працях опосередковано.

Наукові дослідження *третьої* групи присвячені безпосередньо громадсько-політичній та культурницькій діяльності братів Горинів. Варто зазначити і про спроби українських науковців створити автобіографічні портрети М. та Б. Горинів. Першими у цьому напрямі стали праці Т. Батенка, де певною мірою розглядаються окремі періоди життя, формування світоглядних орієнтирів та цінностей борців за волю України [5.239; 5.240; 5.241]. Зокрема, зроблена спроба визначити періодизацію опозиційної діяльності досліджуваних персоналій. Автор використав для своїх розвідок унікальні та неопубліковані на той момент документи з власних архівів братів Горинів, їхні листування з соратниками та однодумцями, а також інтерв'ю із Б. Горинем.

Ще однією спробою дати реальну оцінку діяльності Б. Гориня стала публікація Ю. Зайцева, присвячена 70-річчю відомого громадсько-політичного діяча. У цій розвідці, що складається з декільком тематичних блоків, а також зі спогадів академіка Ярослава Ісаєвича, автор прагне зробити певні підсумки бурхливої життєвої боротьби Б. Гориня. Промовистою є оцінка Я. Ісаєвича, який переконливо зауважує, що Б. Горинь належить до тієї когорти діячів, що й у XIX ст. М. Шашкевич, яких можна назвати «будителями» національної свідомості та ідентичності. Крім того, Ю. Зайцев наголошує на поглядах Б. Гориня щодо будівництва незалежної держави, зауважуючи, що йому притаманні еволюційний підхід,

тверда прихильність українській національній ідеї та державницька позиція, що «нація не може існувати без держави». Незважаючи на високий рівень наукової статті, в ній, не висвітлено діяльність Б.Гориня у статусі народного депутата, роль в утвердженні України як суверенної та рівноправної країни на політичній карті світу. З огляду на це очевидним є висновок про певну фрагментарність в дослідженні автора, що в свою чергу не применшує цінність публікації як однієї з небагатьох, що існують на сьогоднішній день [5.269].

Досить цікавою та інформативною є наукова стаття О. Шановської [5.310]. У ній дослідниця розглядає на документальній базі архівів КДБ особливості характеру та світоглядні позиції М. Гориня, враховуючи досвід тривалого перебування за ґратами та боротьбу з радянським репресивним режимом. Підкреслюється його незламність та відданість ідеї боротьби за створення української держави, ліквідацію тоталітарної системи, гарантії прав і свобод людини.

Не менш вагомими є праці Я. Секо, в яких згадується діяльність братів Горинів в дисидентському русі [5.298; 5.299; 5.301; 6.328]. Зокрема у його статті, предметом якої є особливості діяльності братів Горинів щодо створення та функціонування львівського клубу творчої молоді «Пролісок» [5.300]. Зокрема, визначено, що наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. навколо постаті Б. Гориня, а також його брата Михайла сформувалась окрема група креативної інтелігенції, до якої увійшли художниця С. Караффа-Корбут, критик М. Ільницький, скульптор Т. Бриж та літератор В. Лучук. Підкреслюється, що під впливом київських соратників наприкінці квітня 1963 р. у Львові виникає свій творчий осередок, який очолив М. Косів. Відзначається, що Б. Горинь не очолив його через краще сприйняття останнього серед партійного керівництва та істотну поміркованість у поглядах. Тим не менш, брати Горині відгравали визначну, ключову роль у роботі гуртка, проводячи істотну просвітницьку роботу

(літературні вечори), що користувалася популярністю та успіхом серед молоді.

Громадській діяльності М. Гориня в 1961-1965 рр. присвячена розвідка Т. Шелемей [5.312]. У ній автор розкриває фактори, які впливали на формування опозиційних поглядів дисидента, висвітлює його практичну діяльність щодо організації культурних заходів за участю інтелігенції Львова, налагодження зв'язків між учасниками руху шістдесятництва, поширенню матеріалів самвидаву.

Значну роль М. Гориня в процесі становлення Української Республіканської Партії виокремлює І. Підкова [5.290]. Автор відзначає, що брати Горині разом з Л. Лук'яненком виступили ініціаторами створення нової політичної структури, відмінної від єдиної на той час легальної та монопольної на владу КПРС. Підкреслюється, що вищезазначені особи, незважаючи на задекларовану необхідність заборони КПРС, припускали можливість співпраці з поміркованими, демократично налаштованими комуністами заради досягнення стратегічної цілі – здобуття Україною омріяної незалежності від Москви. Крім того, визначено непересічну роль М. Гориня як керівника політичної ради НРУ щодо об'єднання та координації зусиль політичних партій демократичного спрямування.

Отже, роботи, присвячені безпосередньо діяльності братів Горинів, становлять недостатню кількість і комплексно не відображають їхню багатогранну діяльність. Вони здебільшого присвячені або культурницькій роботі братів, або окремим аспектам їх громадсько-політичної, державотворчої діяльності.

Таким чином, аналітичний перегляд історіографії української політичної історії засвідчує, що діяльність братів Горинів стала об'єктом уваги українських та зарубіжних науковців. Роботи з історії національно-визвольного руху містять певну інформацію про дисидентський період життя братів Горинів, їхню участь у самвидаві. Намагаються заповнити цю прогалину наукові дослідження з питань громадсько-політичного життя в

незалежній Україні. У них побіжно відзначається роль М. та Б. Горинів у партійному будівництві та участі в роботі Верховної Ради України перших скликань.

Позитивною рисою історичних досліджень є зрушення у вивченні окремих постатей, у зв'язку із актуалізацією цікавості суспільства до подій руху шістдесятників та дисидентів. Проте, серед цих досліджень тільки незначна частина присвячена братам Гориням, і відображає лише окремі аспекти їхньої діяльності.

З огляду на це нагальною є потреба комплексного історичного дослідження життя та діяльності братів Горинів у контексті боротьби за становлення та розвиток незалежної України.

1.2 Джерельна база дисертації

З'ясувати багатогранну діяльність братів Горинів неможливо без залучення широкого масиву історичних джерел. Характер використаної джерельної бази обумовлений метою і завданнями дисертаційного дослідження, специфікою та колом проблем, на яких зосереджується головна увага в роботі.

Джерельна база дисертації складається із низки архівних та опублікованих документів і матеріалів, які можна умовно поділити на декілька груп: 1) архівні матеріали; 2) опубліковані збірники документів і матеріалів; 3) статті, епістолярна та мемуарна спадщина М. і Б. Горинів; 4) мемуари сучасників братів Горинів, зокрема діячів дисидентського руху; 5) періодичні видання.

Першочергове значення для висвітлення поставленої проблеми мали *архівні* документи та матеріали. Під час підготовки дослідження були опрацьовані матеріали 8 державних і публічних архівів, зокрема центральних: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Галузевого державного

архіву Служби безпеки України; місцевих архівів: Державного архіву Львівської області, архівів Служби безпеки України у Житомирській і Львівській областях, електронних архівосховищ: Електронного архіву Українського визвольного руху та Електронного архіву ОУН в Українській інформаційній службі (Лондон).

Комплекси архівних джерел поділяються на такі види документів: урядові законодавчі та підзаконні акти та їх проекти; постанови та директиви партійних органів; матеріали кримінальних справ; статuti та інші матеріали громадських організацій і політичних партій національно-демократичного табору.

Важлива частина документів, використаних у дисертаційному дослідженні, зберігаються в сховищах ЦДАВО України. У фонді «Верховної Ради України» (ф. 1) міститься документація офіційного характеру, у тому числі закони та постанови, прийняті на позачерговій сесії Верховної Ради України РСР 24 серпня 1991 р., протоколи засідань позачергової сесії ВРУ. Вони відображають державно-політичну діяльність братів Горинів у статусі народних депутатів України, показують їхній внесок у здобуття незалежності України. Під час дослідження поставленої проблеми вагоме значення мали матеріали щодо виборів до Верховної Ради УРСР/України в 1990 та 1994 рр. представлені статистичними даними та постановами ЦВК про результати виборів народних депутатів України, передвиборчими програмами кандидатів у депутати в 1994 р. У них відображений перебіг виборчого процесу, дані про реєстрацію кандидатів, результати голосувань, що сприяє дослідженню процесу входження Б. та М. Горинів до владних представницьких інституцій України. Ці матеріали дозволили скласти уявлення про рівень політичної боротьби за проходження до парламенту, розгортання агітаційної діяльності кандидатів [1.1; 1.2; 1.3; 1.4; 1.5; 1.6; 1.7].

Одним із основних для висвітлення громадської та суспільно-політичної діяльності братів Горинів є матеріали ЦДАГО України, які містяться у фонді ЦК КПУ (ф. 1). Зокрема, в описах 25, 32 («Загальний відділ (Особливий сектор)») названого фонду представлені документи відділів ЦК Компартії України, обкомів партії, довідки КДБ, листи першого секретаря ЦК КПУ стосовно суспільно-політичної ситуації в УРСР та протидії опозиційним рухам [1.8; 1.9; 1.10; 1.11; 1.12; 1.13; 1.14].

У фонді №270 «Громадське об'єднання «Народний Рух України» збережені статутні документи, матеріали з'їздів організації, протоколи сесій Великої Ради Руху, заяви і звернення Центрального Проводу, Координаційної Ради НРУ. Представлені у фонді документи дозволяють прослідкувати діяльність М. та Б. Горинів, направлену на відновлення незалежності України, і висвітлити їх роль у становленні Руху та погляди на місце організації в суспільно-політичному житті держави [1.15; 1.16; 1.17; 1.18; 1.19; 1.20; 1.21; 1.22; 1.23].

Матеріали фондів №271 «Українська республіканська партія» та №318 «Республіканська Християнська партія» дають можливість дослідити діяльність братів Горинів на політичній арені України в 1990-х роках.

Зокрема, у фонді №271 зберігаються програмні документи УРП, статут, пропозиції щодо змін, прийняті редакційною комісією VI з'їду УРП (1996 р.), протоколи Ради УРП (1990-1994 рр.), виборча програма партії 1994 р., інформаційні бюлетені УРП та Конгресу національно-демократичних сил (1995-1995 рр.). Проаналізовані документи містять інформацію про перебіг внутрішньої боротьби в УРП, яка в решті решт завершилася виходом М. і Б. Горинів з її складу, та їхнє бачення курсу розвитку незалежної України [1.24; 1.25; 1.26; 1.27; 1.28; 1.29; 1.30; 1.31; 1.32; 1.33; 1.34].

Подальший хід їхньої політичної кар'єри дозволяють прослідкувати матеріали, розміщені у фонді №318: матеріали засідань організаційного комітету, установчого з'їзду та Центрального проводу РХП, членом якого був М. Горинь. Матеріали та документи даного фонду представлені

статутними документами РХП, інформаційними повідомленнями, виступами, заявами членів партії, а також розміщена інформація про обрання керівництва партії. РХП утворилась внаслідок розколу на VII з'їзді УРП і до ініціаторів її утворення належав і М. Горинь. У статутних документах зазначалось, що РХП мала продовжувати традиції УГГ – УГС [1.35; 1.36; 1.37; 1.38; 1.39].

У фонді 339, який перебуває на стадії створення і має бути присвячений Українській Гельсінській Спілці, зберігаються оригінали статутних програмних документів організації: Декларація принципів і Статутні принципи УГС, матеріали внутрішнього діловодства організації та примірники друкованих видань центральної та обласних філій організації (інформаційні бюлетені «Оповісник», газети «Інформатор», «Вільна думка», «Тернистий шлях», журнал «Львівські Новини» та інші). Матеріали фонду дозволяють дослідити роль братів Горинів у роботі першої легальної опозиційної організації в УРСР та її переформатуванні в першу сучасну українську політичну партію.

Значний масив документів, які містять важливу інформацію про опозиційну діяльність братів Горинів у період існування УРСР та їх переслідування репресивним апаратом компартійного режиму, зберігається у Галузевому державному архіві Служби безпеки України. У фонді №16 «Секретаріат ГПУ–КДБ УРСР» розміщені оригінали й копії доповідних, інформаційних та спецповідомлень КДБ до ЦК КПУ. Зокрема, це довідки на М. і Б. Горинів після їхнього арешту в 1968 р. з характеристикою їхньої антирадянської діяльності, зв'язків з іншими дисидентами та переліком вилученого під час обшуків. Особливу інформативність із матеріалів фонду мають описи 3, 5 і 7 [1.40; 1.41; 1.42; 1.43; 1.44; 1.45; 1.46; 1.47; 1.48; 1.49; 1.50].

Великий інтерес також становлять інформаційні повідомлення, записки та довідки КДБ про активізацію національно-демократичного руху наприкінці 1980-х рр., розміщені в описі 14 [1.51; 1.52; 1.53; 1.54].

Вони містять інформацію про створення опозиційних організацій, проведення мітингів та демонстрацій, поширення самвидавної періодичної преси. У подібних документах брати Горині відзначаються, як одні із лідерів антирадянських протестів.

Цінну інформацію про діяльність М. і Б. Горинів на території Львівщини в роки перебудови містять документи Управління КДБ у Львівській області (ф. 71). Вони свідчать про активізацію суспільно-політичного життя у західній частині УРСР, у чому великою була заслуга братів Горинів [1.55; 1.56; 1.57; 1.58; 1.59; 1.60; 1.61; 1.62].

Інформація обласних державних архівів доповнюють та розширюють дані центральних архівів. Залучення місцевих фондів дозволило розкрити додаткові аспекти діяльності братів Горинів, зокрема щодо самвидавної діяльності, громадсько-політичної роботи дисидентів.

Зокрема, в опрацьованих матеріалах партійного фонду Державного архіву Львівської області (ф. П-3 – Львівський обласний комітет Комуністичної партії України) зосереджено інформацію про завдання та методи агітаційно-пропагандистської роботи, становище українського руху, розвиток обласної преси [1.63; 1.64; 1.65; 1.67; 1.68; 1.69].

Документи і матеріали, які зберігаються в обласних архівах Служби безпеки України, дозволяють ознайомитися із формами та методами роботи спецслужби, які застосовувалися для стримування українського опозиційного руху. Велику цінність для дослідження також становлять кримінальні справи М. і Б. Горинів, які зберігаються в архіві Управління Служби безпеки України у Львівській області. Вони висвітлюють ключові факти життя в контексті дисидентської діяльності братів Горинів від дня їх народження, політичного становлення до дати виголошення вироку суду.

Матеріали першого судового процесу проти майбутніх державотворців, за результатами якого вони були засуджені разом з Михайлом Осадчим та Мирославою Зваричевською, зосереджені у кримінальній справі №107 [1.71; 1.72; 1.73; 1.74]. Станом на 1966 р. вона складалася з 19 томів.

В 1990 р. було окремо сформовано 20-й том, коли прокуратурою було офіційно прийнято рішення про закриття і реабілітацію засуджених. Перший том складається із матеріалів щодо відкриття справи. У ньому М. Гориня визначено як головного організатора антирадянської діяльності, зібрано його наукові твори та статті, характеристики з місця навчання і роботи. У третьому томі знаходяться заява М. Гориня до суду, а також протоколи численних допитів. У четвертому томі сконцентровано матеріали по Б. Гориню: його характеристики, список надрукованих праць, а також матеріали, що були знайдені під час обшуків у помешканні, у сімейному будинку та на роботі. У п'ятому – слідчі матеріали про мережу передачі самвидаву. В інших томах зберігаються покази і свідчення інших засуджених та свідків. Самі ж речові докази (самвидав) містилися у 16-му томі й були передані Б. Гориню у вересні 1996 р. Обвинувальний акт, на основі якого М. Гориня засудили до шести років ув'язнення, а Б. Гориня – до трьох, складається з майже 30 сторінок і знаходиться у томі №19.

Інша кримінальна справа стосувалася виключно М. Гориня і була заведена в 1981 р. [1.75]. Всього вона складалася із шести томів. У першому томі містяться його статті і самвидавні праці, які були визнані антирадянськими. У другому – покази свідків, у третьому розміщені протоколи допитів та копія відомого листа І. Кандиби, Л. Лук'яненка та М. Гориня до ООН. Останні збірки складають речові докази, обвинувальний висновок і вирок.

Унікальні матеріали щодо діяльності Б. Гориня, в рамках розповсюдження самвидаву, знаходяться в архіві Управління СБУ Житомирської області. У кримінальній справі №23, що була заведена КДБ на Анатолія Шевчука в 1965 р., вказується на зв'язок підсудного з братами Горинями. Самого А. Шевчука звинувачували у виготовленні лінотипів для розповсюдження забороненої літератури [1.70].

Матеріали державних архівів доповнюють документальні дані електронних архівів. Автором залучено документи Електронного архіву Українського визвольного руху [1.76; 1.77; 1.78; 1.79; 1.80; 1.81] та Електронного архіву ОУН в Українській інформаційній службі (Лондон) [1.82; 1.83]. Вони містять дані про переслідування дисидентів, зокрема М. Гориня і його участь у роботі УГС, про діяльність Б. Гориня в роботі НРУ та організації ним розповсюдження самвидавної преси, а також про протидію радянських спецслужб їх діяльності.

Отже, архівні документи стали визначальними при написанні дисертаційного дослідження. Однак, слід зазначити, що інформативна якість джерел не цілком відповідає їх кількості. Більшість архівних даних є епізодичними та лише частково відображають багатогранну діяльність М. та Б. Горинів. До того ж більшість доступних документальних матеріалів відбивають суб'єктивну оцінку ролі дисидентів офіційними партійно-державними структурами. Ця обставина спонукала автора до більш зваженого аналізу і пошуку об'єктивної істини шляхом комплексного дослідження, застосовуючи інші види джерел.

До *другої* групи джерел належать опубліковані документи та матеріали, підготовлені сучасними українськими та зарубіжними вченими.

Вони вміщують велику кількість матеріалів про переслідування компартійним режимом опозиційно налаштованої громадськості та матеріали представників дисидентського руху, недоступних для широкого загалу в радянський період. Змінюється принцип підбору документальних публікацій: замість радянського суб'єктивного відбору матеріалів сучасні дослідники послуговуються принципом об'єктивності.

Серед узагальнених публікацій документів і матеріалів з історії України значне місце займають збірники, укладені А. Коцуром [2.95] та А. Слюсаренком [2.116; 5.302]. У них вміщено значну кількість документів, які розривають репресивну політику радянської влади щодо громадських діячів. Водночас тут містяться матеріали про пожвавлення політичного

життя в Україні в роки перебудови та перші роки незалежності. активними учасниками яких були брати Горині.

Зазначимо, що вперше біографічні відомості про братів Горинів були опубліковані В'ячеславом Чорноволом в 1967 р. у виданій закордоном збірці «Лихо з розуму» [2.100]. У ній вперше було вміщено в скороченому вигляді прикінцеве слово М. Гориня на закритому засіданні Львівського обласного суду 16 квітня 1966 р. та декілька його листів з ув'язнення до дружини.

Заслуговують на увагу збірники документів і матеріалів, видані істориками української діаспори – «Українські юристи під судом КГБ» [2.129], «Українська інтелігенція під судом КГБ» [2.125] та «Українська суспільно-політична думка у ХХ столітті» [2.127]. Вони вирізнялись тим, що вміщували матеріали, невідомі в Радянському Союзі, зокрема про переслідування дисидентів, реалізацію русифікаторської політики в Україні.

Інформацію про правозахисну діяльність братів Горинів та їхні спроби легального опору компартійному режимові містять документи та матеріали зосереджені у збірниках, присвячених діяльності Української Гельсінської Групи. Перші подібні видання були упорядковані на Заході О. Зінкевичем та вийшли друком ще в 1978 [2.128] та 1983 роках [2.117]. У збірках розміщені програмові документи УГГ, меморандуми, заяви, листи та звернення її членів, які дозволяють прослідкувати участь М. і Б. Горинів у правозахисному русі в УРСР.

Щодо заходів радянської влади з протидії опозиційним рухам в УРСР варто виділити праці «Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ ст. Історичні нариси» і «Репресії в Україні (1917-1990 рр.)» [5.293; 5.295]. Також одним з найповніших збірників документів по даній тематиці є праця «Політичні протести й інакодумство в Україні (1960-1990): Документи і матеріали», упорядкована Василем Даниленко. Вона базується передусім на розсекречених архівних документах КДБ і відображає репресивну політику щодо широких верств української інтелігенції [2.106].

Важливу підгрупу опублікованих джерел становлять документи громадсько-політичних організацій та політичних партій, членами яких були М. і Б. Горинь [5.306]. Діяльність Української Гельсінської спілки, а також роль братів у створенні і розвитку організації на широкому документальному матеріалі висвітлена у двох збірках, виданих в 2009 і 2012 рр. Перше видання цікаве наявністю великої кількості світлин, копій періодичних видань філій УГС та архівних документів, які ілюструють перетворення правозахисної організації на першу легальну політичну партію в УРСР [2.119]. У другому виданні також вміщені важливі спогади членів УГС, які дозволяють визначити роль братів Горинів у діяльності організації [2.120].

Матеріали про утворення та діяльність Народного Руху України [2.99; 5.304] дозволяють дослідити погляди Б. і М. Горинів та їх бачення на місце у політичній системі та завдання організації у процесі відновлення незалежності та розбудови Української державності. Великий дослідницький інтерес становлять видані стенограми з'їздів НРУ, які містять, у тому числі виступи братів Горинів [2.114; 2.101].

Враховуючи той факт, що Михайло Горинь з моменту заснування входив до центрального керівництва, а у 1992-1995 рр. був головою УРП, а його брат тривалий час очолював львівську обласну організацію партії. Важливе значення мають опубліковані документи політичної сили. Зокрема, аналіз стенограм з'їздів дозволяє визначити погляди братів Горинів не лише на проблеми партійного будівництва, але й на актуальні внутрішньо та зовнішньополітичні питання України у цілому [2.84; 2.102].

Важлива інформація міститься в публікаціях матеріалів, виданих у пострадянський час у Росії. Так, вплив радянських органів на українських дисидентів дозволяють простежити збірники «Власть и диссиденты» [2.88] і «Цензура в Советском Союзе. 1917–1991. Документы» [2.131]. Перший з цих збірників відображає передусім методи боротьби КДБ з дисидентами, у тому числі і на території УРСР.

Серед вітчизняних праць, написаних за архівними матеріалами КДБ, зміст яких стосується розкриття форм і методів роботи радянських спецслужб по протидії дисидентському рухові варто виділити дослідження В.В'ятровича «Історія з грифом «секретно» [5.253; 5.254], а також збірник «Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х ХХ ст. Документи і матеріали» [2.134]. Водночас, окремо варте уваги тритомне видання «Культурне життя в Україні: західні землі», в якому зібрані архівні документи та матеріали щодо загальної насильницької русифікаторської політики КПУ в УРСР з 1930-х по 1970-ті роки, а також які саме заходи були вжиті партійним керівництвом для протидії розвитку руху шістдесятників та дисидентів, зокрема інформаційної дискредитації М. і Б. Горинів [2.96; 2.97].

Третя група джерел, що дозволяють дослідити діяльність братів Горинів у процесі спротиву компартійному тоталітарному режиму та розбудові української державності, представлена їхніми власними працями, спогадами, статтями та інтерв'ю. Насамперед необхідно відзначити документальний автобіографічний роман-колаж «Не тільки про себе» у трьох книгах авторства Б.Гориня [3.139; 3.140; 3.141]. Книги побудовані за хронологічним принципом. Перша охоплює період з 1955 по 1965 р., друга – з 1965 по 1985 р., третя – з 1985 по 1990 рр.. Автобіографічна праця написана на основі широкого кола джерел, у тому числі архівних матеріалів, періодики та документів та світлин із особистого архіву автора. У трьох книгах автор розповідає про основні події свого життя, причини переходу до протистояння з радянським режимом, головні віхи своєї опозиційної діяльності, зв'язки з іншими діячами дисидентського, а згодом і національно-демократичного руху на шляху до відновлення української незалежності. Роман-колаж містить не тільки інформацію про маловідомі факти з біографії Б. Гориня, але й дозволяє дослідити формування його світогляду та визначити погляди на суспільно-політичні погляди в Україні.

Цінним джерелом також є тексти виступів Б. Гориня, його статті на актуальні теми української політики та інтерв'ю. Більшість з них вже була опублікована після проголошення незалежності.

Перша збірка виступів, статей та інтерв'ю М. Гориня вийшла друком ще в 1994 році [3.144]. Особливий інтерес серед них мають промови на установчому з'їзді Конгресу національно-демократичних сил в серпні 1992 р., звітна доповідь у якості голови УРП на IV з'їзді партії в травні 1993 р., виступ на позачерговому з'їзді УРП в квітні 1994 р. та програмна стаття «Міфи, реальність та наші завдання». Вони дозволяють охарактеризувати його погляди стосовно проблеми державотворення в Україні в першій половині 1990-х років та ставлення до політики першого президента України Леоніда Кравчука.

Враховуючий той факт, що протягом своєї першої депутатської каденції Б. Горинь обіймав посаду заступника Голови Комісії Верховної Ради України у закордонних справах, великий інтерес становлять його виступи на сесіях Парламентської асамблеї Ради Європи, засіданнях політичної комісії Північноатлантичної асамблеї та різноманітних міжнародних семінарах та конференціях, більшість з яких були опубліковані в збірнику «На пути в Європу» [3.138]. Вони дозволяють охарактеризувати позицію депутата стосовно ключових зовнішньополітичних питань. Зокрема, головною темою, якої він торкався у більшості своїх промов, було попередження про можливий рецидив «імперських зазіхань» Російської Федерації та її дестабілізуючу роль на пострадянському просторі. Також діяч неодноразово порушував на міжнародному рівні питання ядерного роззброєння України. Ціла низка публікацій Б. Гориня присвячена розвінчання територіальних претензій РФ на Севастополь та Кримський півострів у цілому [4.196; 4.203; 4.204].

М. Горинь, на жаль, не встиг залишити власних мемуарів чи спогадів, проте їхню роль у певній мірі відіграють два ґрунтовні інтерв'ю. Перше з них було записане польською журналісткою Богумілою Бердиховською та

літературознавцем Ольгою Гнатюк. Автобіографічна розповідь хронологічно охоплює період життя М. Гориня до його виходу з табору в 1987 році. Головний акцент у ній робиться на власному вихованні в патріотичному дусі, участі в русі шістдесятників, налагоджені мережі видання та розповсюдження самвидаву та умовам життя під час ув'язнення. Озвучена інформація має не лише важливе фактологічне значення, але й дозволяє простежити формування поглядів М. Гориня та причини активного спротиву тоталітарному режиму, незважаючи на постійний тиск та переслідування радянським репресивно-каральним апаратом. Інтерв'ю вперше було опубліковано в 2004 році у книзі «Бунт покоління: Розмови з українськими інтелектуалами» [2.86]. Слід відзначити, що до її змісту також були включені розмови-інтерв'ю з іншими авторитетними представниками дисидентського руху: І. Дзюбою, Є. Сверстюком, М. Рябчуком та М. Коцюбинською. Ці інтерв'ю цікаві тим, що відображають деталі тогочасних реалій, передають переживання та погляди активістів, зміни в їхньому світогляді. Промовистим у цьому ключі є виокремлення розбіжностей М. Гориня з І. Дзюбою та М. Коцюбинською в ставленні до радянської системи. М. Горинь з самого початку свого свідомого життя чітко розумів небезпеку радянського комуністичного режиму для існування українських націоналістів. Інші двоє дійшли до такого висновку лише з плином часу, розчарувавшись в ідеях комуністичної пропаганди, в які на початку міцно вірили та які пропагували в суспільстві. З огляду на це праця Б. Бердиховської становить значну цінність для проведення порівняльних досліджень провідних особистостей українського національно-визвольного руху 1960-1980-х рр.

Також важливе значення для виконання дослідницьких завдань має інтерв'ю, записане з М. Горинем В. Кіпіані та В. Овсієнком у 1999 році. Автобіографічна розповідь містить цінну інформацію не лише про ранні роки життя та дисидентську діяльність М. Гориня, але і про його роль у діяльності Української Гельсінської спілки, Народного Руху України та

Української Республіканської партії. Зокрема, в інтерв'ю він торкається своїх розбіжностей у поглядах з В. Чорноволом та Л. Лук'яненком щодо питань партійного будівництва і подає власну оцінку причин розколу УРП в 1995 році. Автобіографічна розповідь М. Гориня з власноруч зробленими правками, його спогади про політв'язнів, виступи, статті інтерв'ю місцевій пресі та деякі документи, у тому числі тексти обох вироків 1966 та 1982 років, увійшли до публіцистичної праці «Запалити свічу», видану за підтримки Харківської правозахисної групи в 2009 р. [3.143].

В 2006 р. була видана збірка «Михайло Горинь. Вибране» [3.142]. Крім власне текстів виступів, статей та інтерв'ю, які охоплюють період з 1988 по 2006 р., у ній вміщені і спогади сучасників про визначного діяча українського національно-демократичного руху.

Великий дослідницький інтерес становить і епістолярна спадщина М. Гориня. Ще в 1971 р. відомий українських правозахисник Іван Гель видав без згоди автора у самвидаві листи свого товариша до дружини Ольги, написані в 1966-1971 рр. в таборах Мордовії та Володимирській в'язниці. Вони цікаві не лише тим, що несуть великий пласт інформації про умови життя політв'язнів, але й передають внутрішні переживання М. Гориня та його незламний дух в умовах суворих обмежень. У 2005 р. світ побачило перевидання «Листів з-за ґрат», організоване Харківською правозахисною групою [3.145].

Надзвичайно важливим джерелом щодо всього життєпису братів Горинів (історія родини, становлення їхнього світогляду, початок опору тоталітаризму, поширення самвидаву, табірне життя, активне громадсько-політичне життя наприкінці 1980-х початку 1990-х) є два інтерв'ю, особисто записаних дисертантом із Б. Горинем у квітні-червні 2017 року [3.135; 3.136].

Четверта група джерел представлена спогадами та мемуарами сучасників братів Горинів, зокрема діячів дисидентського руху. Важливу інформацію про роки дисидентської діяльності, ролі у відновленні

незалежності, життєву позицію братів Горинів можна одержати із спогадів інших визначних діячів національно-визвольного руху. Насамперед це спогади Л. Лук'яненка [3.162; 3.163; 3.164; 3.165; 5.283], І. Геля [3.137], В. Овсієнка [3.169; 3.170; 3.171], М. Масютка [3.167], Л. Плюща [3.175], А. та В. Шевчуків [3.178], Ю. Орлова [3.173] та іноземних громадян, які були політв'язнями на території СРСР [3.147].

У тому числі унікальна інформація про дисидентський рух міститься і в спогадах про І. Світличного [3.146] та у власних мемуарах-роздумах Р. Мороз [3.168], М. Руденка [3.176], Д. Шумука [3.179].

Велика «бібліотека» усної історії українського опозиційного руху розмішена на порталі Харківської правозахисної групи. Розробниками portalу, з-поміж яких є і В. Овсієнко, створено віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні», у якому розміщено записи понад 50-ти розповідей та 150-ти інтерв'ю. Багато фактів, що стосуються Б. і М. Горинів, містять бесіди з І. Гелем [3.148], Л. Горохівським [3.149], М. Зваричевською [3.150], І. Калинець-Стасів [3.151], І. Кандибою [3.152], В. Кравченко [3.153], Р. Лишею [3.154], І. Макаром [3.155], Р. Мороз [3.156], В. Овсієнком [3.157], Г. Приходько [3.158], Б. Тимківим [3.159], В. Лісовим [3.161].

Аналіз текстів інтерв'ю та розповідей допоміг виявити нові факти з життя М. і Б. Горинів, їхньої ролі в опозиційному русі в УРСР, зокрема у поширенні самвидаву та діяльності УГГ, УГС та НРУ, умовах життя у радянських таборах та охарактеризувати їхні відносини з іншими дисидентами.

Отже, залучення мемуаристики дає можливість більш повно зрозуміти маловідомі аспекти життя і діяльності М. і Б. Горинів, глибше зрозуміти їхні світоглядні засади, дії та вчинки, які не вписувались в офіційне радянське інформаційне поле. Водночас слід мати на увазі, що мемуари часто містять суб'єктивну та оціночну інформацію, яку слід перевіряти в інших видах джерел.

Окрему групу джерел, які дозволяють значно розширити базу дослідження, становлять матеріали тогочасної періодичної преси. Регіональні газети, видання центральних та обласних філій УГС, НРУ та УРП [5.307] регулярно публікували звіти з опозиційних мітингів в УРСР, дані про перебіг першої незалежної виборчої кампанії 1990 року, огляди закордонних відряджень Б. і М. Горинів, інтерв'ю з ними та статті про суспільно-політичну ситуацію в Україні, які також часто містять цінний фактологічний матеріал. У ході дослідження було опрацьовано газети та журнали, зокрема: «Розбудова держави» [4.182; 4.203; 4.204], «Львівські новини» [4.219; 4.222], «Ленінська молодь» [4.195; 4.197; 4.201], «За вільну Україну» [4.209; 4.214; 4.220], «Республіканець» [4.210], «Голос України» [4.196], «Молода Галичина» [4.180], «Українська думка» [4.181; 4.215] та інші.

Значний масив неформальної преси періоду перебудови зберігає музей-архів і документаційний центр українського самвидаву при видавництві «Смолоскип». Водночас, їх цифрові копії розміщені на сайті електронного архіву Українського визвольного руху, а також на сайті віртуального музею «Дисидентський рух в Україні» [7.332]. У процесі дослідження були опрацьовані випуски інформаційного бюлетеню Львівської обласної ради УГС «Львівські новини» та щотижневої хроніки Львівської обласної ради УГС «Інформатор», часопис секретаріату НРУ «Вісник НРУ», а також видання регіональних філій УГС, НРУ та УРП.

Важливі факти про переслідування радянською владою за прояви інакодумства знаходимо на сторінках щомісячного видання закордонного представництва Української Гельсінкської групи «Вісник репресій в Україні», який виходив у Нью-Йорку з 1980 року по 1985 р. Відомості про М. Гориня розміщені в 11 випусках видання [4.184; 4.185; 4.186; 4.187; 4.188; 4.189; 4.190; 4.191; 4.192; 4.193; 4.194]. Зокрема, вони стосуються перебігу судового процесу над дисидентом, місце відбування покарання та умов життя в таборах. Цифрові копії примірників видання розміщені на

сайті Української інформаційної служби ОУН у Лондоні. Також на сайті розміщені передруки у видавництві «Смолоскип» найвідомішого українського самвидавного журналу «Український вісник», з яким тісно пов'язана дисидентська діяльність братів Горинів.

Загалом, залучення періодики дозволило простежити окремі маловідомі факти з життя братів Горинів, глибше охарактеризувати їхню роль у громадсько-політичному житті України років перебудови.

Отже, опубліковані джерела стали значним доповненням до архівних матеріалів. Перші спроби документування дисидентського руху належать представникам зарубіжної україніки в 1960-ті рр. Опубліковані документи і матеріали періоду незалежності України та сучасні російські видання значно розширили джерельну базу вивчення опозиційного руху, залучивши до обігу розсекречені матеріали спецслужб. Критичне використання мемуарної літератури та періодичних видань й зіставлення їх з іншими типами джерелами дають змогу об'єктивно висвітлити діяльність братів Горинів.

Таким чином, джерельна база дослідження представлена широким колом архівних і опублікованих матеріалів, які містять різнопланові відомості про життя та діяльність братів Горинів. Більшість з неопублікованих документів мають фрагментарний характер і дозволяють простежити тільки окремі аспекти різнопланової діяльності М. і Б. Горинів. У цілому автором опрацьовано матеріали 8 державних і публічних архівних установ, які налічують понад 150 справ.

Аналіз джерельної бази дозволяє стверджувати, що перспективним напрямком дослідження є дослідження педагогічної діяльності братів Горинів, їхнє культурницьке подвижництво в роки незалежної України.

1.3 Теоретико-методологічні засади дослідження

Методологічна основа дисертаційного дослідження базується на наукових методах, принципах системності, історизму, просопографії, наукової всебічності та об'єктивності, які дали можливість розкрити поставлену проблему.

Огляд та застосування наукових принципів і методів дозволило об'єктивно відобразити громадсько-політичну і державотворчу діяльність братів Горинів, їхню роль у розвитку української державницької ідеї, науково-просвітницьку і публіцистичну творчість, у той же час викласти матеріал у чіткій послідовності і в логічно завершеній формі.

Базовим у дослідженні є принцип історизму, який дозволив розглянути явища та події минулого, пов'язані із життєвим шляхом братів Горинів, у динаміці, відповідно до конкретних життєвих обставин, в їхньому взаємозв'язку з боротьбою за здобуття Україною незалежності та подальшій розбудові української держави. Крім того, застосування даного принципу допомогло простежити еволюцію суспільно-політичних поглядів М. і Б. Горинів. Принцип історизму насамперед пов'язаний з принципами об'єктивності, системності та розвитку.

Принцип об'єктивності передбачає опору на факти в їх справжньому змісті. Цей принцип визначає правдивий і неупереджений аналіз усіх фактів, як позитивних, так і негативних, пов'язаних із проблемою, що вивчається. Разом з тим, наукова об'єктивність у дослідженні передбачає висвітлення діяльності М. і Б. Горинів у дисидентському русі, НРУ та інших політичних партіях не тільки під кутом власне політичної історії, але й у контексті національно-політичних і соціальних процесів в УРСР другої половини ХХ ст.

За допомогою принципу системності стало можливим виявлення взаємозв'язку між суспільно-політичними процесами в УРСР середини 60-х – у 90-х рр. ХХ ст. та їх впливом на формування і розвиток політичних поглядів братів Горинів, у тому числі громадсько-політичних організацій, керованих ними.

Важливим методологічним принципом є принцип розвитку, який спрямовує історичне пізнання на досягнення діяльності представників опозиційного руху від часів «відлиги» до розпаду Радянського Союзу та утвердження незалежної України.

Використовуючи конкретно-історичний підхід до оцінки суспільно-політичних явищ та процесів, автор послідовно викладає історико-політичний матеріал.

З метою максимально точного відтворення минулого при написанні дисертації було використано принципи просопографії, на основі яких було значною мірою досліджено розвиток особистостей Михайла і Богдана Горинів крізь призму родинного виховання, основних сфер діяльності, а також у взаємостосунках з іншими людьми.

Для здійснення наукових принципів і підходів у дисертаційному дослідженні використано відповідні наукові методи. Вони визначаються характером теми, метою та особливостями джерельної бази дослідження. Для розв'язання завдань роботи застосовано загальнонаукові, спеціальні історичні методи дослідження, а також методи дослідження інших сфер гуманітарних наук, при виборі яких враховувався характер роботи.

Із числа загальнонаукових методів використовуються аналіз та синтез. За допомогою аналізу матеріалу вдалося виокремити вплив та перебіг тих чи інших процесів, визначити напрямки діяльності братів Горинів у дисидентському русі, у тому числі, у створенні мережі поширення самвидаву, а також їх діяльності в громадсько-політичних організаціях, зокрема Народному Русі України та у Верховній Раді України.

У свою чергу, синтез накопиченого матеріалу дав можливість відтворити загальну картину роботи УГС, НРУ, УРП, РХП в досліджуваний період. Діалектичний метод сприяв висвітленню подій і явищ з урахуванням їх причинно-наслідкових зв'язків.

З-поміж спеціальних історичних методів було залучено історико-генетичний, компаративний, критично-аналітичний, ретроспективний, проблемно-хронологічний і системно-структурний методи, поєднання яких дозволило розкрити маловідомі аспекти предмету дослідження.

Так, історико-генетичний метод дозволив простежити еволюцію поглядів представників дисидентського руху опісля створення громадсько-політичних організацій, передусім НРУ, що передували переходу до політичного етапу боротьби за незалежність України.

Історико-аналітичний і типологічний методи були використані при вивченні історіографії проблеми цієї теми та характеристики використаних джерел.

У дослідженні також використаний історико-порівняльний метод, що дав змогу висвітлити загальну діяльність братів Горинів, як рушійної сили в дисидентському русі, окремо в УГС, НРУ та в парламенті на фоні загальноукраїнського державотворчого процесу. Окреслити особливості діяльності політиків на міжнародній арені.

З метою розгляду явищ, пов'язаних із братами Горинями у часовій послідовності, зосереджуючи увагу на конкретній маловідомій, втім архіважливій історичній події, яка з ними пов'язана, та паралельних змінах, які відбувалися в соціальному, громадському і політичному житті країни в той чи інший історичний період був використаний проблемно-хронологічний метод.

Критично-аналітичний і ретроспективний методи застосовані під час роботи з джерелами і літературою. Метод персоніфікації значною мірою розширив інформацію про взаємодію братів Горинів з іншими представниками українського національно-визвольного руху.

Завдяки використанню біографічного методу братів Горинів описано як провідних борців за незалежність України в 2 пол. XX ст., відомих громадсько-політичних і державних діячів, які здобули визнання і авторитет не тільки на теренах нашої держави, а й серед світової спільноти.

Концептуальні засади порушеної в дисертаційному дослідженні проблеми дозволяють залучити дані інших наук.

Так, метод статистичного та кількісного аналізу дозволив порівняти статистичні дані кількості створених осередків УГС, НРУ, їхню чисельність, став провідним при підрахунку голосів, поданих за братів Горинів під час парламентських виборів.

Метод структурно-функціонального аналізу дав можливість охарактеризувати політичні і громадські якості М. і Б. Горинів на тлі інших представників руху опору 2 пол. XX ст. проти тоталітарної системи в УРСР.

З метою відображення автентичності подій минулого у дослідженні був використаний і метод усної історії – аудіоінтерв'ювання Богдана Гориня, яке забезпечило висвітлення в дослідженні донині невідомих фактів і обставин з віх життя братів Горинів.

У дисертації застосовувався автором і метод актуалізації, який дозволив використовувати отримані у результаті дослідження висновки та узагальнення для подальшої практичної діяльності.

Отже, використання зазначених наукових принципів і методів, застосування новітніх підходів до вивчення суспільних процесів дозволяють всебічно та неупереджено дослідити громадсько-політичну діяльність М. і Б. Горинів, визначити їхній внесок у розбудову державного суверенітету України.

Таким чином, здійснений аналіз історіографії та джерельної бази з теми дисертації дає змогу стверджувати, що громадсько-політична та державницька діяльність братів Горинів певною мірою висвітлювалося в ряді праць історичного, політологічного та соціологічного спрямування.

Історіографічний аналіз наукової літератури свідчить про те, що історія дисидентського руху в Україні почала досліджуватись науковцями з початку 1990-х рр., однак вивчення внеску його окремих представників у розвиток національної самосвідомості, повалення тоталітарної системи УРСР і утвердження державної незалежності України залишались до останнього часу у тіні історії.

Проте й досі відсутнє комплексне наукове дослідження, у якому б висвітлювалася діяльність братів Горинів у громадському та державному житті України.

Водночас перспективним залишається вивчення культурницької та публіцистичної діяльності М. і Б. Горинів, наукова оцінка їхнього відповідно психологічного та мистецтвознавчого доробку.

Джерельна база з проблеми дослідження, що включає в себе архівні матеріали, опубліковані документи, підготовлені вітчизняними та зарубіжними упорядниками, мемуарно-епістолярну літературу й статті в періодичних виданнях, містить значний фактичний матеріал щодо життєвого шляху й громадсько-політичної діяльності дисидентів.

Багато джерел лише опосередковано стосуються аналізованої теми та мають фрагментарний характер. Найвагомішими для автора були архівні та опубліковані документи та матеріали, які дозволили розширити знання про діяльність братів Горинів.

Опрацьовані джерела відкривають можливості для проведення дослідження суспільно-політичної та державної діяльності братів Горинів.

Спираючись на принципи наукової об'єктивності та історизму, дисертант залучив до свого методологічного інструментарію новітні підходи до вивчення суспільно-політичних процесів і ролі в них окремих особистостей.

Комплексне використання загальнонаукових, спеціальних історичних та міждисциплінарних методів наукового пізнання дозволило комплексно та неупереджено висвітлити питання формування особистості, професійного становлення, громадсько-політичної та державницької діяльності Михайла і Богдана Горинів на тлі суспільно-політичних процесів України другої половини ХХ ст.

РОЗДІЛ 2. ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ БРАТІВ ГОРИНІВ

2.1 Соціальні чинники формування суспільно-політичних поглядів Михайла і Богдана Горинів

Життя та громадсько-політична діяльність кожної відомої особистості на пряму пов'язана з його родиною. Становлення молодого людини як високо інтелектуального, духовного та патріотично налаштованого індивідууму прямо пропорційне її сімейному вихованню. Родина Горинів є яскравим унаочненням цього твердження.

Брати Горині, майбутні лідери українського національного руху другої пол. ХХ ст., народилися в селі Кнісело Жидачівського району Львівської області: Михайло – 17 червня 1930 року, а Богдан – 10 лютого 1936 року [2.118, с.32, с.35].

М. і Б. Горині стали на шлях боротьби за відновлення національної незалежності, як це робили їхні найближчі родичі. «В числі перших вона [родина – Б. В.] була в лавах останнього національно-визвольного наступу, у числі перших беззастережно підставила своє плече під зведення будівлі державності», – так характеризує дослідник Т. Батенко сім'ю братів Горинів, та додає, – «активно відстоювали національні інтереси дід і батько братів Горинів – Микола та Михайло. Перший був очільником сільської Ради села Кнісело в період існування Західноукраїнської Народної Республіки, за що зазнав переслідувань. Другий був головою читальні товариства «Просвіта» у вищезгаданому селі та очолював осередок підпілля ОУН, в результаті чого тричі ув'язнювався польською владою» [5.239, с.24-25].

Вагому роль у вихованні національної свідомості відіграла мати братів Горинів Стефанія (у дівочтві – Грек), яка була двоюрідною сестрою М. Лебеда, одного з лідерів ОУН [5.247, с.83].

В інтерв'ю газеті української громади в Америці С. Горинь наголосила, що: «...Сини підростали з розумінням, що їхнім найсвятішим обов'язком є служіння Богові та Україні, бо так робить батько, так навчає мати» [4.216, с.4].

Підтверджує те, що виховання братів Горинів проходило в абсолютно патріотичному дусі і сам М. Горинь, який з трепетом згадував дитячі роки: «Атмосфера у нашому домі була сповнена мрій про незалежну українську державу. Ми були переконані, що настане такий час, коли Україна стане незалежною, а Галичина возз'єднається зі Східною Україною. Про таку майбутню Україну постійно говорили у нас вдома ..., а я сидів у куточку й жадібно слухав ці розмови. Якоюсь мірою саме ці розмови мене й сформували» [2.86, с.185].

У коментарі журналістам газети «Літературна Україна» Б. Горинь розповів, що батько і мати для майбутніх дисидентів-Горинів були беззастережними авторитетами та мали вирішальний вплив на формування їхньої життєвої, громадянської та політичної позиції [4.207, с.6].

Таким чином, саме родинне виховання з ранніх років сприяло формуванню світогляду братів Горинів.

Початок Другої Світової війни, що супроводжувався радянською окупацією Західної України та першою радянізацією краю, ознаменував тяжкий життєвий етап родини Горинів. Так, батько Стефанії, Данило Грек, який виїжджав на заробітки до США та накопичив невеликий капітал, був депортований в 1940 р. до Казахстану, де й помер, а її сестра Пелагія за негативне ставлення до радянської влади була засуджена до 10 років таборів. До того ж, батько братів Горинів Микола, засуджений до розстрілу польською владою, волею щасливого випадку втік з в'язниці до рідного села [5.239, с.25].

Однак він змушений був переховуватися від радянських каральних органів через відмову виконати наказ районного судді – заховати ікони та тризуб в сімейній оселі. Суть комуністичних реалій одразу відчув на собі

старший із братів – Михайло, коли, будучи дев'ятирічним хлопцем, відмовився виконувати вказівку радянського офіцера знімати український тризуб зі свого кашкета. [3.143, с.13].

У 1941 р. радянську окупацію замінила німецька. Проводячи паралелі між СРСР і гітлерівською Німеччиною, М. Горинь зазначав, що солдатів Червоної армії ніхто радісно не вітав, на відміну від німців. Однак німецька окупаційна політика спричинила зміну ставлення місцевого населення на вороже. Саме в часи нацистського «нового порядку» швидкими темпами розгорнувся національно-визвольний рух. Вагому роль у його поширенні відіграла діяльність осередків товариства «Просвіта» щодо зростання рівня політичної свідомості громадян. Разом з тим, з 1943 р. в околицях рідного села родини Горинів активно почали формуватися партизанські загони УПА, куди старший із братів 13-річний Михайло намагався потрапити, однак був занадто молодим [2.86, с.191].

Зважаючи на те, що матір братів Горинів була сестрою М. Лебеда, контакти з ОУН у родини Горинів були постійними. Зокрема, як згадує Б. Горинь, його родина нетривалий час переховувала в своєму будинку Богдана Бандеру – рідного брата Степана Бандери. У пам'яті Б. Гориня закарбувався епізод, коли Б. Бандері, аби не бути викритим німецьким Гестапо, під час раптової перевірки оселі, довелося лізти у комин, і таким чином бути врятованим [4.230, с.33].

Опір окупаційному режимові, зокрема за участі родини Горинів, набирала оберти. М. Горинь згадував, що 1943–1944 рр. закарбувалися в пам'яті як період, коли ненависть до німців зростала [2.86, с.192].

Так, у 1943 р., у період створення дивізії СС «Галичина», до батька братів Горинів, Миколи, приїхав Любомир Макарушка, полковник Української галицької армії в 1918 р., та просив допомоги в організації вербування осіб до майбутнього військового загону. Однак М. Горинь, навпаки, відмовляв усіх односельчан від служіння на користь німецьких

інтересів, тому жодний мешканець села не вступив до лав дивізії [2.86, с.192].

Оскільки Микола Горинь був головою сільської «Просвіти», Михайло Горинь особливо наголошував на впливові товариства на виховання молоді в патріотичному дусі, адже сільська читальня була центром політичної освіти і саме за рахунок її роботи в 1942 р. стався спалах повстанської боротьби [3.143, с.15].

Кардинально змінилась ситуація в Західній Україні, починаючи з літа 1944 р. Після вигнання німецьких військ розпочалася «друга радянська» регіону, що супроводжувалася численними репресіями проти «ворогів народу». Однією із складових репресивної політики були депортації місцевого населення до віддалених регіонів Радянського Союзу [5.286, с. 185], які мали стати дієвим засобом для примирення населення з ідеологічними та політичними цілями тоталітарного режиму. Депортації в першу чергу стосувалися родин, які мали зв'язок із членами ОУН-УПА [5.246, с. 20]. Тому, серед тих, хто підлягав виселенню, опинилася і сім'я Горинів.

Б. Горинь згадував, що в кінці грудня 1944 р. співробітники НКВС почали здійснювати насильницькі заходи по переселенню його родини. Під час конвою молодший з Горинів зміг втекти в рідному селі Кніселі, брат Михайло – в селі Отиневичах, біля м. Ходорів, а Мати, Стефанія Горинь, змогла вислизнути з-під конвою вже безпосередньо в Ходорові [5.239, с. 25].

Задля уникнення повторного арешту і депортації родина переїхала до родичів у сусіднє село Ятвяги. Там же народився і третій син, якого, не знаючи про долю батька, було названо в його честь – Миколою. Вся родина врятувалася, враховуючи батька, який служив в партизанському загоні [2.86, с.196].

Переховування родини Горинів від переслідування НКВС завершилося 7 липня 1945 р., коли було видано указ Президії Верховної Ради СРСР «Про амністію внаслідок перемоги над гітлерівською Німеччиною», за яким дезертири і військові злочинці звільнялися від судимості та покарання [2.115]. Батько Микола Горинь після закінчення Другої світової війни переїхав до міста Ходорів, де влаштувався на роботу в цукровому комбінаті. Врятувало його те, що після урядового розпорядження потрапив у розряд дезертирів радянської армії. Попри початок офіційної роботи, М. Горинь продовжував підтримувати контакти з ОУН [5.239, с.26]. Невдовзі разом із ним у 1949 р. до Ходорова переїхала вся родина.

Вороже ставлення радянської влади до місцевого населення викликав опір комуністичній ідеології. Саме в такому дусі виховувались брати Горині, будучи ще школярами. Вони обидва до останнього не вступали до лав комсомолу, однак зрештою були змушені це зробити задля одержання атестату про закінчення школи, щоб мати змогу вступати до університету.

Брати Горині, розпочавши навчання в рідному селі Кнісело, здобули початкову освіту у різних школах: Михайло закінчив школу в селі Нові Стрілища, а Богдан, провчившись в ній один рік (5 клас), так звану «десятирічку» (з 6 по 10 клас) закінчував вже у м. Ходорові в 1954 р. [5.239, с.26].

Серед шкільних спогадів М. Горинь найчіткіше пам'ятав про організацію ним антирадянських акцій. Так, у січні 1946 р., у переддень Водохреща, М. Горинь зібрав старост усіх класів і домовився, що у святковий день учні організовано не прийдуть до школи. Оскільки в школі навчалися також діти партійної номенклатури, то для того, щоб у свято не навчалися й вони, він разом із товаришами забарикадував вночі вхід до школи. Крім того, у лютому 1946 р. у зв'язку з виборами до Верховної Ради СРСР, М. Горинь через свої контакти із представниками ОУН, розкидав на території школи протестні антирадянські виборчі листівки націоналістичного спрямування [2.86, с.197].

Зважаючи на те, що в школі станом на 1947 р. було всього троє комсомольців, влада чинила значний тиск, щоб учні вступали до лав організації. За словами М. Гориня: «Ніхто в комсомол поступати не хотів. Ми старалися протидіяти окупантам, але якоїсь підпільної організації ми не створили. Деяких хлопців потім заарештували і засудили на 10 років концтаборів...» [3.143, с. 24].

Таким чином, можна з упевненістю констатувати, що безпосередньо родинний вплив та життєві реалії, наповнені страхом, стражданнями і випробуваннями, відіграли вирішальний вплив на формування світогляду братів Горинів. Зasadничими у їх свідомості стали принципи патріотизму, української самоідентичності та ненависті до комуністичного ладу.

Значну роль у вихованні громадянської позиції відіграла й досить рання громадська діяльність старшого з братів – Михайла. Подальша мета існування братів Горинів була сформована з розуміння боротьби за відновлення української самостійної держави.

2.2 Студентські роки і початок літературно-публіцистичної діяльності братів Горинів

Закінчивши середню школу, брати Горині опинились перед важливим вибором подальшого життєвого шляху. Велику роль у наступному навчанні братів відіграла позиція батька. Микола Горинь дотримувався думки, що сини повинні мати вищу освіту, а тому радив їм здобути її у Львівському університеті.

У 1949 р. Михайло Горинь закінчив з відзнакою Новострелищанську десятирічну школу і, за порадою батька, подав документи до Львівського університету [5.240, с.11].

Однак з огляду на те, що М. Горинь не був комсомольцем, золотої медалі він не отримав. Попри це, він успішно склав іспити на відділення логіки та психології філологічного факультету. Оскільки М. Горинь перебував під впливом творчості І. Франка, він прагнув вивчати філософію, але філософський факультет раніше перевели до Києва. Окремі відділення колишнього філософського факультету об'єднали із філологічним, де й розпочав навчання Михайло Горинь [2.86, с.198].

З першого курсу навчання в університеті М. Горинь, підтримуючи зв'язки з підпіллям ОУН, розповсюджував листівки «Хто такі бандерівці і за що вони борються?». На таємно перевезеній до Львова друкарській машинці він надрукував свою першу статтю про національну політику, присвячену обіцянці Й. Сталіна створити українську армію. Однак з огляду на її резонансний зміст, стаття так і не була поширена в маси [5.240, с.12].

У той же період у Львівському університеті почали створюватися самоосвітні студентські гуртки. Одним з їх активних членів став і М. Горинь, який любляв читати. Зовсім випадково йому вдалося знайти в книгарні двотомну «Історію дипломатії», на якій він відразу ж поставив свої ініціали. Через певний час він віддав книжку студенту економічного факультету, якого потім арештували. Майбутній дисидент був переконаний, що КДБ витисне із того студента інформацію, в кого саме він взяв книжку, адже там стояли ініціали. Проте, затриманий не видав М. Гориня, завдяки чому останній залишився на свободі [2.86, с.198].

На першому курсі М. Горинь жив в одній кімнаті з Анатолієм Ферчуком, студентом геологічного факультету, з яким вони домовилися розповсюджувати антирадянські матеріали. Одного дня Анатолій розказав, що йде на конспіративну зустріч, і запропонував Михайлу піти разом з ним. Однак спершу була домовленість, що А. Ферчук піде сам, але попередить, що наступного разу прийде із М. Горинем. А. Ферчук чекав понад годину, але конспіратор так і не прийшов. Як виявилось, останнього того ж дня було заарештовано [2.86, с.198].

М. Горинь розкриває особливості атмосфери у Львові та специфіку подібних арештів: «Той арешт відбувся на Академічній вулиці. Там гуляла молодь. Раптом вулицю з обох кінців перекрили машини, почалася перевірка документів. Чути постріли, когось заарештовують, хтось відстрілюється. Такою була атмосфера у Львові в 1949 році. Зрештою, й поза Львовом було те ж саме. Коли ви їхали додому, залізнична міліція перевіряла документи й багаж пасажирів» [2.86, с.199].

Правоохоронні та каральні органи запровадили жорсткий режим боротьби проти патріотично налаштованої молоді. Так, у 1952 р. за розповсюдження листівок антирадянського спрямування було засуджено на 25 років одну студентку. Лише у 1992 р. старший із братів Горинів з'ясував, що тою студенткою була його майбутня дружина – Ольга [5.240, с.12].

Водночас в усіх університетах молодь примушували підтримувати комуністичний режим. На студентів, котрі не вступали до комсомолу, були заведені особові справи, їх провокували та всіляко «ускладнювали» їм життя. Навчаючись на третьому курсі, М. Горинь отримав анонімного листа, у якому містилися такі рядки: «Ми знаємо ваші настрої, але вам треба поступати в комсомол, аби ви стали вчителем і виховували дітей у такому дусі» [3.143, с.25].

До того ж, з М. Горинем проводили виховні бесіди, намагаючись змінити його точку зору. Тверда позиція майбутнього політичного діяча призвела до того, що в 1953 р. його було відраховано зі складу студентів університету. Незважаючи на це, йому було дозволено захистити курсову роботу на тему: «Психологія героїв у творах Михайла Коцюбинського». Хоч робота була захищена на «відмінно», надалі М. Горинь вже не відвідував університет. До того ж, він не наважився розповісти батькам про відрахування з університету на четвертому курсі [3.143, с.27].

Історія відрахування М. Гориня була спланованою акцією. Спочатку його зобразили в студентській стінній газеті в усьому чорному і з Біблією на передньому плані. Це був натяк на те, що офіційною причиною відмови

вступу до комсомолу М. Горинь називав свою релігійність. До того ж, на зборах секретар парторганізації університету гостро критикував М. Гориня, оскільки його дослідження постаті В. Леніна зводились лише до написання курсової роботи «Питання психології в творах Леніна: «Матеріалізм і емпіріокритицизм» та «Філософські зошити». Після негативної характеристики від секретаря парторганізації старшого з братів Горинів запропонували відрахувати з університету [2.86, с.198].

Після відрахування М. Горинь записався в діалектологічну експедицію, мета якої – збирати фольклор в тих місцевостях, де воювала дивізія СС «Галичина», тобто біля міста Броди, у селах Бонишин, Білий Камінь. М. Горинь провів там ціле літо, після чого повернувся додому, тільки тоді розказавши рідним про своє вигнання з університету [2.86, с.199].

Однак змиритись із відрахуванням Михайло не хотів. Перед початком 1953–1954 навчального року він пішов до нового ректора академіка Євгена Лазаренка просити про поновлення. Уважно вислухавши, ректор дав вказівку розібратись, чи є наказ про виключення М. Гориня. Виявилось, що було проведено лише загальнофакультетські збори, на яких його офіційно повідомили про відрахування, а наказ не був виданий.

Ректор одразу видав письмове розпорядження деканові філологічного факультету, щоб той допустив М. Гориня до складання всіх курсових іспитів. Декан призначив усі п'ять екзаменів на наступний день, і старший із братів Горинів склав їх на «відмінно». Внаслідок цього на п'ятому курсі він одержував підвищену стипендію [3.143, с. 27].

Після смерті Й. Сталіна у березні 1953 р. з ініціативи ЦК був організований урочистий прийом до партії і комсомолу, так званий сталінський призів. М. Гориня викликали в черговий раз і поставили ультиматум: якщо він сподівається закінчити університет, то мусить записатися до комсомолу. Перед цими вимогами Михайло відступив, і в 24-річному віці він вступив до комсомолу й безперешкодно закінчив університет у 1954 р. Однак з огляду на те, що його родичем був один з

лідерів ОУН М. Лебедь, до аспірантури М. Гориня не прийняли [2.86, с.200].

Стосовно навчання молодшого брата слід зауважити, що Б. Горинь спочатку обирав між Львівським університетом і Львівським художнім інститутом, оскільки він багато часу приділяв навчанню в художній студії [5.239, с.26].

Проте батькова порада відіграла вирішальну роль, і в 1954 р. Богдан успішно складає вступні іспити на український відділ філологічного факультету Львівського університету імені Івана Франка. Будучи надзвичайно обдарованою особистістю, Б. Горинь цікавився творчістю не лише ровесників, а й старшого покоління діячів української культури. Серед них були й сучасники І. Франка, які згодом опинилися у вирі загальноукраїнського культурного життя 1920–1930-х рр. Відчувши вплив Франкової епохи, Богдан починає писати. Він починає осмислювати тему, яка у ті часи була, під заборонаю – психологія художньої творчості. У його планах було створення фундаментальної праці з історії мистецтва Західної України в першій половині ХХ ст. Водночас він був зацікавлений і політичною проблематикою, зокрема, успадкуванням давніх родинних традицій [5.239, с.27].

Львівський державний університет імені І. Франка на середину 1950-х рр. став справжнім духовним центром опозиціонерів комуністичному режимові. Тут панував дух політичного неспокою та ідейного нонконформізму. Іноді це виливалося в конкретні форми. Так, у листопаді – грудні 1956 р. студенти В. Дудко та В. Пилявко розповсюджували в приміщенні університету листівки антирадянського і націоналістичного змісту [2.113, с.681]. Того ж року до університету на філологічний факультет вступили колишні політв'язні Богдан Завадка, Теодозій Старак, Ольга Мацелюх (в майбутньому – дружина Михайла Гориня), Галина Сокіл. До них долучився Ігор Калинець, згодом – Ірина Стасів (Калинець). Вони утворили неформальне товариство, займалися самоосвітою, читали праці

Дмитра Донцова, Євгена Маланюка, «Літературно-науковий вісник», твори «молодомузівців» та української діаспори [2.126, с.127]. Водночас, існували й інші самодіяльні літературно-мистецькі осередки. У 1956 р. сформувалася студентська літературна група «Гомороси», названа за початковими літерами прізвищ її учасників: Голомбйовського, (Ігоря) Моторнюка, Романа (Іваничука) та (Миколи) Солтиса. Вони таємно збиралися у квартирі одного з найстарших студентів Антона Доценка, який пройшов крізь жахи німецьких концтаборів, де нерідко спалахували гострі дискусії не лише на творчі, а й на політичні теми [5.271]. Також існував на філологічному факультеті офіційний науково-літературний гурток, який очолював Роман Іваничук. У ньому задавали тон в першу чергу Богдан Горинь, Михайло Гончар, Михайло Косів, Ігор Калинець. За читання забороненої літератури в 1958 р. було відраховано з університету напередодні державних іспитів Лева Воловця, Михайла Гончара та Юліана Ломницького [2.113, с.682].

Водночас Б. Горинь виявляв значне зацікавлення філософськими та суспільно-політичними питаннями. Слухаючи курс історії філософії, студент Горинь цікавився питаннями демократії, деспотії та теократії у поглядах Арістотеля, Платона, Гоббса, Монтеск'є та інших мислителів. Як показав подальший життєвий шлях, цей інтерес був одним з важливих елементів у процесі формування свідомості Б. Гориня як майбутнього політичного, громадського та державного діяча. Отримавши серед колег з навчання репутацію вдумливого диспутанта, молодший з братів Горинів стає керівником наукового літературно-критичного гуртка. На його засіданнях часто виникали пристрасні дискусії. Богданова однокурсниця О. Вітошинська, згодом дружина письменника Михайла Осадчого, розповідала, що «... Горинь був дуже цільною натурою ще з першого курсу. З самого початку він був інший за нас. Вражала його обізнаність у літературі та загальна ерудиція, яка вирізняла Богдана в групі. Окрім того, його незалежність та серйозність до життя переконувала мене, що він стоїть набагато вище від нас» [5.239, с.29].

Потяг до знань був настільки сильним, що, заощаджуючи на їжі, практично усі свої гроші він витрачав на придбання різного роду літератури, що спричинило дистрофію, внаслідок хронічного недоїдання та негативно позначилося на його здоров'ї в цілому. Для того, щоб мати хоч якийсь додатковий прибуток, майбутній дисидент давав приватні уроки української мови випускникам середніх шкіл, які готувалися до вступу у ВНЗ [3.139, с.41].

Покоління Б. Гориня намагалось підтримувати зв'язки з відомими діячами літератури та мистецтва попереднього періоду, серед яких – Ірина Вільде, М. Возняк, Д. Лукіянович, М. Рудницький, І. Свеницький, І. Севера, Г. Смольський, М. Яцків. Чимало з них так і не зуміли пристосуватися до нав'язуваного радянського способу життя. Більшість з названих митців залишила помітний слід у творчому становленні Б. Гориня. Особливе місце належало професорові М. Рудницькому, дотепність та оригінальність якого на лекціях спонукала студентів вщерть заповнювати аудиторії. Саме М. Рудницький був науковим керівником дипломної роботи Б. Гориня «Питання психології художньої творчості у праці І. Франка «З секретів поетичної творчості» [5.239, с.30].

У квітні 1959 р. молодший з Горинів взяв участь у науковій студентській конференції, де виступив з доповіддю на франкознавчу тему. Того ж року за роботу «Іван Франко про природу і роль фантазії у художній творчості» його було нагороджено грамотою від оргкомітету для проведення міжобласного огляду студентських наукових робіт. Глибоке враження на Б. Гориня справили зустрічі з визначним літературознавцем Д. Лукіяновичем. Від нього молодий критик мав можливість дізнатись про літературу, яку в державних бібліотеках зберігали в спеціальних фондах з обмеженим доступом [5.239, с.30].

У червні 1959 р. відбувся захист дипломної роботи Б. Гориня, яку написану від руки, він кілька вечорів диктував секретарці-машиністці Львівського обласного управління культури. Фаховість роботи була на

такому рівні, що згідно відгуку наукового керівника професора М. Рудницького: «Вказану роботу можна було захищати як дисертацію». На захист запросили ректора університету Є. Лазаренка, який, своєю чергою, попросив авторитетного літературознавця і критика С. Шаховського надрукувати дипломну роботу в журналі «Жовтень» [3.139, с.77-78].

Успіх для початку наукової кар'єри молодому науковцеві, здавалося, був забезпечений. Деканат мав намір направити Б. Гориня в Інститут суспільних наук (нині – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича). Він склав обидва державні іспити: з основ марксизму-ленінізму та з історії сучасної української мови на «відмінно», що наближало Б. Гориня до наукової кар'єри. Однак невдовзі його викликали до спецвідділу КДБ [5.239, с.31].

Мотиви виклику до КДБ були невідомі, оскільки за п'ять років навчання Б. Горинь не викликався органами КДБ. Одним із можливих приводів, на його думку, могло бути публічне читання забороненої збірки Д. Павличка «Правда кличе!». Відповідь він зрозумів пізніше. Так, у квітні 1959 р. в університеті ім. Петра Стучки (м.Рига) була запланована наукова студентська конференція, на яку були запрошені і студенти Львівського університету. Оскільки Б. Горинь очолював науковий студентський гурток, він одержав пропозицію від ректора виступити в Ризі з науковою доповіддю, присвячену психології творчості. Йому оформили відрядження до Риги на період з 19 по 23 квітня [3.139, с.79-80].

Його доповідь у Ризькому університеті була відзначена серед найкращих з врученням цінного книжкового подарунка – збірки творів Яна Райніса. Оскільки потяг на Львів відходив пізно ввечері, Б. Горинь хотів подивитись місто, і до нього підійшли двоє молодих осіб, які представилися як викладачі Ризького університету з кафедри латинської мови та привітали його з науковим успіхом. Після прогулянки містом вони запросили Б. Гориня до себе вдома на вечерю. Майбутній дисидент під час дискусій

почав говорити на теми антирадянської спрямованості, що в результаті і призвело до виклику в КДБ [3.139, с.81].

У кабінеті спецвідділу офіцер КДБ Кравченко провів жорстку «виховну» розмову із Б. Горинем, нагадавши про «випадок» у Ризі та повідав про неможливість майбутньої роботи в Інституті суспільних наук [5.239, с.31].

Уже через два дні на останньому державному іспиті з історії сучасної української мови він одержав оцінку «задовільно», при чому комісія майже не слухала відповідь Б. Гориня. Про цей прикрий епізод свого життя він згадував: «Після майже тріумфального захисту дипломної, після успішного складання марксизму отримати «задовільно» ... Душу пекла гіркота» [3.155, с.81].

Таким чином, маючи в дипломі оцінки «відмінно» та «добре», після останнього державного іспиту Б. Горинь втратив право на одержання диплому з відзнакою.

Працівниками КДБ були проведені так звані «профілактичні бесіди» із співробітниками університету, за результатами яких останні намагалися взагалі уникати будь-яких контактів із Б. Горинем.

Після закінчення університету обов'язковою умовою було відпрацювання за направленням на роботу. Б. Горинь все ще розраховував на престижне місце, однак навпроти свого прізвища він побачив: «Направити у розпорядження Кіровоградського облвно» [5.239, с.31].

Слід відзначити, що в Кіровограді (нині – м. Кропивницький – *Б.В.*) Б. Гориню повідомили, що для нього робочого місця за спеціальністю немає, а на пропозицію очолити хор майбутній літературний критик не погодився [3.139, с.82].

Єдиним виходом із ситуації було одержання Б. Горинем відкріплення, яке дозволяло повернутись до Львова й шукати роботу самостійно. Мотиваційною частиною заяви він обрав намір вступу до аспірантури при

Інституті суспільних наук [5.239, с.31]. Цієї причини виявилось достатньо, щоб відкріпитись від Кіровоградського облвно.

Після повернення до Львова, Б. Горинь відвідав батьків і розповів про випадок у Кіровограді. Мати Стефанія була дуже незадоволена, а батько попередив, що КДБ не залишить його в спокої [3.139, с.82].

За допомогою контактів у мистецькому середовищі Львова, зокрема за сприяння художника В. Патика і директора Будинку народної творчості міста Львова О. Порошиної, Б. Горинь влаштувався на посаду методиста з культосвітньої роботи, а згодом за сумісництвом працював учителем малювання і креслення у середній школі №7 [5.239, с.32]. Про умови викладацької роботи Б. Горинь згадував так: «Зарплата мізерна, але принаймні є якесь місце у житті, а далі буде видно» [3.139, с.83].

Водночас він не полишав і наукової діяльності, зокрема брав участь у наукових конференціях. Так, у грудні 1959 р. Б. Горинь виступив з лекцією з психології художньої творчості на нараді-семінарі молодих літераторів, на якій був присутній і колишній викладач Богдана, професор М. Рудницький. Черговий вдалий виступ відбувся на конференції молодих письменників у червні 1960 р., про що згадувалось навіть у «Літературній газеті» [4.223, с.6].

Таким чином, навіть попри переслідування КДБ Б. Горинь продовжив наукову діяльність, не полишаючи сподівання на підготовку дисертаційного дослідження.

Життєвий шлях Михайла Гориня після закінчення університету до початку дисидентської діяльності дещо відрізнявся від практики життя його молодшого брата. Педагогічну працю він завжди поєднував із громадською позаштатною роботою. З 1954 р. викладав українську мову та літературу, логіку й психологію в школі Стрілківського районі Дрогобицької області (нині – Львівської області – *Б.В.*), сповнений бажанням вчити дітей і виховувати їх в патріотичному дусі [5.308, с.35].

М. Горинь вважав педагогічну діяльність своїм патріотичним обов'язком, при цьому намагався виробити у дітей любов до своєї Батьківщини, а також характерні риси порядності, чесності високоморальної людини [3.143, с.30].

Слід зазначити, що саме вищеперелічені риси характеру спонукали майбутнього громадського діяча допомогти офіцеру КДБ, який взимку впав в криницю, що була поряд з гуртожитком, у якому мешкав тодішній педагог. М.Горинь врятував його, подавши драбину [3.143, с.29]. У цій ситуації моральні людські риси переважили над громадсько-політичною доцільністю.

Через півроку М. Горинь стає завідувачем районним методкабінетом та інспектором шкіл Стрілківського району. У подальшому він працював директором школи в селі Нагуєвичі, а потім – в Підбужжі. З 1957 до 1959 р. М. Горинь був директором школи в селі Брониці Дрогобицького району.

Саме за сприяння М. Гориня в Нагуєвичах було побудовано школу-інтернат, а також здійснювалася допомога музеєві І. Франка в поповненні його фондів. Педагогічна робота старшого з братів Горинів була організована так, що всі заняття, які мали якусь причетність до І. Франка, відбувалися в музеї. На уроки до М. Гориня часто приїжджали колеги-вчителі для вивчення досвіду проведення уроків у музеї, не порушуючи певних педагогічних принципів. Власне шкільний період майбутній дисидент згадував з особливим трепетом, відзначаючи, що якби він «залишився учителювати, то зробив би набагато більше для свого народу» [3.143, с.31].

Будучи вдалим керівником навчальних закладів та прекрасним педагогом, М. Горинь не полишав надії на наукову діяльність, хоч його не хотіло відпускати з роботи партійне керівництво через відсутність рівноцінної заміни. Проте, все ж М. Гориню вдалося переконати секретаря міськкому партії, що він підготує за півроку собі заміну.

Для здійснення наукової діяльності весною 1961 р. М. Горинь прибуває до Львова. Він починає працювати психологом у першій в Радянському Союзі експериментальній науково-практичній лабораторії психології та фізіології праці при Львівському заводі автовантажників. Власне, Михайла запропонував замість себе молодший брат Богдан, який тоді готував дисертаційну роботу з психології художньої творчості. Він, зокрема, познайомив Михайла з мистецькою та науковою елітою Львова, наприклад, з вісімдесятип'ятирічним письменником, сучасником І. Франка, Михайлом Яцковим [5.240, с.14].

Водночас, кінець 1950-х років позначився появою нової генерації митців, які увійшли в історію під назвою шістдесятників. Переїнявся новими ідеями творчості й М. Горинь, який, за свідченням І. Геля, стає поряд з І. Дзюбою та І. Світличним, «не тільки видимою частиною культурологічного айсбергу, а й його підводною частиною» [4.183].

Літературно-мистецький рух шістдесятників розглядався в офіційних колах, як відверта, легальна опозиція тодішньому режимові. Ставало зрозуміло, що як і будь-яка опозиція в той період, новий рух мав бути знищений. Це добре розуміли керівники радянської влади 1960-х рр., тому письменники були під пильним оком Комітету Державної Безпеки. Очевидно, що до цієї категорії входили також інші представники творчої інтелігенції – скульптори, художники, молоді літературні та мистецькі критики, як і Б. Горинь, котрого КДБ, ще з університетських років, віднесло до розряду «неблагонадійних».

Варто зазначити, що партійна еліта прискіпливо ставилася до виховання «правильної» комуністичної ідеології серед молоді, особливо у Західних регіонах УРСР. Так, на державне замовлення створювалися спеціальні курси професійних пропагандистів під кураторством КДБ ще з 1950-х рр. [1.63, Арк.174], а догляд за недопущенням посягань на комуністичний лад в радянській спецслужбі стояв на першому місці [1.64, Арк.233]. Загалом протягом другої половини ХХ ст. простежується потужна

злагоджена інформаційно-агітаційна діяльність державних органів УРСР щодо постійного посилення ідеологічної, політико-виховної роботи, що підтверджується систематичними доповідними записками Львівського обкому партії та регіонального Управління КДБ УРСР до ЦК Компартії України [1.66, Арк.223; 1.67, Арк.30; 1.68, Арк.69; 1.69, Арк.84].

Початок репресій проти народжуваної опозиції засвідчив процес 1961 р. над членами «Української робітничо-селянської спілки» – Л. Лук'яненком, І. Кандибою, І. Кіпишем та ін., які сформували нові принципи беззбройного здобуття Україною незалежності.

Візит до Львова І. Дзюби, І. Драча, М. Вінграновського у супроводі Д. Павличка у травні 1962 р. був передвісником початку нового витка самвидавної поезії. Львівський обком КПУ наказав підпорядкованим йому газетам «Вільна Україна» та «Львівська правда» не подавати жодної інформації про їх приїзд та виступи. Лише в обласній комсомольській газеті «Ленінська молодь» за 9 травня 1962 р. вийшла стаття Б. Гориня під назвою «Так, це новаторство!», яка привернула увагу шанувальників молоді української поезії. Виступи київських літераторів у Львівському університеті викликали справжній фурор у середовищі львівської інтелігенції. М. Горинь того вечора резюмував, що всі присутні є свідками народження нової української поезії [5.239, с.36]. Тоді ж відбулось перше знайомство братів Горинів з І. Дзюбою та іншими літераторами з Києва.

Свій письменницький хист, як критика, Б. Горинь розпочав зі статті «Експонують молоді художники» у львівській газеті «Ленінська молодь», що вийшла друком 11 грудня 1960 р., присвячену виставці живопису і графіки молодих львівських художників. Надалі, він написав ще декілька статей і рецензій у тій же газеті: «Мистецтво творчих шукань» (1960 р.) про персональну виставку скульптора Теодозії Бриж; «Талант, творчість, праця» (1961 р.), присвячену творчості Софії Караффи-Корбут [1.72, Арк.12].

Відзначимо, що про останню через 50 років він напише дві фундаментальні праці: «Любов і творчість Софії Караффи-Корбут» (у 2

книжках – 2013 і 2015 рр.), у якій висвітлює життєвий і творчий шлях видатної української художниці, а також «Графічна Шевченкіана Софії Караффи-Корбут» (2014 р.), де ідентифіковано її гравюри з рядками поезій Т. Шевченка, які лягли в основу мистецьких задумів.

У червні 1962 р. Б. Горинь стає науковим співробітником Львівського музею українського мистецтва, що сприяло розширенню інтелігентського кола знайомих. Багато з них допомагали майбутньому дисидентові в пробудженні національної самосвідомості українців, зокрема через розповсюдження забороненої марксистсько-ленінською ідеологією літератури.

У липні 1962 р. Б. Горинь з великим успіхом організував персональну виставку творів Анатолія Зубка, талановитого архітектора і графіка.

Через два місяці про молодого критика з'явилися позитивні відгуки в республіканській пресі. Редакція газети «Молодь України» в коментарі до статті Б. Гориня «Поліфонічність обдарування» писала: «Богдану Гориню – 26 років, але як здібного критика його вже знають давно... жодне засідання літгуртків в університеті чи секції при філії Спілки письменників, жодна творча зустріч митців не проходила без нього. Його гострих, цікавих виступів чекали всі» [4.225].

У вересні 1962 р. майбутній громадський діяч написав статтю до 85-річчя від дня народження О. Кульчицької, авторки понад чотирьох тисяч художніх творів [4.197].

На початку жовтня 1962 р. Б. Горинь виступає з доповіддю про психологію художньої творчості в приміщенні Львівської організації Спілки письменників України, де його виступ було високо оцінено відомими письменниками Ольгою Барковою, Ростиславом Братунем, Миколою Ільницьким та головним редактором Львівського видавництва «Каменярь» Іваном Сварником [3.139, с.191].

Тема доповіді набула широкого розголосу. Визнаючи, що питання психології художньої творчості є маловивченою в українській літературній

критиці, голова комісії по роботі з молодими авторами Спілки письменників України Володимир П'янов запропонував Б. Гориню виступити у Київському будинку літераторів.

Виступ, який відбувся 20 листопада 1962 р., викликав жвавий інтерес серед української письменницької еліти, оскільки цією проблемою в українській літературознавчій науці практично ніхто не займався ще з часів О. Потебні.

Доповідь Б. Гориня була сприйнята як переломна для того часу, що засвідчили шалені овації присутніх в переповненому Республіканському будинку літераторів. Цей творчий звіт поклав початок тісних, довірливих стосунків з багатьма київськими письменниками та митцями, а самого Б. Гориня було представлено, як визнаного львівського критика.

Одна з учасниць руху шістдесятників, наукова співробітниця Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР М. Коцюбинська, з якою Б. Горинь познайомився в перерві свого виступу в Києві, переконувала дирекцію установи взяти його на роботу або ж в аспірантуру, проте цьому завадила відсутність київської прописки [3.139, с.205].

Попри це, молодий критик продовжував активну наукову діяльність. Наприкінці листопада 1962 р. у газеті «Молодь України» виходить його стаття під назвою «Більше поетів хороших і різних», у якій зосереджено увагу на зміні парадигми української поезії, передусім завдяки творчості М. Вінграновського, І. Драча, В. Коротича, Л. Костенко, Д. Павличка [4.198, с.3; 4.199, с.4].

Відзначаючи творче зростання молодого критика, правління Спілки письменників України в березні 1963 р. рекомендувало Б. Гориня для участі в четвертій Всесоюзній нараді молодих письменників. По дорозі до Москви він знайомиться із Павлом Тичиною, з яким вів дискусії про шляхи розвитку української поезії. 7 травня 1963 р. у московському готелі «Юність» розпочалася нарада, на якій під час свого виступу Б. Горинь оцінив твори М. Вінграновського, І. Драча та В. Симоненка як найвище досягнення

української поезії, а також проаналізував стан розвитку сучасної літератури. Його виступ базувався на статті «Старт у незвідане», опублікованій в газеті «Молодь України» від 28 квітня 1963 р. [5.239, с.42].

Виступ Б. Гориня був високо оцінений багатьма літераторами, зокрема, П.Тичиною. Він привітав молодого критика через свою дружину, оскільки не був надто комунікабельним через обережність [3.139, с.230].

Водночас у Москві Б. Горинь познайомився з молодими письменниками інших союзних республік, зокрема з киргизьким поетом Олжасом Султановим (Фрунзе) і киянкою Світлоною Йовенко. З останньою молодий критик потім деякий час активно листувався, проте їхні контакти обірвалися, оскільки її батьки були співробітниками КДБ.

Одразу після наради в Москві Б. Горинь на запрошення В. П'янова вирушає до Одеси на семінар молодих літераторів України, де знайомиться із багатьма письменниками, зокрема А. Бортняком, Б. Нечердою, В. Стусом, В. Яворівським. Особливо знаковим було знайомство з В. Стусом, з яким відтоді розпочинається листування. Одразу внутрішньо відчувши спорідненість думок з ним, Б. Горинь розповів про політичні репресії, про мало кому відому «Справу юристів», про самвидав і його роль у пробудженні національної свідомості. Серед присутніх був і Микола Вінграновський, чиї ненадруковані вірші мали величезний успіх в самвидаві [5.273, с.51].

Однак, вільний розвиток шістдесятництва тривав недовго. 1963 став роком відкритих офіційних нападів і переслідувань, які були відчутними на республіканських нарадах активу творчої інтелігенції та ідеологічних працівників України. З друкарень вилучають книги, зокрема «Зоряний інтеграл» Л. Костенко. Почалися закиди на адресу письменників М. Вінграновського, І. Дзюби, І. Драча. Під жорстку цензуру потрапив В. Симоненко, вірші якого критикуються в газеті «Літературна Україна» та журналі «Україна», до того ж йому відмовляють у друкуванні всі видавництва. Унаслідок цього його збірка віршів «Берег чекань» вийшла

вже по смерті поета в Мюнхені в 1973 р. Із видатним шістдесятником Б. Горинь познайомився у помешканні І. Світличного, на початку вересня 1963 р., квартира якого слугувала своєрідною штаб-квартирою майже всього шістдесятництва. З метою уникнення підслуховування вони продовжили розмову неподалік від вулиці Хрещатик, на дніпровських схилах, відкрито обговорюючи стан української культури в цілому, фіктивну державність України та наростання репресій [5.239, с.45].

Попри початок переслідування шістдесятників, певний час життя Б. Гориня залишається доволі плідним. У травні 1964 р. молодий критик, як активний учасник мистецького життя Львова, виступає на науковій конференції, присвяченій 400-річчю діяльності Івана Федорова, з доповіддю «Традиції і новаторство у графічному оформленні сучасної української книжки» [5.239, с.55].

Протягом 1964-1965 рр. Б. Горинь надрукував понад 15 мистецтвознавчих статей, серед яких варто відзначити такі: «З джерел народних традицій» – про життя і творчість художника Олександра Саєнка, «Закоханий у природу» – про львівського живописця Сергія Бореяка, «Мистецтво українського екслібриса», «Пошуки монументальності» – про творчість львівського скульптора Теодозії Бриж, «Від подібності до образу» – про творчий доробок львівського скульптора Еммануїла Миська, «Легенди в кераміці», присвячену художній майстерності Галини Севрук [4.200; 4.201; 4.202; 4.205; 4.206; 4.208].

Очевидно, що така активність у написанні критичних і пізнавальних статей у львівських і київських газетах та журналах, не залишилась непоміченою. На мистецтвознавця звернув увагу Ю. Лащук, тодішній керівник секції критики та мистецтвознавства Львівської організації Спілки художників України, який у квітні 1964 р. запропонував Б. Гориню стати членом спілки. Спочатку Б. Горинь скептично поставився до цієї пропозиції, тому не поспішав збирати документи для вступу. До того ж, через місяць, у травні 1964 р., було підпалено Державну публічну бібліотеку

Академії наук УРСР, в результаті якої було втрачено цінні праці української історії. Пізніше стало зрозуміло, що до пожежі причетні співробітники КДБ [5.243, с.145].

Отже, антиукраїнська політика радянської влади спонукала Б. Гориня зробити пріоритетом своєї діяльності активне створення та поширення самвидаву. Зрештою, у грудні 1964 р. Б. Гориня все ж рекомендували до прийому в Спілку художників України.

23 грудня 1964 р. газета «Вільна Україна» надрукувала нову статтю молодого критика під назвою «Сучасна львівська скульптура», у якій скульптор І. Севера називався «батьком львівської скульптури», а сам Львів – одним із центрів мистецького життя Європи [4.211, с.3].

Ця стаття викликала значну полеміку в мистецькому середовищі та серед партійної номенклатури. Справа в тому, що перед публікацією цієї статті Б. Горинь виступив по радіо, частково оприлюднивши свій матеріал. Цей виступ слухав викладач і художник Львівського інституту декоративного і прикладного мистецтва (ЛІДПМ) Василь Любчик, у якого з молодим критиком склалися неприязні стосунки через співпрацю останнього з КДБ. Будучи заступником директора Музею українського мистецтва, В. Любчик у 1952 р. брав участь у акції зі знищення двох тисяч творів мистецтва. Намагаючись поквитатись з Б. Горинем, він організував партійні збори ЛІДПМ, на яких статтю було розкритиковано із закидами, що «в Гориня є націоналістичні замашки», а також сам зміст статті є «ідейно шкідливим». Розголос зборів дійшов до Львівського обкому партії, співробітники якого запропонували провести аналогічне обговорення статті в Спілці художників [3.139, с.296].

9 січня 1965 р. у приміщенні Львівської організації СХУ обговорення статті відкрив заслужений діяч мистецтв УРСР, скульптор В. Борисенко, який вказав на серйозні помилки в статті Б. Гориня. У цілому ж обговорення вилилося у гостру дискусію між противниками (скульптор Г. Кронгауз, художник В. Усов, скульптор А. Оверчун, секретар парторганізації

І.Прийдан) і прихильниками (М. Білан, Г. Смольський, В. Патик, В. Овсійчук) статті. Зважаючи на те, що в статті не було згадано деяких відомих місцевих скульпторів, зокрема Я. Чайку і Л. Біганича, їм було надано слово, щоб критично оцінити її зміст. Натомість сам Я. Чайка, в майбутньому народний художник України, позитивно оцінив статтю. Таку ж позицію зайняв і скульптор Л. Біганич, оцінка якого не збігалась з висновками партноменклатури [5.239, с.57].

Продовження критики мистецтвознавця Б. Гориня відбулося вже на шпальтах газети «Вільна Україна», у якій незабаром з'явилася стаття «У руслі соціалістичного реалізму». По суті це була контрстаття Б. Гориня, де були зміщені акценти та відверто перекреслені здобутки львівської скульптури [5.239, с.58].

Незважаючи на цькування за статтю «Сучасна львівська скульптура», Б. Горинь, зібравши велику кількість матеріалу, розпочав писати книгу про І. Северу, однак минуло майже чверть століття від початку роботи над нею до появи перших її частин в 1988 р. у самвидавному журналі «Кафедра» [1.83]. Завершена праця «У пошуках берега: життя і творчість скульптора Івана Севери» була видана тільки в 1995 р. Літературознавець М. Ільницький справедливо зазначив, що у формуванні духової атмосфери львівської творчої інтелігенції 1960-х рр. фундаментальна роль належала саме Б. Гориню [5.262, с.4].

Доволі плідною була наукова та публіцистична діяльність М. Гориня. У 1957 та 1959 рр. він розробляв окремі теми з методики викладання української літератури для учнів старших класів: «Вивчення поезії І.Я. Франка в 9 класі середньої школи» і, відповідно, «Вивчення теми «Специфіка художньої літератури» у 8-му класі». За активну методичну роботу, зокрема за статтю «Специфіка художньої літератури», М. Гориня в 1957 р. було включено в комісію Міністерства освіти УРСР [5.309, с.391].

Також слід виокремити такі статті: «Про деякі популярні видання», яка була оглядом тодішніх газет і часописів; «Специфіка художньої літератури», де містилась інформація про її вплив на свідомість; «Розвиток уяви старшокласників» та ін. Окремо варто наголосити на публіцистичних статтях, які були надруковані в газеті Львівського заводу автовантажників, присвячених психології праці: «Настрій? Дуже важливо», «Колір на підприємстві», «Музика на підприємстві» та багато інших [5.309, с.392].

У 1965 р. в республіканській газеті «Социалистический труд» вийшла стаття М. Гориня «Психологические требования к рабочему месту». Через декілька місяців про роботу експериментальної лабораторії і, зокрема, М. Гориня писала обласна преса, газета «Известия», у статті «На завод пришел психолог».

Поява публікацій про М. Гориня свідчить про жвавий інтерес до науково-дослідної роботи на підприємстві, яку він проводив із загальної психології та психології праці. Серед опрацьованих молодим вченим тем теоретичного і практичного характеру варто виділити такі: «Психологічні вимоги до організації робочого місця верстатника», «Анкета дослідження умов і психологічної атмосфери праці в рамно-пресовому цеху», «Психологічно-методичні вказівки до організації навчального процесу в цеху», «Психологічна характеристика браку в ковальському цеху» та ін.

Водночас Б. Горинь залучався до участі в наукових конференціях. Так, у 1961 р. на республіканській психологічній конференції в Києві він виступив із доповіддю «Про специфіку контролю й відмінність його від уваги верстатників машинобудівної промисловості». У 1962 р. науковець був нагороджений грамотою Львівського обласного відділу народної освіти за виголошену на XI обласних педагогічних читаннях доповідь «Розвиток уяви учнів на уроках літератури» [5.309, с.391].

Отже, після університетського навчання обидва брати зазнавали утисків з боку комуністичної влади. Вони не змогли одержати престижних направлень з університету, не отримали рекомендацій до аспірантури, на що брати Горині заслуговували.

Попри це, завдяки активній позиції та великій працездатності, вони змогли самостійно знайти роботу та водночас продовжити наукову діяльність. Старший з братів Горинів – Михайло обрав педагогічно-психологічний напрямок досліджень, активно залучався до наукових конференцій і навіть управління середньою освітою. Його молодший брат Богдан став мистецтвознавцем, позиція якого відзначалась новаторством та неординарністю. Обидва брати мали значний авторитет серед творчої та наукової інтелігенції не лише Львова, але й України загалом.

Таким чином, світогляд братів Горині формувався із самого дитинства, у контексті спостереження за злочинністю радянського тоталітарного режиму щодо безперестанного знищення національної ідентичності українського народу.

Крім того, майбутні лідери національно-визвольного руху належали до патріотичної сім'ї, що мала родинні зв'язки з діячами ОУН, де панувала віра у вільну та незалежну Україну, а головним обов'язком було служіння Богу та Україні за будь-яку ціну.

Додатковим фактором ненависті до комуністичного ладу СРСР стала хвиля репресій та насильницьких депортацій, яка не минула і родину Горинів, однак завдяки мужності та силі духу, Б. і М. Горині та їх мати Стефанія поодиноці змогли втекти з-під конвоїв, а батько Микола переховувався серед учасників підпільних загонів ОУН.

Возз'єднавшись, родина Горинів не припинила свою культурно-просвітницьку діяльність, а навпаки, ще з більшою силою протидіяли окупаційній радянській владі, тим самим розпалюючи жагу до свободи та національної незалежності у братів Горинів.

Вже з юнацьких років М. та Б. Горині разом зі своїми однодумцями, не сприймаючи комуністичну ідеологію, займались антирадянською агітацією, поширюючи листівки націоналістичного спрямування. Не змінили вони цей шлях і під час навчання у Львівському університеті, який на той час мав славу одного з найбільших осередків опозиціонерів до радянського устрою.

Небажання підпорядковуватись комуністичному режиму, відмова М. Гориня вступати до комсомолу, створили для нього неабиякі перепони на шляху до здійснення наукової діяльності. Незважаючи на відмінне складання іспитів та високій рівень наукових робіт, внаслідок родинного зв'язку із провідним очільником ОУН, у вступі до аспірантури йому було відмовлено.

Пішовши шляхом старшого брата, Б.Горинь також вступає до Львівського університету, де і відбулось його знайомств з видатними літераторами того часу, що надихнуло його на дослідження філософських та соціально-політичних питань.

Не зраджуючи своєму світогляду, молодший з братів Горинів збирав навколо себе опозиціонерів-однодумців, у результаті чого здійснював ознайомлення останніх із творчістю видатний український письменників та проводив дискусії на заборонені теми.

Свідома патріотична позиція та проукраїнські переконання завадили Б. Гориню, як і старшому брату, кар'єрі молодого науковця. Він творчо реалізувався через написання мистецтвознавчих статей, завдяки чому залучався до середовища найпочесніших літературних та мистецьких критиків Львова. Натомість М. Горинь, здійснюючи педагогічну діяльність, поширював національні ідеї серед учнів у школах, де викладав.

Разом з тим, на початку 1960-х почав набирати обертів рух шістдесятників, що вважався легальною опозицією тодішньому режимові, і з яким радянська влада намагалась боротися. Знайомство братів Горинів із провідними київськими письменниками-шістдесятниками стало ключовою подією у їхньому житті, оскільки зародилася ідея підпільної літературної (створення мережі поширення самвидаву), а не збройної боротьби із тоталітарним режимом СРСР.

РОЗДІЛ 3. ДИСИДЕНТСЬКИЙ ПЕРІОД СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БРАТІВ ГОРИНІВ (2 ПОЛ. 1960-х – 2 ПОЛ. 1980-х)

3.1 Виготовлення і поширення самвидаву братами Горинями (1962 – 1965-ті рр.)

На початку 1960-х рр. у тоталітарних режимах Радянського Союзу та країн соцтабору склалися сприятливі умови для утворення нового культурно-політичного феномену – самвидаву, який проіснував до кінця 1980-х рр. Очевидно, що термін «самвидав» одразу увійшов у лексику багатьох людей і набув значної популярності й поширення.

В умовах заборони цього явища слово «самвидав» стало своєрідним «айсбергом», основну частину якого було приховано від громадськості: з одного боку, всі розуміли, про що йдеться, а з другого – дати наукове визначення, по-справжньому осмислити це явище ніхто не наважувався [5.288, с.30].

Зі смертю Й. Сталіна й осудом культу особи починається нове дихання суспільства й літератури. Його початком стали виступи О. Гончара, О. Довженка й А. Малишка на II Всесоюзному з'їзді письменників, у яких порушувалися питання народності у зв'язку з реалізмом, національними традиціями та характерами, всебічністю бачення людини та світу, необхідністю належного ставлення до загальнолюдських цінностей, а також висловлювалися думки щодо захисту інтелігенції як духовного осердя нації.

Водночас відбувається прихід у літературу молодого покоління «шістдесятників», своєрідними маніфестами якого стали збірка «Правда кличе!» Д. Павличка (1958), твори В. Симоненка, Л. Костенко, І. Драча, Б. Олійника, М. Вінграновського, В. Коротича та ін. [5.288, с.41].

Історик Я.Секо зазначає, що участь у виготовленні й поширенні самвидаву є одним з основних атрибутів шістдесятництва. Неможливо було належати до шістдесятників і стояти осторонь цього явища. Самвидав, що

став логічним наслідком розвитку позаофіційної літератури в СРСР, створив унікальне товариство втаємничених, тобто читацьку аудиторію, об'єднану спільними цінностями. Все, що заборонялося цензурою й не поширювалося через офіційні канали комунікації, лише в межах самвидаву могло отримати шанс на існування [5.301, с.241].

На початку 1960-х рр. одними із центральних фігур у розповсюдженні забороненої радянською владою літератури були Михайло і Богдан Горині, які розуміли, що таким чином можна пробудити національну свідомість людей і розкрити перспективи національного відродження в Україні.

«Шістдесятництво, – пригадує Б. Горинь, – почалося для мене з книжки Дмитра Павличка «Правда кличе!», вилученої одразу після виходу у світ з книгарень і знищеною за вказівкою КДБ на початку 1959 року» [5.239, с.29].

У цілому ж, особливістю національно-культурного руху в 1960-х роках було те, що молодих діячів культурного фронту влада всіляко відгороджувала від культурних впливів Заходу та намагалася насадити «комплекс меншовартості». У разі, коли хтось з митців хотів мати бодай загальне уявлення про процеси, які відбуваються в європейській філософії, естетиці, літературі, мистецтві, то, як зазначав Б. Горинь у своїй праці про Опанаса Заливаху, «...неминуче натикався на стандартно-чавунні, ортодоксальні оцінки в одній і тій же поливі епітетів – «антинародна», «реакційна», «занепадницька» культура Заходу» [5.261, с.8].

Очевидно, що основою тоталітарної держави, в першу чергу, є контроль над свідомістю людини, яка формується від вдало продуманого механізму подачі інформації народу. З огляду на це радянські ідеологи розуміли, що боротьба з виразниками націоналістично-патріотичного спрямування – творчою інтелігенцією – стоїть на перших ролях.

З цього приводу правозахисник й учасник дисидентського руху В. Овсієнко зауважив: «Шістдесятництво найперше виявилось в літературі, насамперед у поезії. До шістдесятництва зараховують навіть «Щоденник» Олександра Довженка (він помер 1956 року). .... Чітко це покоління

виступило на початку шістдесятих років. 1962 рік – це, сказати б, літературне дисидентство, ламання скнутих норм. ... Але було вже й шістдесятництво виразно політичне. Після зустрічі в травні 1962 р. у Львові братів Горинів з Іваном Світличним, Іваном Дзюбою, Іваном Драчем Михайло Горинь організував виготовлення і поширення літератури самвидаву політичного характеру» [3.169, с.122].

Однією з перших праць, яка поширювалась у самвидаві, була книжка «Вивід прав України» гетьмана П. Орлика, видана за кордоном. В Україні з неї робили фотокопії та поширювали окремими книжками. Значну популярність мали уривки з роботи І. Франка «Що таке поступ?», яка містила критику ідеології марксизму. Пізніше в самвидаві стали з'являтися не лише праці культурної тематики, але й економічної та політичної. Це свідчило про зародження політичної течії шістдесятництва [3.169, с.123].

Невипадково основними поширювачами самвидаву була творча й наукова інтелігенція, зокрема викладачі вузів, частково – учителі, студенти, медичні працівники. Попри пильний контроль за цими категоріями осіб, КДБ не мало повної інформації щодо масштабів цього явища [1.8, Арк.64]. Значною мірою це пояснювалося не стільки конспірацією, скільки об'єктивною зацікавленістю читачів самвидаву в постійному доступі до невідцензурних матеріалів. В. Овсієнко у книзі спогадів «Світло людей» згадує здивування слідчого М. Цімоха: «Кого не виклич з ваших знайомих – усім ви давали самвидав. Комсомольцям, навіть комуністам! Чому ж ніхто з них не повідомив нас, щоб ми вас зупинили?» [3.171, с.38].

Літературознавець і письменник І. Світличний був головним діячем у виготовленні та поширенні самвидаву в Києві. Саме навколо нього сформувався авторський колектив молодих письменників, які першими почали збирати та поширювати нову поезію. На власний магнітофон «Весна» І. Світличний записував молодих поетів: М. Вінграновського, І. Драча, І. Жиленко, Л. Костенко, Б. Мамайсура, Б. Нечерду, В. Симоненка та інших. Згодом ці записи потрапили у самвидав [5.296, с.242].

Крім того, І. Світличний був редактором багатьох матеріалів невідцензурної літератури, зокрема «Щоденника» В. Симоненка, статті «В шовіністичному зашморгу» В. Яременка та одного із центральних творів самвидаву – «З приводу процесу над Погружальським» Є. Сверстюка, що спочатку мав назву «Спалення української бібліотеки» [2.86, с.87].

Якісні зміни в українському самвидаві відбулися після розширення контактів між молодістю інтелігенцією Києва та Львова. До 1962 р. Львів виразно тяжів до підпільної боротьби, проте, остерігаючись можливих репресій, не поспішав із рішучими діями. Уважно вивчаючи нові тенденції суспільного життя, львівські інтелектуали з 1962 р. активно цікавляться міркуваннями своїх київських колег щодо стратегії та організаційних форм боротьби. Дискусії, що мали місце між І. Світличним та І. Дзюбою з одного боку, та братами М. і Б. Горинями – з іншого, завершилися усвідомленням львів'янами необхідності легальної боротьби. Одним з основних аргументів на користь прийняття цього рішення стала можливість займатися самвидавом [5.301, с.243].

Б. Горинь з цього приводу слушно зауважував, що порозуміння київської і львівської молоді було важливим етапним моментом у культурно-національному і громадсько-політичному русі, яке вивело цей рух «із парафіяльних закутків до рівня соборного, що в історії нашого народу є явищем першорядної ваги, символом і запорукою великих зрушень» [5.261, с.19].

Брати Горині прислухалися до порад І. Світличного, який закликав пропагувати свої ідеї відкрито, через певні структури чи організації, на прикладі Клубу творчої молоді «Сучасник» у Києві, який вважався центром шістдесятництва [5.242, с.40]. У старшого ж з Горинів ідея про відкрите розповсюдження їхніх тверджень викликала асоціацію з діяльністю народників 60–80-х рр. XIX ст. З огляду на це, перед тим як остаточно «йти в народ», М. Горинь став вивчати досвід представників цього руху. Як виявилось, вони діяли по 2–3 роки, після чого їх заарештовували.

Приїхавши до Києва, М. Горинь розповів про це І.Світличному, і за історичною аналогією виходило, що в них був час до 1964 – 1965 рр. На зазначене останній відповів: «То крутімо колеса!», додаючи, що «їм треба встигнути зробити якомога більше» [3.143, с.36].

Таким чином, після приїзду І. Дзюби, І. Драча і М. Вінграновського в травні 1962 р. і під впливом киян, у Львові з'являється власне самвидав. Головним осередком поширення самвидаву у місті став Клуб творчої молоді «Пролісок» [7.335], що виник наприкінці 1962 р. під безпосереднім впливом братів Горинів. Разом з тим, було одразу встановлено зв'язки з клубами творчої молоді м. Києва, Харкова, Дніпропетровська. Президент львівського клубу М. Косів так охарактеризував його роботу: «Наша діяльність проходила у вигляді різноманітних літературно-мистецьких вечорів, святкувань, обговорень, поширення самвидавчих творів, прослуховування магнітофонних записів забороненої поезії» [3.160, с.74].

Однією із найголовніших заслуг Клубу було те, що він згуртував молодь різних навчальних закладів, професій і спеціальностей, чого не могли зробити різні творчі колективи – хори, ансамблі, і дав відчуття спільності устремлінь, солідарності у чомусь головному, важливому чи навіть неясному і незрозумілому, але тільки не в тому, що є офіційним, продиктованим владою.

З ініціативи М. Гориня проводилися таємні зустрічі на квартирах учасників Клубу, серед яких були, як правило, викладачі та студенти вищих навчальних закладів, працівники музеїв, бібліотек, де зазвичай хтось з братів Горинів виступав із доповіддю про політичну ситуацію або про стан культурно-мистецького життя в Україні [3.144, с.37].

З цього часу Львів перетворився на центр виготовлення й поширення самвидаву. Найбільш активними діячами були І. Гель, брати М. і Б. Горині, М. Зваричевська, Я. Менкуш. До розповсюдження самвидаву з 1964 р., поряд із В. Чорноволом, долучилися Ігор та Ірина Калинці [5.248, с.83].

Першими самвидавними матеріалами, впорядкованими Б. Горинем, були політично забарвлені поезії шістдесятників, а саме твори М. Вінграновського, І. Драча, Л. Костенко, В. Симоненко. Вони були оформлені в збірку формату А5, обкладинку до якої оформили Роман Петрук, нині відомий художник-кераміст, і скульптор Андрій Бокотей – народний художник України, багаторічний ректор Львівської академії мистецтв, які на той момент були студентами Львівського інституту прикладного і декоративного мистецтва. Варто зазначити, що обидва проявили особливу обережність, оскільки прийшли на виконання роботи із спеціальними рукавичками, аби не залишити по собі ніяких відбитків [3.135].

13 грудня 1963 р. стало трагічною датою для всього українського культурного життя, адже цього дня помер поет-шістдесятник В. Симоненко. З цього приводу Б. Горинь зазначив: «Смерть Василя Симоненка була першим великим ударом і першим трауром національно-культурного руху. Новою мобілізацією сил стали присвячені Симоненковій пам'яті вечори, які відбулися у Києві та Львові» [5.261, с.20]. Після вечорів пам'яті в самвидаві масово почали поширюватися ненадруковані вірші поета.

Правозахисник Б.Захаров зазначає, що: «...з 1963 року більшість літераторів-шістдесятників офіційно припинили друкувати власні твори під тиском влади. Відповіддю на дану цензуру стало поширення творів у самвидаві і тамвидаві. Шістдесятники друкувалися в Чехословаччині й Польщі, а згодом у Західній Європі, США, Канаді. Таким чином, творчість шістдесятників стала відомою західному читачеві. Велику роль у цьому процесі відіграв мюнхенський часопис «Сучасність». Про шістдесятників почали говорити й закордонні радіостанції – «Свобода», «Бі-Бі-Сі», «Голос Америки» [5.272, с.87].

Читацька аудиторія забороненої літератури була надзвичайно великою. Б. Горинь у своїх спогадах згадував, що після роботи в музеї до пізньої ночі він передруковував матеріали самвидаву на власній друкарській машинці

«Москва», який в подальшому поширював серед широкого кола осіб, з числа представників літературно-мистецького ареолу міста Львів. Серед неповного переліку імен, кому у Львові передавалися самвидавні матеріали, поряд з викладачами і студентами Львівського університету та Політехнічного інституту, були доволі відомі особи. Насамперед, це львів'яни В. Гжицький, якому молодший із Горинів особисто передавав абсолютно всі передруки, К. Звіринський Р. Іваничук М. Ільницький, С. Караффа-Корбут, Д. Крвавич, Оксана і Володимир Лучуки, Л. Медвідь, Я. Музика, М. Петренко, сумчани Г. Петров і М. Данько, харків'яни І. Вирган і Р. Третьяков, А. Зубок з Києва, а також багато-багато інших [З.178, с.21].

Окрему увагу варто приділити самому процесу виготовлення самвидаву. Зазвичай це було переписування тексту від руки чи друкування на машинці. Також були й інші, більш складні способи, зокрема фотографування на так званий «магнітвидав», коли інформацію записували на аудіоплівки.

Переписування творів від руки було найбільш поширеним і зручним способом, втім поширюватися могли невеликі за обсягами тексти. Водночас, використання друкарських машинок і копіювального паперу значно збільшувало як масштаби самвидаву, так і обсяги текстів. Із середини 1950-х рр. друкарські машинки були у вільному продажі – і цей факт є надзвичайно важливим для розуміння феномену самвидаву. Саме брати Горині перші, хто замислилися і зайнялися вдосконаленням способів тиражування текстів.

Б. Горинь стверджує, що в 1964 р. він почав шукати різних способів, аби створити для розповсюдження самвидаву власну поліграфічну базу. Йому здавалось дивним те, що ніхто із його оточення ніколи не піднімали питання стосовно технічного удосконалення тиражування самвидаву чи про необхідність створення розгалуженої друкарської бази. Він вважав, що треба закупити певну кількість машинок, розмістити їх у надійному місці,

знайти хлопців, дівчат чи пенсіонерів, які передруковували б тексти. Своїми планами він поділився із Д. Крвавичем, який одразу виділив кошти на придбання однієї друкарської машинки. Проте, майбутній правозахисник усвідомив, що купівля навіть кількох машинок є недостатньою. Заручившись підтримкою П. Чемериса, який працював секретарем редакції газети «Поліграфіст» при Львівському поліграфічному інституті, Б. Горинь дістав друкарські шрифти, які мали дати можливість випускати літературу поліграфічним способом. Надалі ті шрифти опинилися у М. Гориня, який здійснював пошук спеціаліста-набірника, однак шрифти так і не були використані [3.139, с.333].

На початку 1964 р. брати М. і Б. Горині створили центр із розмноження текстів. Фінансування здійснювалося безпосередньо учасниками, які добровільно жертвували кошти на «українську справу». За споминами М. Гориня, вони не були заможними людьми, тому при зарплаті в 140 карбованців він з дружиною щомісяця віддавав по 20 карбованців. За ці кошти закупувався фотопапір, оскільки тексти розмножували переважно фотоспособом, а також друкарський папір і машинки. Наприкінці 1964 р. у них було вже п'ять машинок [2.86, с.207].

У тому ж 1964 р. Б. Горинь через працівника Центрального державного історичного архіву Львова П. Дідовича познайомився з Анатолієм Шевчуком, рідним братом Валерія Шевчука, який працював лінотипістом у Житомирській обласній друкарні. Той погодився виготовити лінотипні набори окремих заборонених поезій В. Симоненка, вірші С. Тельнюка «Забувайте українську мову» та Д. Павличка «Коли помер кривавий Торквемада», прокламацію «Друзі, громадяни» – документ з сильним антирадянським спрямуванням. На початку літа 1965 р. замовлення було готове, і Б. Горинь забрав лінотипні відливи, залишивши для роботи текст «З приводу процесу над Погружальським» [3.154, с.334-336].

Отримавши лінотипи, Б. Горинь одразу з Житомира вирушив до Києва на зустріч з І. Світличним. Проте, останній дотримувався достатньо обережної позиції, тому цими лінотипами так і не вдалось скористатися. З цього приводу Б. Горинь відзначає: «По дорозі Іван повідомив, що не впевнений, чи варто було виготовляти лінотипи, бо друкарська машинка – то річ побуту, машинок багато, а лінотип – це державна власність. Приватних друкарень ніхто не має, тому він подумає, чи варто негайно пускати ці відливи в рух, чи краще хай трохи почекають. Іван... вважав, що така форма розповсюдження літератури може нам зашкодити, бо у випадку, якщо в люди піде тираж, набраний друкарським способом, КДБ все переверне, щоб знайти друкарню, в якій виготовляють лінотипи» [3.139, с.26].

Зауважимо, що зв'язки між Києвом і Львовом протягом 1962-1965 рр. були надзвичайно інтенсивними, особливо між І. Світличним і братами Горинями. Є. Пронюк, автор статті «Шляхи і завдання українського визвольного руху», також активно обмінювався самвидавом із львів'янами. Через В. Пеньківського самвидав потрапляв до М. Гориня. Переїзд до Львова В. Чорновола після свого одруження на Олені Антонів в 1963 р. значно пожвавив громадсько-політичне життя міста. Саме він і привіз перший варіант тексту «Шляхи і завдання українського визвольного руху» й ознайомив із ними М. Гориня, який своєю чергою показав матеріали Б. Гориню, Т. Стараку та І. Гелю [2.86, с.20].

Починаючи із 1963 р. самвидав поширювався в Луцьку. Сюди матеріали потрапляли переважно зі Львова від Б. Гориня, який у травні 1964 р. через студентку Луцького педінституту Анатолію Панас, з якою познайомився в Музеї українського мистецтва, передав викладачу того ж інституту Дмитру Іващенко ненадруковані твори Л. Костенко, В. Симоненка, І. Драча та М. Вінграновського [3.154, с.284].

Як організатор психологічної лабораторії на залізниці, М. Горинь мав право на безкоштовний проїзд у потягах, тому часто їздив по Західній Україні. Він брав участь у різних наукових конференціях, а водночас розповсюджував самвидавну літературу.

Про поширення самвидаву в Івано-Франківську свідчать тісні зв'язки братів М. і Б. Горинів із О. Заливахою та В. Морозом. У Тернополі самвидав поширювався через І. Герету та М. Чубатого. Зв'язок із Житомиром здійснювався через братів Анатолія і Валерія Шевчуків та Є. Концевича. Через Михайла Масютка, що проживав у Феодосії, український самвидав діставався Криму. У самвидаві Одеси були задіяні Станіслав і Ніна Караванські та Людмила Шереметьєва.

У 1964 р. виготовлення і розповсюдження забороненої радянською системою літератури набрало великого розмаху. Можна з упевненістю говорити про наявність сформованого каналу передачі самвидаву. У квітні 1964 р. Б. Горинь, отримавши робоче відрядження для ознайомлення з архівами та музеями Києва, Полтави, Харкова, розповсюджував самвидав серед інтелігенції цих міст. Приміром, у Києві він зустрівся з письменниками І. Світличним та Є. Сверстюком, з якими обмінявся матеріалами та отримав від них адреси інших зацікавлених у самвидаві людей [3.139, с.273].

У Харкові частину матеріалу було передано письменнику Роберту Третьякову, однак він дуже критично поставився до прочитаного, відзначивши антирадянське спрямування матеріалів. Дещо схожа ситуація сталася і у Полтаві, де особа, рекомендована Є. Сверстюком, не проявила до матеріалів особливого зацікавлення. Проте в Сумах друзі Б. Гориня, Г. Петров та М. Данько із радістю почали перечитувати самвидавні матеріали [3.139, с.276].

У травні 1964 р. в Каневі відбувалися шевченківські свята, присвячені річниці перепоховання поета. З цієї нагоди львівський Клуб творчої молоді «Пролісок» організував поїздку на урочисті заходи. Члени клубу розглядали

її як хороший шанс поширити самвидав, тому було підготовлено майже 900 примірників різних статей. Всі вони були зібрані у великій валізі старшого з Горинів, разом з яким мали їхати І. Гель та М.Зваричевська.

Однак, представникам КДБ було відомо про наміри М. Гориня, оскільки вони уважно стежили за львівськими інтелігентами. 29 травня по дорозі до Канева автобус із львівською делегацією було зупинено, однак М. Гориня в ньому не було, оскільки в ніч проти 29 травня в нього народилася донька і він залишився у Львові. Слідчі, не виявивши в автобусі старшого з Горинів, не проводили обшук, вважаючи, що валізи немає. Це в свою чергу засвідчує наміри працівників КДБ заарештувати М. Гориня «на гарячому». Зрештою, валізою з самвидавом опікувалася М. Зваричевська, яка безпечно передала її І. Світличному, а вже через нього самвидав поширювався серед людей [2.86, с.207].

Крім того, слід зазначити, що з січня 1964 р. остаточно було налагоджено мережу поширення самвидаву за кордон. Великих зусиль з встановлення контактів із зарубіжжям докладав насамперед І. Світличний, якому всіляко допомагали брати Горині. У листі від 16 січня 1964 р. І. Світличний радив Б. Гориню, щоб той спілкувався без дипломатії, допомагав і сприяв громадянці з Чехії Зіні Генік-Березовській, а також надав їй певну позаофіційну літературу [3.139, с.330].

М. Горинь у своїх спогадах відзначав, що влітку 1964 р. відбулась так звана виставка Американської технічної книги, спочатку в Москві, а згодом і в Києві. Гідом на цій виставці була Оксана Смішкевич, яка привезла з-за кордону цілу валізу української літератури, яка там виходила. Оскільки в неї був дипломатичний паспорт, то співробітники КДБ не мали права її затримувати, лише демонстративно супроводжували автомобілем до помешкання І. Світличного. Через деякий час вона поїхала до Львова, де зустрілася з М. Горинем у нього вдома, розповідаючи про стан культурно-наукового життя української діаспори. Майбутній правозахисник згадував, що на той момент його помешкання вже досить добре прослуховувалось

агентами КДБ, оскільки з приїздом О.Смішкевич до Львова під вікнами М. Гориня демонстративно стояв агент спецслужби. «У КДБ було дві форми слідкування – таємне і демонстративне, щоб ти бачив, що за тобою слідкують. Це для залякування», – так пояснював М. Горинь зухвалість оперуповноваженого [3.143, с.107].

Безперечно, всі контакти з іноземцями мали на меті насамперед поширення української національної ідеї серед усіх верств світового українства, демонстрацію пробудження національної свідомості і розуміння того, що Україна – це не частина Росії.

5 серпня 1965 р. вважається переломною датою в історії самвидаву. Цього дня в приміщенні Львівської державної наукової бібліотеки співробітницею Бертою Альберт під час видачі книжок було знайдено та вилучено надруковані на машинці чотири анонімні документи антирадянського змісту: «З приводу процесу над Погружальським», «Класова та національна боротьба на сучасному етапі розвитку людства», «Відповідь матері Василя Симоненка Щербань Г.Ф.» та «Ночь смерти Сталина». За цим фактом 9 серпня 1965 р. управління КДБ при Раді Міністрів УРСР у Львівській області відкрило кримінальну справу по ст. 62 КК УРСР (антирадянська агітація і пропаганда), з метою виявити осіб, що вчинили ці злочинні дії [1.71, Арк. 2-3].

До сьогоднішнього дня достеменно не відомо, чи це була помилка когось з представників інтелігенції, чи твори були підкинуті агентами КДБ з метою розпочати репресивні заходи проти свідомих громадських діячів.

Наслідком цього став початок першої хвилі арештів інтелігенції. Як зазначає Б.Захаров у своїй праці: «Восени 1965 року були арештовані перші представники громадського активу: у Києві – І. Світличний, П. Моргун, Мартиненко, І. Русин, Є. Кузнецова, Я. Геврич, М. Гринь та інші; у Львові – Михайло й Богдан Горині, І. Гель, М. Осадчий, М. Косів, С. Батурін, Г. Садовська, М. Зваричевська, М. Орлов, Я. Менкуш; у Тернополі – І. Герета, М. Чубатий; у Луцьку – В. Мороз, Д. Іващенко;

в Івано-Франківську – М. Озерний, В. Іванишин, О. Заливаха; в Одесі – С. Караванський. Трохи пізніше, навесні 1966 року, у Житомирі заарештовано А. Шевчука» [5.272, с.89].

Про масштаби самвидаву свідчать операції органів КДБ, проведені в другій половині 1960-х рр. Зокрема, у 1965 р. викрито осередки в Києві, Львові, Тернополі, Луцьку, Івано-Франківську, Житомирі. Під час проведених обшуків вилучено понад 900 примірників самвидаву, 13 друкарських машинок, що використовувались для їх тиражування [5.288, с.118].

Брати Горині взяли активну участь у виготовленні та поширенні самвидаву. Їхній внесок у громадське життя промовисто ілюструє уривок з кримінальної справи, задокументованої співробітниками КДБ: «...Організаційна діяльність Гориня Богдана полягала в тому, що він підбирав осіб, які розмножували антирадянські документи і книжки антирадянського змісту, видані українськими націоналістичними центрами за кордоном, шляхом їх передрукування і зняття з них фотокопій, забезпечував цих осіб друкарською машинкою, папером, копіркою і документами, які містили в собі антирадянські націоналістичні наклепницькі вигадки на радянський державний і суспільний лад, а в деяких проголошувались заклики до проведення збройної боротьби проти радянської влади. Після розмноження цих документів Горинь Богдан передавав їх для розповсюдження своєму брату Гориню Михайлу і іншим особам, а також обговорював їх і одержував відгуки на ці антирадянські націоналістичні документи...» [1.73, Арк. 297].

Отже, можна з упевненістю говорити, що на початку 1960-х рр. одними із провідних діячів у створенні мережі розповсюдження самвидаву спочатку у Львові, а потім і в інших регіонах України були Михайло і Богдан Горині. З їхньої ініціативи було утворено у Львові в 1962 р. Клуб творчої молоді, який став фактично центром поширення забороненої літератури серед інтелігенції. Саме вони намагалися виготовляти якомога

більше матеріалу, постійно долучаючи до цього процесу інших свідомих громадян і створюючи нові друкарські центри. Брати Горині самі поширювали самвидав по Україні. Особистою діяльністю з поширення самвидаву в першій половині 1960-х рр. вони зробили значний внесок у розгортання руху опору радянсько-компартійній владі та піднесення національної самосвідомості українського народу.

3.2 Табірний період життя Михайла і Богдана Горинів

До середини 1960-х рр. шістдесятництво було вже досить диференційоване за вольовими ознаками та здатне зробити виклик системі, поступово трансформуючись у політичне дисидентство.

З цього приводу М. Горинь відзначав: «...тоді в самвидаві з'явилося багато антибільшовицьких статей. Спочатку політично беззубі, обережні, такі, як «Думки і роздуми збентеженого читача». Але вже 1964 року з'явилися праці з гострою критикою режиму, наприклад, «Українська освіта у шовіністичному зашморзі», «Стан і завдання українського визвольного руху», «Вивід прав людини». Їх поява вже говорила про те, що сформувався такий просвітницький, культурно-мистецький політичний рух» [5.272, с.87].

Саме стаття «Стан і завдання українського визвольного руху» Є. Пронюка, написана в 1964 р., вважається першим політичним документом самвидаву, де чітко було розписано програму боротьби за українську незалежність. Вперше текст цієї статті М. Горинь прочитав під час зустрічі з В. Чорноволом, за якою пильно спостерігали агенти КДБ. За словами старшого з братів Горинів, завдяки появі статті Є. Пронюка дисидентський рух набув державотворчого характеру [3.143, с.38].

Оскільки ставало очевидно, що учасники руху опору входять в гостру конфронтацію з владою, то, як завжди мудрий та обережний, І. Світличний

запропонував розповсюджувати цей текст лише серед вузького кола осіб, щоб не викликати передчасного терору з боку КДБ.

Зрештою, масштабність поширення самвидаву стало настільки загрозливим, що партійна еліта на чолі з Л.Брежнєвим наказала Комітету Державної Безпеки вжити заходів щодо його знищення та заарештувати активних учасників цього процесу.

В результаті скоординованих дій КДБ у серпні – вересні 1965 р. у кількох містах України було затримано понад два десятки осіб, переважно письменників, художників, викладачів та ін. [1.40].

Таким чином, було завдано відчутного удару по всьому українському національно-патріотичному рухові та призупинено його масштабне розгортання.

Ці події не стали несподіваними для представників інтелігенції. Ще весною 1964 р. в інтелігентських колах ходили чутки про майбутні арешти в Україні. У липні 1964 р. поет І. Драч спеціально приїхав до Львова, щоб попередити братів Горинів стосовно їх можливого затримання, про яке він довідався від полковника КДБ. Однак з огляду на те, що жодну людину з їхнього оточення протягом наступних місяців не було заарештовано, брати повернулися до своєї підпільної діяльності, водночас усвідомлюючи, що перебувають під максимальним прицілом органів держбезпеки [2.86, с.207].

Разом з тим, співробітниками КДБ УРСР протягом 1954-1964 рр. було викрито й ліквідовано 81 організацію й групу національного спрямування, до яких належало 602 особи. Тоді ж за «націоналістичну діяльність» заарештовано 439 осіб, з них 194 було притягнуто до кримінальної відповідальності, а стосовно 408 осіб були проведені так звані «профілактичні заходи», тобто «попереджувальні розмови із застосуванням морально-психологічного тиску», з використанням засобів масової інформації чи притягненням до адміністративної відповідальності. Таким чином, рух шістдесятництва, трансформувавшись в політичне дисидентство, ставав дедалі ефективнішим за потенційним впливом на

настрої та поведінку широких мас, а, отже, влада вважала його таким же небезпечним, як і збройні виступи повстанців українських націоналістів протягом попередніх десятиліть [2.106, с.13].

Водночас переслідування національно свідомих українців не обмежувалося територією УРСР. Для тодішньої «імперії зла» зростання патріотизму було не внутрішньою, а глобальною проблемою. З огляду на це боротьба із свідомими українцями велася в усіх соціалістичних державах, де вони проживали. З огляду на це, готуючи арешти в Україні, працівники КДБ консультувалися із спецслужбами інших країн, насамперед Чехословаччини і Польщі, зокрема з приводу проникнення на ці території забороненої української літератури у вигляді самвидаву. У результаті такої координації дій арешти проводилися одночасно і в Україні, і в Польщі [3.140, с.24].

Відзначимо, що 1964-1965 рр. для братів Горинів були доволі плідними. Поряд з виготовленням самвидаву, вони також писали і друкували статті, виступали на конференціях, до того ж Михайло готувався до захисту кандидатської дисертації. З його спогадів дізнаємось, що робочі дні М. Гориня стали надзвичайно виснажливими, оскільки до четвертої години дня він працював у лабораторії психології, від четвертої до сьомої – на залізниці, де тестував машиністів, а з сьомої до одинадцятої працював у бібліотеці Академії наук, і тільки після її закриття повертався додому. Будучи одним з головних організаторів поширення самвидаву, вдома він зустрічався з людьми, які допомагали йому в цьому. М. Горинь давав їм замовлення, консультував щодо роботи, а також забирав уже передруковані матеріали. Громадський діяч не лягав спати раніше, ніж о першій годині ночі, а прокидався о шостій ранку. В результаті активної діяльності накопичувалась величезна втома [3.143, с.39].

Вирішивши відпочити, М. Горинь поїхав з дружиною до Криму, де, за збігом обставин, в той час також перебували письменники І. Драч, Р. Іваничук і Д. Павличко. Вже в Криму майбутній політ'язень став помічати за собою стеження. Куди б вони з дружиною не їхали, їх

«супроводжував» один і той самий співробітник КДБ. Навіть під час сходження на Кара-Даг М. Горинь разом з І. Драчем, Р. Іваничуком і Д. Павличком помітили того агента спецслужби із спеціальним наплічником, з якого стирчала антена [3.143, с.40].

Крім того, з дружиною М. Гориня познайомився чоловік, який назвався Ярославом, і повідомив, що разом із нею сидів у таборі у Воркуті. Практично щодня новий знайомий проводив з подружжям бесіди на пляжі Феодосії. У свою чергу, Михайло здогадувався, що це представник з органів держбезпеки. Одним з підтверджень цього факту стало те, що наприкінці відпочину, в умовах ажіотажу на залізничні квитки, новий знайомий допоміг придбати подружжю Горинів місця у купейному вагоні прямо на станції.

До того ж, по дорозі додому в їхньому купе їхав підозрілий чоловік, який не промовив жодного слова за час поїздки, хоч і тривала вона понад добу. У цей час у сусідньому купе їхав чоловік, що мав вигляд типового галицького інтелігента 1930-х рр., з яким у Гориня одразу почалась відверта розмова щодо критики радянської влади [2.86, с.211].

Зрештою, тривожні передчуття М. Гориня справдились, і 26 серпня 1965 р. братів Горинів було заарештовано. Михайла разом із дружиною Ольгою було знято з потяга «Сімферополь-Львів» на станції Красне, що за 40 кілометрів від Львова, а Богдана – по обіді біля входу до Львівського музею українського мистецтва. Відзначимо, що Ольгу Горинь протримали в ізоляторі три дні і відпустили, передусім для того, щоб так би мовити не «здіймала галасу».

Очевидно, що це були детально сплановані арешти, оскільки напередодні у Львові, а саме 24 серпня, були заарештовані І. Гель, М. Зваричевська, Я. Менкуш, а 27 серпня – С. Бутурин, М. Осадчий і Т. Старак.

Безсумнівно, так зване «П'яте управління» КДБ було абсолютно точно проінформоване про діяльність інтелігенції, адже спеціальні технічні засоби для прослуховування, разом з агентурною мережею надавали чималу інформацію стосовно кожного [1.41; 1.42]. До того ж, за квартирою М. Гориня, що нерідко слугувала «форпостом» самвидаву, постійно стежили, фіксуючи всі можливі контакти братів. Саме тому усі вищезгадані особи були заарештовані практично в один і той же час [3.140, с.22].

У помешканнях обох братів Горинів співробітниками органів держбезпеки було вилучено велику кількість забороненої літератури, зокрема у Б. Гориня внаслідок проведених двох обшуків було вилучено «Історію України» в 2-х томах за редакцією Д. Дорошенка, книжки «За державність», «Військо іде», «Націоналізм» Д. Донцова, «Коротку історія України» М. Грушевського, «Популярну історія товариства «Просвіта», «Історію української культури» І. Крип'якевича та багато інших праць, журналів і гострих антирадянських матеріалів. Щоправда, найголовнішою знахідкою була друкарська машинка марки «Москва» із серійним № 138736, за допомогою якої переважно копіювалася більшість літератури [1.72, Арк. 21-25].

Варто зазначити, що хвиля арештів представників української інтелігенції перестала бути загальнодержавною таємницею, коли 4 вересня 1965 р. у київському кінотеатрі «Україна» на прем'єрі фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» виступив І. Дзюба, який повідомив про арешти багатьох діячів культури. Його також відкрито підтримали і закликали до протестів В. Стус і В. Чорновіл [5.275, с. 48-49].

Відзначимо, що слідство в справі заарештованих представників інтелігенції розтягнулося більш ніж на півроку, а загальна чисельність томів кримінального провадження братів Горинів, М. Осадчого і М. Зваричевської склала 19 одиниць. Самих же Горинів звинувачували за двома статтями кримінального кодексу УРСР: ст. 62, ч.1 – антирадянська агітація і пропаганда, ст. 64 – організаційна діяльність.

Підсудні, у свою чергу, заперечували антирадянську спрямованість та зайняли позицію за принципом так званого «замкнутого кола», коли авторство самвидавних матеріалів і мережу організаційних контактів замикали на собі. Разом з цим, засуджені були надзвичайно розгублені, що вилилося у відверту плутанину, непослідовність і суперечливість їхніх свідчень [2.125, с.83].

Старший із Горинів згадував, що «...на тому (першому) слідстві було зроблено величезну купу помилок, адже коли його заарештували вдруге, то набагато краще він себе почував, коли відповідав правдиво – що воює і буде воювати проти них, бо вони злочинці» [5.239, с.78].

13 квітня 1966 р., всупереч Закону про судоустрій Української РСР та Кримінально-процесуальному кодексу УРСР, розпочався закритий судовий процес над братами Горинями, М. Осадчим та М. Зваричевською. Мешканці Львова в ці дні стали свідками першої в історії радянського періоду міста акцією публічного протесту проти фактично незаконного судового процесу, рупорами якої, приїхавши з Києва 15 квітня, стали І. Драч, Л. Костенко, М. Холодний, В. Чорновіл, І. Дзюба. Водночас, протестуючи проти беззаконня, В. Чорновіл відмовився свідчити на суді «за закритими дверима», тим самим солідаризуючись із підсудними, поклав у залі суду на коліна Б. Гориню букет квітів. Зрештою, цим пікетом вдалося внести деяку дисгармонію в судові засідання, а найголовніше – підбадьорити засуджених. Крім того, ще до початку судового процесу Львівська організація Спілки письменників України, за ініціативи Ліни Костенко та Івана Драча, звернулася із проханням до суду щодо взяття Б. Гориня на поруки львівською інтелігенцією. Однак, це не дало жодних результатів, а, навпаки, посилило в майбутньому тиск на письменницький осередок [5.239, с.79].

Зрештою, 18 квітня 1966 р. судова колегія Львівського обласного суду на чолі з С. Рудиком зачитала вирок, за яким братів Горинів було визнано винними у «...діяльності, спрямованої на підрив радянської влади шляхом проведення антирадянської націоналістичної пропаганди, розмноження та

розповсюдження антирадянської націоналістичної літератури та залучення до цієї ворожої діяльності інших ідейно нестійких громадян...» [1.74, Арк. 112-118].

Таким чином, Михайло отримав 6 років, а Богдан Горинь – 3 роки таборів суворого режиму.

Варто зазначити, що так званий «перший покіс» інтелігенції середини 1960-х рр. був відносно ліберальний, що визнавали й самі засуджені, оскільки з усіх арештантів найбільшу міру покарання отримали лише М. Горинь і М. Масютко – по 6 років. Проте, вже під час «другого покосу» 1972 року максимальний термін ув'язнення сягав 12 років позбавлення волі.

Обох Горинів етапували до Концтабору №11, що знаходився в Мордовській АРСР.

Щоправда, Б. Гориня спочатку відправили до Житомира, де 23 травня 1966 р. був заарештований лінотипіст обласної друкарні А. Шевчук, а згодом засуджений терміном на п'ять років концтаборів [1.70, арк. 440-442]. Працівники прокуратури безуспішно намагались взяти в молодшого з братів Горинів свідчення у справі лінотипів, на яких було відбито одну із найвідоміших пам'яток самвидаву «З приводу процесу над Погружальським» [1.70, арк. 251-255].

В 11-му таборі братів Горинів привітно зустріли інші політв'язні, з першого ж дня розпитуючи щодо ситуації в Україні і боротьби проти режиму. Звісно, що більшість з арештантів, особливо колишніх воїнів УПА, скептично ставилися до тодішнього руху шістдесятників, оскільки все ще вважали збройні виступи найбільш доцільними [5.240, с.20].

Після кількох днів акліматизації і безперервних розповідей різним невеличким групам осіб стосовно громадсько-політичної ситуації в Україні М. Горинь вирішив виголосити спеціальну доповідь, попросивши зібрати від кожної громади по одній-двох осіб, які б переказали зміст промови іншим ув'язненим. Відзначимо, що на той час у таборі перебувало приблизно 1800 в'язнів, з яких 1000 – українці.

Так, одного дня, приблизно для 80 осіб, М. Горинь прочитав лекцію про ситуацію в Україні та про стан боротьби із радянською системою, не звертаючи уваги на охорону. За таку зухвалість його через місяць його було перекинуто до табору №1, що розташовувався у селі Соснівка, в якому здебільшого перебували релігійні дисиденти та віруючі протестанти. Загалом у таборах М. Горинь набув багатьох навичок, опанувавши професії будівельника, кравця і токаря [3.145, с.27].

Водночас, аби не втрачати фахові риси психолога, кожен вільну хвилину проводив у читанні чи занотовуванні різних думок. У М. Гориня залишилася велика кількість табірних зошитів, заповнених цитатами з проблем людської гідності, моральної невідповідності, психології жорстокості, щодо звичок влади діяти від імені народу в російській державній традиції та проєкціями московських подій на становище українських земель. Крім того, він зробив нариси психологічного портрета Михайла Сороки, поважного політв'язня, що відсидів 35 років у таборах. На жаль, здебільшого всі ці речі залишилися в рукописах [5.240, с.22].

Молодший з братів, Б. Горинь, під час перебування в ув'язненні також інтелектуально вдосконалювався. За його спогадами, під час перебування в таборі творчі задуми народжувалися набагато скоріше, ніж він встигав їх реалізувати.

Одним із нових задумів стала праця «Життя і творчість Опанаса Заливахи на тлі шістдесятих років». Праця, що дивом вціліла від рук наглядачів і була передана на волю, характеризує атмосферу 1950-1960-х рр. і літературний процес України напередодні арештів 1965 р. Окрім неї була написана розвідка «Іван Драч. Спроба характеристики», яка висвітлювала критичний огляд творчості поета. Ще однією з робіт М. Гориня табірної періоду була стаття «Світло генія», присвячена Т. Шевченку, яка вважається однією із найкращих в доробку автора. Вказана стаття дає інформацію щодо духовного життя у таборі та підтверджує високий рівень національної свідомості в'язнів. Необхідно

віддати належне статтям про творчість Миколи Воробйова та Михайла Осадчого, в яких провідний критик наголошував, що їх поезія «...сповіщає про прихід у літературу людей із почуттям власного достоїнства, гідності, відповідальності за слово» [5.239, с.87-88].

Окремою сторінкою табірної життя братів Горинів була їх участь в організації відзначення релігійних свят чи ювілейних дат української історії. Зокрема, роковини Т. Шевченка 1967 р. були урочисто відзначені таємно від табірних наглядачів. На цьому ж святі Б. Горинь виголосив свою промову, що стала основою статті «Світло генія». В'язні співали «Заповіт» та інші пісні на вірші видатного українського поета, вшанувати пам'ять якого прийшли представники всіх національностей. Слід зазначити, що попри присутність великої кількості людей, не знайшлося жодного донощика, а саме святкування стало зворушливою подією, що підняла і без того бадьорий дух в'язнів [5.239, с.84].

За спогадами відомого політичного діяча і політв'язня Л. Лук'яненка, «нова українська дисидентська група», на чолі із братами Горинями, справді активізувала табірне життя: «Від 1966 року починається нова сторінка в історії політтаборів. Доти всі напрямки політв'язнів орієнтувалися на підпільні методи праці. Генерація 1966 року привезла орієнтацію на легальну працю. Доти зв'язків із закордоном боялися і не мали, нова генерація привезла зв'язки з демократичним Заходом і цього зовсім не приховувала. До 1966 року тільки окремі в'язні відстоювали й обґрунтовували відкрито свою «антирадянську платформу», нова генерація відкрито й сміливо доводила свою правоту [3.164, с.25].

Водночас новій групі вдалося сконсолідувати українських в'язнів і налагодити тісні контакти з національними групами литовців, грузинів, латвійців, естонців, євреїв, росіян тощо. З українських політв'язнів в таборах у цей час перебували О. Заливаха, І. Гель, М. Осадчий, В. Мороз, М. Сорока; російські євреї – Ю. Даніель та А. Синявський; латвійці – Г. Астра і К. Скуенієкс [5.239, с.82].

Крім того, починається протистояння з адміністрацією табору, під час якого в'язні збирали факти порушення закону та їх прав, намагаючись передати це до громадськості, а адміністрація намагалась не допустити витоку такої інформації [3.164, с.25].

Починаючи з 1967 р., в'язні 11-го табору активно почали передавати на волю свої твори, заяви, протести, застосовуючи різні методи. Водночас члени родини Горинів доклали величезних зусиль та фактично налагодили передачу самвидаву в табори та у зворотному напрямі. Особливою винахідливістю в цьому, поряд з Б. Горинем, вирізнялися брат Михайло та його дружина Ольга Горинь.

Так, приїхавши на одне із перших побачень, О. Горинь спромоглася передати заборонену літературу за допомогою дерев'яної валізи із подвійним дном. Оскільки в той момент табірні наглядачі не стикалися ще з «новою генерацією українських політв'язнів», то особливо прискіпливо не перевірили валізу. Тільки згодом, виявивши у М. Гориня заборонений твір І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація», вони збагнули, яким саме способом він опинився в ув'язненого. Покаранням за це стало направлення на 15 діб у карцер, а також відбування додаткових півроку в «БУРу» (барак посиленого режиму), в якому також перебували С. Караванський, Л. Лук'яненко, І. Кандиба та багато інших політичних в'язнів [3.143, с.52].

Попри викриття та посилені обшуки, О. Горинь і надалі винаходила нові методи передачі літератури, зокрема, ховаючи деякі невеликі заборонені статті в корінцях книжок, які передавала на чергових побаченнях чоловікові [3.143, с.55].

Однак, і цей спосіб було викрито, а самого М. Гориня в липні 1967 р. рішенням Зубово-Полянського суду «за поширення націоналістичної антирадянської пропаганди серед в'язнів» було засуджено на три роки ув'язнення у Володимирській тюрмі.

Проте, апогеєм винахідливості передачі такого роду літератури між Ольгою Горинь та чоловіком стало «Звернення до Комісії охорони прав людини в ООН» про отруювання політв'язнів, авторами якого були М. Горинь, І. Кандиба та Л. Лук'яненко.

Сам лист-звернення був написаний олівцем дрібнесеньким почерком на клаптику цигаркового паперу, згорнутого в чотирикутник із розміром півтора сантиметра на півтора. Надалі папір був обклеєний фольгою (обгорткою від цукерки) і поміщений в шматочок обліненого хліба. Фактично все було замасковано під грудку хлібця у вигляді кульки.

17 червня 1969 р. старшому із Горинів вдалося передати заяву через поцілунок дружині, яка разом з родиною приїхала привітати його з днем народження [3.143, с.61-62].

Зрештою, лист українських політичних в'язнів поширювався в СРСР та за кордоном, вкотре дискредитуючи радянську систему. У відповідь на це табірною адміністрацією було впроваджено надзвичайні заходи з запобігання витоку інформації. Так, наступні побачення Михайла і Ольги Горинів відбувалися за столом, розділеним склом, а говорити доводилося вже за допомогою спеціальних телефонних слухавок.

У свою чергу Б. Горинь так само намагався віднайти різні способи налагодження передачі літератури. Першими творами, які Б. Горинь спромігся передати за межі табору, стали екслібриси, виконані О. Заливахою. Під час відвідин його молодшим братом Михайлом останнього не достатньо ретельно обшукали, тож твори вдалося пронести у верхній наріжній кишені сорочки, разом із інструкціями-проханнями, в яких Б. Горинь закликав брата відвідати київську інтелігенцію та переказати їм інформацію про життя і побут в'язнів концтабору [3.140, с.259].

Водночас, Б. Горинь систематично передавав свої рукописні статті про І. Драча, О. Заливаху, М. Осадчого, Т. Шевченка через людей, у яких закінчувався термін ув'язнення. Для цього було винайдено доволі

простий спосіб, за яким нотатки Гориня ховалися серед купи інших особистих листів в'язня, що виходив на волю. Зокрема, в січні 1968 р. через П. Клепєя було передано листа І. Світличному, у якому викладено думки про Т. Шевченка [3.140, с.268].

Поступово механізми передачі матеріалів постійно вдосконалювалися. Методи маскуванія літератури були настільки продуманими, що не тільки табірні цензори, а й самі адресанти не могли зрозуміти, що в передачах якихось сувенірів чи речей можуть бути заховані документи, приміром вшиті в підбор черевика або спресовані в обкладинки книг чи стінках сувенірних скриньок, табакерок тощо.

Так, Б. Горинь змайстрував скриньку-касетку, в якій можна було зберігати різні жіночі прикраси. Вона була зроблена з товстої фанери, на дні якої вирізувалося віконце, у яке вкладались матеріали. Для того щоб не викликати підозри, цей «сувенір», на якому вирізьблювалися привітання, було направлено через в'язня, що виходив на волю, до І. Жиленко, поетеси з Києва. Водночас інший в'язень мав передати повідомлення Н. Світличній про заховані в касетці матеріали [3.136].

Однак найбільшу гордість у політв'язня М. Гориня викликає згадка про передачу матеріалів стосовно справжньої долі членів організації «Українська робітничо-селянська спілка». Оскільки не було жодної достовірної інформації про таємний суд над так званою «Спрavoю юристів», вважалося, що керівника організації Л. Лук'яненка було страчено. Саме тому в статті «З приводу процесу над Погружальським», яку редагували Б. Горинь, І. Світличний і В. Чорновіл, було наголошено, що «...за спробу підняти голос за права уярмленої нації – таємний суд і розстріл...» [3.140, с.276].

Зрештою, ці передані матеріали були скомпоновані І. Світличним у книгу «Українські юристи під судом КГБ», що вийшла друком в мюнхенському видавництві «Сучасність» у 1968 р. та викликала справжній фурор в світовій спільноті [3.136].

Таким чином, основний здобуток братів Горинів періоду ув'язнення – це, по-перше, переконання раніше засуджених політв'язнів у потребі зміни тактики боротьби: від збройної до пропагандистсько-ідеологічної.

По-друге, брати посприяли згуртуванню навколо себе українських патріотів, колишніх членів ОУН та УПА, і налагодженню широкого кола зв'язків, на які в майбутньому буде спиратися дисидентська плеяда в боротьбі з тоталітарним державним устроєм СРСР.

По-третє, зусиллями братів Горинів вдалося налагодити ефективні канали передачі самвидаву із таборів на територію УРСР та до закордонних представників дисидентського руху. Водночас вони змогли донести до світової спільноти правду про широке застосування владою СРСР політичних репресій щодо інтелігенції, яка бореться за реальне верховенство права власних громадян.

Водночас табори стали для братів Горинів не лише справжнім випробуванням, але й школою життя. Вони глибше усвідомили власну місію щодо розгортання опозиційної діяльності на території УРСР.

3.3. Громадсько-політична діяльність братів Горинів на волі та їх участь у Гельсінському русі (1970–1980-ті рр.)

Характерною ознакою українського руху Опору другої половини ХХ ст. є тісна переплетеність боротьби за громадянські та, насамперед, національні права. Всі види протесту в 1960-х рр. (розповсюдження забороненої літератури, самвидав, демонстрації, петиції) переконують у домінанті якраз національного питання.

У цьому контексті показовим став акт самоспалення Василя Макуха 5 листопада 1968 р. в Києві на знак протесту проти русифікації та колоніального становища України в складі СРСР. За декілька місяців до цієї події Б. Горинь виходить на волю, одразу зіткнувшись із чітко спланованими і скоординованими діями КДБ, адже ще вісім років йому заборонялось працювати за фахом і друкуватися.

За словами дисидента, у той час він «проходив тяжке випробування фізичною працею, що поєднувалося із намаганням працівників органів держбезпеки принизити честь і гідність, знецінити освіту та обдарованість, а також нав'язати думку, що звернення до КДБ і «повне розкаяння» може змінити його долю» [3.140, с.376].

Враховуючи заборони спецслужб, до 1976 р. колишній політв'язень працював на виснажливих фізичних роботах, що тією чи іншою мірою систематично підкошували його здоров'я.

Так, отримавши відмову в обійманні посади вчителя української мови і літератури в Жидачівському районному відділі освіти, Б. Горинь 7 лютого 1969 р. влаштовується теслею в будівельне управління «Розділпромбуд». Там, внаслідок важких фізичних навантажень, які, ймовірно, інспірувалися за вказівками КДБ, переніс ряд хвороб, у результаті чого змушений був написати заяву про звільнення [3.140, с.361].

З вересня 1970 р. до березня 1972 р. він працював завідувачем читального залу бібліотеки Ходорівського цукрового комбінату. Питання щодо його працевлаштування було повністю узгоджене з КДБ, яке, у свою чергу, ретельно підбирало агентуру, основним завданням якої було вистежування та підслуховування Б. Гориня [3.140, с.413].

З березня до липня 1972 р. він працював маляром Львівського ремонтно-будівельного управління №3, з якого був звільнений. Основною причиною було те, що спецслужби СРСР, вдаючись до різних провокацій, не змогли віднайти компромат на Б. Гориня, а тому всіляко заважали йому прописатися за місцем роботи. Спочатку була відмова в прописці в гуртожитку для робітників, згодом – і в найближчих до Львова селах. Врешті-решт, це «митарство із пропискою» виснажило майбутнього державотворця, і він звільнився за власним бажанням [3.140, с.506].

У подальшому Б. Горинь із серпня до 1 грудня 1972 р. перебував на посаді маляра Львівської міжобласної науково-реставраційної майстерні, де працював над реставрацією Мукачівського замку і ледь не загинув, ймовірно, від рук органів держбезпеки. Після дачі показів у справі І. Світличного, які не влаштовували слідчих КДБ, Б. Гориню погрожували. Зокрема, після повернення на роботу хтось скинув важке поліно через вікно горища замку на риштування, на якому перебував Б. Горинь. Відповідно, досить тонка дошка, на якій він стояв, не витримала удару і зламалася. На щастя, дисидент зміг вхопитися за поруччя і тим самим не впасти на кам'яні схили з високої висоти [3.135].

Цей випадок змусив громадського діяча перейти на іншу роботу. З березня 1973 р. по червень 1974 р. він працює в управлінні «Південьзахідрембудмонтаж», що займалося будівництвом хімічних заводів, а також видобутком токсичного трихлоретилену, від якого в Б. Гориня почалися хвороби. Наступні два роки він працює кочегаром у

«Львівпромбуді» під час опалювального сезону і в Третій дитячій соматичній лікарні м. Львова – на постійній основі [5.239, с.93].

Незважаючи на складні умови праці, Б. Горинь не полишає громадсько-політичне життя. Зокрема, в грудні 1969 р. він спільно з іншими колишніми політв'язнями підписав заяву-протест на керівництво Президії Верховної Ради УРСР з осудом нових політичних процесів, зокрема над мовознавцем і письменником С. Караванським. Його було засуджено на 25 років позбавлення волі ще в 1944 р., у 1960 р. звільнено за амністією, проте в 1965 р. амністію було анульовано. Група колишніх політв'язнів вимагала звільнити С. Караванського та скасувати законодавчі акти, що анулювали прийнятий у радянському законодавстві принцип зворотної сили законів, який дозволяв скасовувати чи пом'якшувати покарання часів культу особи Сталіна. Підписанти заяви вимагали звільнити усіх осіб, засуджених до 25 років, після відбування ними встановленого на той час максимального 15-річного терміну та забезпечення публічності і гласності політичних процесів. Ця заява була опублікована в першому випуску підпільного журналу «Український вісник» в 1970 р.

Крім того, на початку 1970-х молодший з братів Горинів продовжує власні наукові дослідження, присвячені львівським художникам, результатом чого стала поява двох праць. Перша з них – «Романтичний і абсурдний світи Любомира Медведя» – написана в дусі власної життєвої філософії та філософії героя нарису, близької до екзистенціалізму. В іншій праці «Дві сили» про творчість Ярослава Мацелюха Б. Горинь показує роздвоєність людини: «...питання вибору – на яку сторону стати: виступити проти об'єктивізованих сил зла чи самому стати його часткою, одним із його гвинтиків?». Неважко здогадатися, що у цій фразі замаскована тогочасна сумна дійсність [5.239, с.94].

Отже, після виходу на волю Б. Горинь продовжує поєднувати фізичну роботу, яка приносила кошти для існування, з науковою, що надавала моральне задоволення.

Уже в 1971 р. на волю виходить і М. Горинь, який, так само як і молодший брат, тривалий час не міг знайти роботу за фахом. Показовим є випадок, коли сам директор Львівського технологічного інституту запропонував роботу М.Гориню, а вже через тиждень вибачився, визнавши, що не зможе його влаштувати. Цілком вірогідно, що КДБ посприяло у тому, аби не допустити старшого з братів Горинів на дану роботу, оскільки спецслужба регулярно проводила так звані «профілактичні заходи» із керівниками установ та організацій по «недопущенню ідеологічно невідповідних людей» [1.65, Арк.32].

Колишній політв'язень змушений був шукати малопрестижні вакансії, які б дозволяли певний час приділяти самоосвіті, науці та громадській роботі. Спершу він влаштувався кочегаром, працюючи ним до 1977 р. і паралельно продовжуючи підпільну діяльність.

Фактично одразу після звільнення з таборів відбулася зустріч з «колегами по руху опору» в м. Ворзель, на якій були присутні Г. Дворко, І. Дзюба, І. Світличний, В. Стус, В. Чорновіл, Д. Шумук. На зустрічі розроблялася стратегія майбутніх дій у рамках спротиву тоталітарному режимові. М. Горинь дав згоду В. Чорноволу допомагати у випусках підпільного журналу «Український вісник», написав спогади про перебування в таборах та тюрмах, однак так і не надрукував їх, оскільки почалися допити та арешти інтелігенції на початку 1972 р. [3.143, с.72-74].

Власне, до так званого «генерального погрому дисидентства» радянські репресивні органи готувалися особливо ретельно. Арештам інтелігенції передувала постанова Політбюро ЦК КПРС від 30 грудня 1971 р. про ліквідацію в СРСР дисидентського руху і самвидавної літератури [5.269, с.239].

Несподіване усунення генерал-полковника В. Нікітченка з посади голови КДБ УРСР, на якій він перебував з 1954 р., проти волі П. Шелеста означало початок політичного знищення першого секретаря КПУ, оскільки В. Нікітченко не лише очолював спецслужбу республіки, а й був однією з наближених до П. Шелеста осіб. Новий голова республіканського КДБ В. Федорчук за півтора року активізував наступ на інтелігенцію [5.270]. Спецоперація КДБ з придушення руху дисидентів 1970-х рр. зберіглася в архівах спецслужби під назвою справа «Блок» [1.43, Арк.351].

Зокрема в ході зазначеної операції КДБ, з метою отримання упереджувальної інформації щодо підривної діяльності дисидентів, спецслужбою були вжиті заходи щодо збільшення кількості агентурної мережі серед найбільш авторитетних представників інтелігенції [1.9, Арк.57]. Водночас, агентів було націлено на викриття антикомуністичної та антирадянської пропаганди [1.10, Арк.25]. За результатами вищезазначеної діяльності було заарештовано близько 100 осіб [5.253, с.209].

Вказана спецоперація проти інтелігенції в 1970-х рр. на короткий час призупинила розвиток руху опору і самвидаву. Період тотального залякування, мордування допитами, психологічним тиском з мужністю пережили ті, хто залишився на свободі. Серед них були і брати Горині, яких працівники КДБ визначили одними з основних підпільних лідерів дисидентства в Україні [1.44, Арк.39]. Майже постійно їх викликали на допити, вербували найближче оточення та залякували наближене до них коло осіб [1.45, Арк.211].

Показовим фактом щодо «роботи» КДБ в цій сфері є весілля Б. Гориня та О. Худяк. Так, 10 січня 1973 р., на день народження своєї нареченої, було віднесено заяву в РАЦС про одруження. Уже 10 лютого 1973 р., на день народження дисидента Б. Гориня, зіграли весілля [3.135]. Під час застілля декілька разів гасло світло, а коли присутні запалювали свічки, воно вмикалося. Протягом наступних днів присутніх на весіллі почали викликати

і допитувати в райкомах чи обкомах компартії. Майже всі вони отримали догани або суворі попередження [1.46, Арк.301].

Отже, вкотре працівники КДБ показували, що проводили неприховане спостереження, аби залякати сім'ю та близьких друзів колишнього політв'язня.

Такі профілактичні заходи, проведені партійними і репресивними органами, дали очікуваний результат – українська інтелігенція боялася за своє життя. Комуністична система породила людей, які народжувалися та жили в страху. Тому багато з тих осіб, які були на весіллі в Б. Гориня, надалі намагалися уникати контакту з ним. Обмеживши контакти громадського діяча з друзями, КДБ нав'язувало йому дружбу з власними агентами, яких він швидко вираховував [3.140, с.232].

Зміна в атмосфері тотального переслідування настала після 1 серпня 1975 р., внаслідок підписання Л. Брежнєвим Заключного акту Гельсінської наради з питань безпеки і співробітництва в Європі. Очевидно, що західноєвропейські країни розуміли, що СРСР не буде виконувати зобов'язання в питаннях прав людини, однак цей акт дав можливість радянським дисидентам подавати апеляції до міжнародних інституцій з метою дотримання Радянським Союзом цих громадянських прав [3.173, с.197].

Українське дисидентство, у свою чергу, отримало шанс самоорганізуватися і відновитися. Одночасно російські борці за права людини 12 травня 1976 р. проголосили про створення Московської Гельсінської групи, до складу якої увійшли: Ю. Орлов, Л. Алексєєва, О. Гінзбург, П. Григоренко, А. Марченко, А. Шаранський, О. Боннер, Мальва Ланда та ін. Ця група одержувала від громадян СРСР інформацію про порушення прав людини, які гарантувались за Гельсінською угодою, і доводила до відома світову громадськість. Такі новини всіляко розповсюджували західні радіостанції, а демократичні держави почали здійснювати політичний тиск на Радянський Союз.

Шукаючи розширення контактів для своєї діяльності, московські дисиденти вирішили відвідати Західну Україну і особисто познайомитися з провідними учасниками руху опору. Протягом 1976 р. Ю. Орлов, О. Гінзбург і В. Турчин, побувавши у Львові, провели попередні розмови про стан, характер і перспективи українського дисидентського руху з братами Горинями [5.240, с.28].

Ю. Орлов у своїх мемуарах згадував, що він спеціально сам разом із дружиною та сином приїхали в Західну Україну, аби зрозуміти її дух і проблеми. Там він і познайомився із братами Горинями [3.173, с.201].

Дача письменниці Ірини Вільде в Карпатах, в якій в серпні 1976 р. зупинилася родина Орлових, стала на деякий час місцем конспіративних зустрічей братів Горинів із Ю. Орловим. Б. Горинь, аби провести зустріч, на свій страх і ризик, залишав на роботі в котельні замість себе дружину Оксану, навчивши її спеціальних знань цієї праці [3.140, с.545].

Окрім того, у товариській розмові Ю. Орлов повідомив Б. Гориня, що порушить питання щодо його виїзду за кордон перед міжнародними комітетами з захисту прав людини. Такі обіцянки не були безпідставними, адже Ю. Орлов вже домогся звільнення з психіатричної лікарні Л. Плюща, який разом із сім'єю в січні 1976 р. емігрував до Франції.

Однак досить скоро Б. Гориня викликають з дружиною до управління КДБ у Львові, де наполегливо вимагають підтвердити чи спростувати свої наміри виїзду за кордон. У процесі розмови колишній політв'язень заявив, що в разі продовження тотального стеження, йому нічого іншого не залишиться, як виїхати за межі СРСР [1.47, Арк.51-52].

Приїзд до Львова Ю. Орлова, О. Гінзбурга та В. Турчина, які в подальшому на прес-конференціях для міжнародних журналістів порушували питання про переслідування інакодумців в СРСР, вплинули на працевлаштування братів Горинів: Михайло влаштувався психологом на львівський завод «Кінескоп», Богдан – у Львівську картинну галерею.

Власне, праця Б. Гориня у львівській картинній галереї (до 1989 р.) є окремою сторінкою його життєпису. Працівники галереї зазначали, що період ув'язнення ніяк не позначився на його фаховій компетенції. Про неабияку популярність і авторитет колишнього політв'язня яскраво свідчать звіти виконання робіт, у яких відзначено, що в середньому на рік припадало до 200 екскурсій по галереї, а за період з 1978 до 1987 р. Б. Горинь прочитав 181 лекцію, не враховуючи численних екскурсій [5.239, с.101].

Свою популярність Б. Горинь пояснював тим, що його лекції відрізнялись від лекцій колег тим, що він наповнював їх історичним і політичним контекстом. Наприклад, на лекціях про мистецтво Нідерландів він наголошував на боротьбі маленької країни проти величезної іспанської імперії, в результаті чого в 1648 р. вона стала незалежною [3.140, с.575].

Кожна з прочитаних лекцій могла перерости в окрему статтю, а деякі з них, згадував їх автор, заслуговували на цілу монографію. Натомість бібліографію праць Б. Гориня періоду роботи в картинній галереї зведено до нуля. Тринадцять років праці стали довгим періодом офіційної ізоляції талановитого мистецтвознавця. Його опікою займалася адміністрація галереї, де кожен доповідав про «стан справ у Гориня» в КДБ. Місцеві газети і журнали систематично відмовлялися публікувати його матеріали [5.239, с.102].

Тим часом у Києві у вузькому колі українських інтелектуалів (О. Бердник, О. Мешко, М. Руденко) визрівала думка щодо проголошення про створення незалежної від московської Української Гельсінської групи.

Контакти Б. Гориня із представниками УГГ були побічними, бо було розуміння, що для безпеки і розвитку українського Гельсінського руху не варто залучати колишніх політв'язнів.

Проте М. Горинь, попри небажання, все ж наприкінці жовтня дав згоду М. Руденку допомогти в організації групи, а саме редагував так званий «Меморандум № 1» – документ про утворення Української Громадської групи сприяння виконанню гельсінкських угод, яка офіційно була сформована 9 листопада 1976 р. [2.117, с.11]. Щоправда, увійти до складу групи М. Горинь відмовився, пояснюючи своє рішення тим, що Група потребує нових імен, не заплямованих статусом «ворог радянського народу». Як з'ясувалось згодом, колишній політв'язень мав рацію, коли передбачав, що через досить короткий час засновники УГГ будуть заарештовані. До того ж, він аргументовано пояснив свою відмову такими словами: «Ми повинні прогнозувати досягнення нашої мети хоча б у найближчу чверть століття. На мою думку, Україна стане незалежно на початку XXI сторіччя, – зазначає М. Горинь. – Ми маємо розподілити свої сили так, аби вогонь боротьби не погас на цьому довгому шляху. То ж чи варто кидати весь наш легіон у першу битву? Чи очолити рух опору на певний час, коли не виросте нове покоління «безумців»?» [3.172, с.17].

Отже, прогнозуючи, що внаслідок арештів політичне поле в Україні «значно оголителься», М. Горинь порушив питання про постійне поповнення лав дисидентів через їх систематичні арешти та засвідчення перед цивілізованим світом перманентності українського національного спротиву радянській системі.

І справді, М. Горинь мав рацію щодо підготовки майбутніх арештів. Так, голову УГГ М. Руденка заарештували 5 лютого 1977 р., разом з ним й інших членів організації: О. Тихого, М. Матусевича, М. Мариновича, а в грудні того ж року – Л. Лук'яненка [1.48, Арк.28].

Паралельно заарештовували і учасників Московської Гельсінської групи: 3 лютого 1977 р. – О. Гінзбурга, 10 лютого того ж року – Ю. Орлова.

Керівництво Групою перебрала на себе О. Мешко. Слід зауважити, що на той час УГГ почала випускати замість меморандумів, яких на той час було видано 3 примірники, інформаційні бюлетені [2.94].

Зважаючи на обставини, що склалися, О. Мешко попросила М. Гориня допомогти їй у підготовці наступних бюлетенів, оскільки нікому було фактично продовжувати випуски [3.172, с.20]. Зі спогадів М. Гориня довідуємось, що основна робота у виготовленні припадала на його сім'ю. Завдяки його зусиллям було видано 4-й, 5-й, 6-й і 7-й номери. Окрім дружини Ольги, йому допомагали З. Красівський, Я. Лесів, дружина І. Гея – Марія, а також Г. Зарицька, у пивниці якої у Старому Селі під Львовом друкували бюлетені. Через Л. Андрієвську (Сверстюк), дружину Є. Сверстюка, бюлетені передавалися до Москви Т. Великановій для відправлення за кордон [5.240, с.31].

Про виготовлення бюлетенів згадує сам М. Горинь: «Технологія роботи над бюлетенем була такою: спочатку ми разом із Олею готували номер, потім я його фотографував, кліше передавав до Москви, звідти це кліше йшло на Захід, де бюлетені й друкувалися» [2.86, с.226].

Підтверджує активне сприяння М. Гориня діяльності УГГ і її перший голова М. Руденко: «Члени Групи – це ще не вся Група, – коментував він. – Було середовище, був другий ешелон, який збирав інформацію, перевозив, друкував... У Михайла Гориня був складний період. Він сказав, що зараз не готовий стати членом Групи, але сприятиме їй, і після нашого арешту перебрав на себе велику частину роботи» [4.229, с.3-4].

Протягом 1978-1981 рр. були заарештовані всі члени УГГ [1.49, Арк.121-122], а сам Гельсінський рух в СРСР був розгромлений.

Саме в 1981 р. М. Гориня вдруге заарештовують. Однією з підстав для арешту став обшук у російської правозахисниці Т. Великанової, у помешканні якої знайшли матеріали із відбитками майбутнього державотворця. За збігом обставин, український дисидент, який зазвичай працював над текстами в рукавичках, одного разу не вдягнув їх, і саме цей відбиток пальців знайшли працівники КДБ.

Крім того, напередодні обшуків 1 серпня 1981 р., у львівській газеті «Вільна Україна» з'явилася стаття «Обери шлях», де М. Гориня звинувачували в антирадянщині, роботі на американську розвідку, а його сина називали злодієм. Як виявилось дещо пізніше, справді, восьмирічного сина Тараса, внаслідок психологічного і фізичного тиску, змусили вкрати інструменти в місцевому залізничному технікумі. Цілком ймовірно можна стверджувати, що це було зроблено за планом спецслужби, щоб мати додатковий мотив проводити обшуки та дискредитувати сім'ю колишнього політв'язня в очах суспільства. Так, тільки протягом 1981 р. відбулося шість обшуків [2.86, с.228].

У березні того ж року, після арешту І. Кандиби, М. Гориню підкинули сфабрикований документ нібито авторства членів УГГ, а в листопаді, під час чергового обшуку, – текст «Соціальні дослідження механізму русифікації на Україні». Ця стаття і стала основоположним документом, який засвідчував його «антирадянську діяльність».

3 грудня 1981 р. М.Гориня заарештовують. Він одразу оголосив голодування, а вже через тиждень в нього трапляється перший інфаркт.

У лютому 1982 р. у справі дисидента-Гориня співробітники КДБ проводили допити членів УГГ: М. Руденка, О. Бердника, Л. Лук'яненка, І. Кандиби та інших, однак вони відмовилися давати будь-які свідчення [1.50, Арк.279-291].

25 червня 1982 р. Львівський обласний суд виголосив вирок, за яким: М. Гориня визнано винним за ст.62 ч.2 КК УРСР (антирадянська агітація і пропаганда) і ст.179 (відмова давати свідчення у справі І. Кандиби) та засуджено до трьох місяців виправних робіт з відрахуванням в дохід держави щомісячних 20% його заробітної плати, а також позбавлення волі строком на 10 років в таборах особливого режиму і 5 років заслання. Водночас М. Гориня було визнано на підставі ст.26 КК УРСР «особливо небезпечним рецидивістом» [1.75, Арк.157-158].

Попри вирок, М. Горинь відмовився визнавати себе винним. За рішенням суду його було відправлено в табір особливого режиму ВС-389/36 в селищі Кучино Чусовського району Пермської області.

Сенс існування цього концтабору виражається в цитаті зі спогадів Л. Лук'яненка: «З роками бруталність посилювалася і вже уповноважений КДБ сам казав: «Як же ми випускатимемо вас на волю, коли ви не роззброїлися. Ви ж продовжуватимете боротися проти нас. Ні, таких людей ми не випускатимемо живими» [3.162, с.29].

У таборі М. Горинь пише низку психологічних портретів, зокрема дисидентів Ю. Литвина, В. Марченка, О. Тихого. Також він своїми міркуваннями про соціально-психологічну проблематику в художніх творах з російським письменником Л. Бородіним, який серйозно вивчав період російської «смути» і запозичав у нього історичні матеріали.

Тюремний режим дедалі посилювався. Обшуки систематично проводилися кожні десять днів. В'язневі забороняли тримати більше 5 одиниць книг, журналів чи брошур. Працівники в'язниці ретельно стежили, щоб між камерами не було зв'язку і щоб не виготовлялися будь-які документи [5.240, с.34].

Протягом 1984-1985 рр.. пішли з життя видатні українські кучинські в'язні, зокрема О. Тихий, Ю. Литвин, В. Марченко, В. Стус [5.303, с.228]. та ін.

Варто зазначити, що всі смерті відбулись «за загадкових обставин». З огляду на це складається думка, що КДБ вирішило позбутися тих політв'язнів, які являли небезпеку в разі виходу на волю.

Щодо М. Гориня, то його стан здоров'я був надзвичайно поганим, тому, вірогідно, співробітники спецслужб вважали, що його життя обірветься й без стороннього втручання.

Із початком «перебудови» в СРСР і політики гласності адміністрація табору, навпаки, оголосила справжню війну табірним конспектам і зошитам, що були заповнені виписками із прочитаного або ж нотатками нейтрального характеру. У політв'язнів вилучали майже всі матеріали.

Як пише Т. Батенко: «...у грудні 1986 р. для політв'язня М. Гориня почалося, як він сам висловився, «п'ятимісячне львівське інтермецо». Через поганий стан здоров'я після декількох серцевих нападів М. Гориня відправили у львівську тюремну лікарню, де співробітники КДБ намагалися всіляко вибити з нього заяву про помилування. При цьому вони вдавалися до різних прийомів – від визнання, що свого часу допустився помилки і грубого порушення закону, до підбурювання родичів, щоб вони його переконали. Втім, навіть рідна мати Стефанія при зустрічі гостро сказала синові: «Не смій, Михайле!». Пропозицію написати прохання про помилування майбутній державотворець відкинув. Натомість він наполягав на своїй повній реабілітації, написавши відповідні заяви до Верховного Суду СРСР та Верховної Ради СРСР, звідки отримав відповідь, що для перегляду справи немає підстав. Водночас у квітні 1987 р. М. Гориня відправили назад до кучинського табору. Проте, вже 2 липня 1987 р. після другого пережитого інфаркту М. Гориня обманом, під виглядом етапу, вивезли з-за кучинської зони, вручивши довідку про помилування. Цілком вірогідно, що його відпустили з думкою, що він «фактично не жилаць» [5.240, с.34].

Після повернення з табору матір Стефанія на перших порах вмовляла старшого сина відгородитися від політики, на що М. Горинь відповів: «Мамо, коли ти хочеш, щоб я не кривив душею перед тобою і щоб я завше говорив тобі тільки правду, то про це мені не згадуй. Для мене є щось дорожче як сім'я, як родина...» [5.240, с.35].

Ця ідея дисидента була доволі актуальною напередодні визрівання важливих передумов для здобуття незалежності України.

Таким чином, брати Горині стали одними з головних фундаторів мережі розповсюдження самвидаву, що зародилася в 1962 р., після знайомства останніх із літераторами І. Дзюбою, І. Драчем і М. Вінграновським.

Дисиденти Горині спільно з І. Світличним сформували канал поширення забороненої літератури, за допомогою якого пробуджували національну самосвідомість українського народу, об'єднували і спонукали суспільство у відстоюванні громадянських прав і свобод в тоталітарній державі СРСР.

З самого початку працівники КДБ намагалися за будь-яку ціну перешкоджати громадським діячам. Відтак, у середині 1960-х відбулися масові арешти учасників правозахисного руху, у тому числі, братів Горинів.

Однак, відбуваючи покарання в таборах, М. і Б. Горині не тільки не зупинили своєї самвидавничої діяльності, а й навпаки, згуртували навколо себе потужний майданчик з числа політв'язнів, яких переконали, що такий метод боротьби є ефективним у піднесенні самосвідомості українців, а також сприяє поширенню правдивої інформації про реальне життя в СРСР серед світового співтовариства. Одним з прикладів цього став лист-звернення в ООН, який М. Горинь за допомогою своєї дружини зміг передати за кордон.

Після виходу з таборів брати Горині не залишали дисидентську діяльність і продовжували розповсюджувати самвидав.

Разом з тим, М. Горинь, хоч і опосередковано, був учасником Гельсінського руху в Україні, надаючи рекомендації щодо функціонування Групи, а згодом, після арешту її провідних представників, активно допомагав у формуванні та розповсюдженні інформаційних бюлетенів УГГ.

За продовження підпільної дисидентської діяльності, зокрема, участі в УГГ М. Гориня заарештовують вдруге.

Під час відбування покарання в Кучинському таборі майбутній державотворець переживає декілька інфарктів, в результаті чого йому було надано помилування.

Повернувшись до нормального існування, М. Горинь разом із молодшим братом Б. Горинем повністю поринули в громадсько-політичне життя, з метою встановлення державної незалежності України.

РОЗДІЛ 4. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТА ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ БРАТІВ ГОРИНІВ НАПЕРЕДОДНІ ТА В РОКИ РОЗБУДОВИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

4.1. Громадсько-політична діяльність Михайла та Богдана Горинів у 1987-1991 рр.

Курс на здійснення перебудови, проголошений генеральним секретарем ЦК КПРС М. Горбачовим у 1985 р., приніс істотні зміни в низку сфер суспільного життя. Безумовно, заявлені трансформації не могли не позначитися на суспільно-політичній ситуації в УРСР [5.250, с.128]. Придушення опозиційних сил на початку 1970-х рр. та ув'язнення на тривалі терміни переважної більшості дисидентів, а пізніше і правозахисників, загасили на певний час активні конспіративні дії незгодних. Проте, поступова лібералізація, задекларована радянським керівництвом, та тиск держав Заходу сприяли звільненню «в'язнів сумління» в другій половині 1980-х рр. Помітне місце в активізації громадсько-політичного життя України цього періоду зайняли імена братів Горинів – Михайла та Богдана.

На початку 1987 р. М. Горинь відбував покарання в Кучинському таборі, а Б. Горинь працював старшим науковим співробітником Львівської картинної галереї. Слід зауважити, що М. Горинь мав істотні проблеми зі здоров'ям. Його дружина Ольга неодноразово зверталася до органів прокуратури зі скаргами щодо необґрунтованості судових вироків та призначеного покарання. Зокрема, цікавим видається документ від 25 березня 1987 р., надісланий з Прокуратури УРСР за підписом М. Потєбенька, тогочасного першого заступника Генерального прокурора УРСР. У відповідь на скаргу повідомлялося, що за дорученням Генерального прокурора СРСР скарга опрацьована та викладені в ній факти перевірені. За наслідками перевірки підстав для перегляду справи не виявлено, а тому скарга залишена без задоволення [3.142, с.426].

Досить важливим у цій справі є те, що буквально через три місяці М. Гориня помилують, і він буде звільнений від відбуття покарання. Цей факт є підтвердженням того, наскільки силові органи СРСР були політизовані і керувалися в ручному режимі.

2 липня 1987 р. після майже п'яти років ув'язнення в Кучинському таборі, одному з найсуворіших для засуджених, М. Горинь був помилуваний та відпущений на волю. Звільнення було для нього досить несподіваним, проте в той же час непростим, оскільки по дорозі до Львова йому чинились перешкоди. З огляду на це йому певний час довелося перебувати в Києві в родичів дружини Ольги [3.143, с.93].

Працівники Львівського управління КДБ доповідали у Львівський обком КПУ від 28 липня 1987 р., «...що у зв'язку із поверненням засуджених політв'язнів (І. Геля, М. Гориня, подружжя Калинців та ін.) варто приділяти їм більше уваги, аби зменшити їхній негативний вплив на суспільство. До того ж, організувати інформаційну акцію в пресі щодо «розвінчання українського буржуазного націоналізму» [1.55, Арк.29].

Відразу після приїзду його соратники, зокрема В. Чорновіл, висловили ініціативу та пропозицію відновити публікації «Українського вісника». Для налагодження цього трудомісткого та небезпечного процесу довелося працювати у вільний від роботи кочегара час. До того ж, цією справою з самого початку займалися лише І. Гель, М. Горинь і В. Чорновіл. Пізніше до роботи над журналом долучились Б. Горинь, М. Осадчий та інші. Організація діяльності складалася з кількох етапів: збір матеріалів, редагування інформації та друк з використанням фотоспособу, що було дуже вартісним з фінансової сторони. Слід відзначити, що на видавництво часопису збиралися пожертви серед прихильників руху і незгодних з радянською політикою. У тому ж 1987 році М. Горинь у першому номері відновленого «Українського вісника» опублікував статтю «Рецидиви погромницької журналістики» [3.143, с.94].

Фактично відновлення публікацій журналу стало передумовою для відновлення діяльності Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінкських Угод (УГГ).

У доповідній записці від 29 вересня 1987 року заступник голови КДБ УРСР В. Євтушенко інформує членів ЦК КПУ про активізацію підривної діяльності закордонного представництва Української Головної Визвольної Ради. Мова йде про американську журналістку М. Коломієць, яка 20 вересня взяла інтерв'ю у М. Гориня та В. Чорновола, ініціаторів відновлення видання «Українського вісника». У ході бесіди було встановлено, що на чолі з М. Горинем була створена ініціативна група для створення «національного товариства допомоги політв'язням», яке має намір об'єднати політв'язнів інших республік. У зв'язку з цим КДБ вважав за доцільне здійснити комплекс заходів з залученням преси та телебачення з метою виявлення закордонних націоналістичних центрів, пов'язаних з іменами В. Чорновола та М. Гориня [2.120, с.455-457].

У іншій доповідній записці на ім'я першого секретаря ЦК КПУ В.Щербицького за підписом Голови КДБ УРСР М. Голушка від 22 грудня 1987 року повідомляється про заходи спецслужби щодо зниження антисупільної діяльності В. Чорновола та його соратників. Мова йде про опубліковану в газеті «Радянська Україна» статтю «Інтерв'ю з-під поли», яка була передрукована в обласних друкованих виданнях Львівщини «Львівська правда» і «Вільна Україна». Крім того, львівське телебачення та радіо транслювали передачі, які були підготовлені на основі вилучених матеріалів (відеозапис) у громадянки США М. Коломієць – інтерв'ю з В. Чорноволом та М. Горинем. Більш того, на думку УКДБ у Львівській області, «...поряд з цим Чорновіл, Горинь, Гель, Скочок та їх однодумці, спекулюючи на гласності, застосовують нові форми антисупільної діяльності, розраховані на роздування за кордоном антирадянського галасу навколо вигаданих порушень прав людини в СРСР. Так, Горинь повідомив на Захід про створення ним т.зв. «української ініціативної групи за

звільнення в'язнів сумління...». Також очільника КПУ було повідомлено, що відповідно до вказівок КДБ СРСР, МВС СРСР і Прокуратури СРСР вдалося запобігти спробі В. Чорновола, М. Гориня та І. Гея взяти участь 10-14 грудня 1987 р. в так званому «семінарі незалежних громадських організацій країн-учасниць гельсінкського процесу з гуманітарних питань» в м. Москва [1.51, Арк.161].

Л. Лук'яненко у своїх спогадах відзначає, що в березні 1988 року під час телефонної розмови з М. Горинем останній запропонував відновити діяльність Української Гельсінкської Групи та очолити йому відроджену організацію [2.120, с.13].

Уже 11 березня 1988 року Виконавчий комітет Української Гельсінкської Групи (М. Горинь, З. Красівський і В. Чорновіл) виступили з заявою, що головою УГГ треба обрати Л. Лук'яненка, який на той час відбував покарання в таборах.

Досить важливим завданням для відродженої спілки стало напрацювання програми діяльності. Перша ініціативна зустріч чільних членів організації, зокрема В. Чорновола та братів Горинів, відбулася на початку червня в передмісті Львова. Місце було обране невипадково, оскільки воно пролягало вздовж залізничних шляхів, з метою убезпечити потенційний витік інформації та можливість радянських спецслужб запідозрити діячів у протиправній конфіденційній діяльності. Під час такого досить своєрідного зібрання були окреслені базові засади майбутнього функціонування УГС та вирішено, що пропозиції та ідеї узагальнить М. Горинь, а В. Чорновіл завершить остаточну редакцію документів. Варто зауважити, що до розробки матеріалів було частково залучено З. Красівського, О. Шевченка та Г. Гребенюка [5.239, с.123-124].

Не менш важливе місце займало питання щодо поширення інформації про діяльність УГГ. Так, можна констатувати, що період червня-липня 1988 р. був сприятливим періодом для цього. Приміром, 16 червня 1988 р. у Львові на зібранні біля головного корпусу Львівського державного

університету планувалося серед основних тез озвучити прямі запитання до делегатів ХІХ партійної конференції. На маніфестацію зібралося близько 10 тисяч осіб, де досить яскраво та промовисто виступили В. Чорновіл та Б. Горинь. Ведучий мітингу І. Макар представив Б. Гориня як «борця за перебудову ще в 60-ті роки» та вперше офіційно на загал, серед широкої публіки назвав редактором «Українського вісника». У своєму виступі Б. Горинь торкнувся такого важливого аспекту як необхідність належного вирішення національного питання, в першу чергу від партійної конференції. На думку промовця, СРСР не варто зіставляти із США, де зовсім інша структура державних органів та відмінний адміністративно-територіальний поділ. В його розумінні новий союз мав являти собою об'єднання Української, Білоруської, Грузинської та інших республік. Виходячи з цього, відновлення державності та врахування суб'єктності і суверенітету країн має бути належно враховано. Не менш важливими темами стали статус та порядок використання української мови в суспільно-політичному житті, можливості для культурно-освітнього розвитку кожної національної меншини. Насамкінець було порушено питання соціальної нерівності, особливого статусу та матеріального становища партійної верхівки. У підсумку було відзначено, що абсолютно неприйнятним є те, що партійна еліта має значно більше можливостей для задоволення власних потреб, які переважно є недоступними для пересічних громадян [3.141, с.86].

У спогадах Б. Горинь згадує, що програмні документи Української Гельсінкської Спілки були остаточно напрацьовані та погоджені наприкінці червня 1988 року. Зокрема, під час зустрічі на квартирі Атени Пашко, дружини В. Чорновола, останній та брати Горині дискутували щодо основних засадничих принципів діяльності організації, які знайшли відображення в «Декларації принципів УГС» та «Статутних принципах УГС». Співрозмовники після тривалого та інтенсивного обговорення врешті-решт дійшли спільної позиції, що здобуття незалежності України має бути тривалим та поступовим процесом еволюційного характеру.

Особливий наголос на еволюційності боротьби за власну державу робив саме Б. Горинь, вбачаючи в революціях велику кількість негативу, аніж отриманих позитивних змін [3.156, с.94-95].

Проголошення створення УГС відбулося на мітингу у Львові 7 липня 1988 р., на якому зібралося близько 50 тисяч осіб. Фактично це була своєрідна презентація діяльності нової структури, яка супроводжувалася тиском спецслужб та намаганням завадити поширенню інформації. Б. Горинь згадує, що підготовка була досить ретельною і під час зібрання вдалося розповсюдити підготовлений заздалегідь тираж програми УГС [2.120, с.68].

Реагуючи на вищезазначені події, КДБ УРСР у записці від 23 липня 1988 р. інформував ЦК КПУ про таке: «Отримані в ході оперативних заходів матеріали стосовно «націоналістичних елементів Чорновола і Гориня та інших, що претендують на роль лідерів», вказують на їхні спроби використати деякі самоврядні об'єднання для налагодження організованої антирадянської діяльності, консолідації однодумців та здійснення різного роду антисупільних дій». В тексті визначено, що перелічені особи підготували Декларацію УГС, яка має об'єднати усі самодіяльні правозахисні групи і формування в різних областях України. Крім того, у майбутньому СРСР має перетворитись на конфедерацію незалежних держав. Наголошується, що В. Чорновіл, М. Горинь, І. Калинець та їхні однодумці намагаються висувати і пропагувати гасла націоналістичного змісту, використовуючи для цього мітинги робітників, що проводяться за ініціативою громадських організацій. Значна увага зосереджена на комунікації опозиціонерів з соратниками з інших радянських республік. Так, зауважено, що в липні 1988 р. М. Горинь та П. Скочок брали участь у зустрічі «Національних демократичних рухів Прибалтики» в м. Енгуре (Латвійська РСР) [1.53, арк.131-133].

Важливе повідомлення щодо активізації громадсько-політичної діяльності членів УГС, зокрема М. Гориня, міститься в доповідній записці

КДБ УРСР від 2 серпня 1988 р. У ній відзначається, що 24 липня 1988 р. учасники Українського культурологічного клубу мали намір організувати мітинг на захист українських політв'язнів на площі Жовтневої революції в місті Києві. Долучитися до цієї акції мали В. Чорновіл та М. Горинь, які прибули зі Львова. Проте, органи держбезпеки УРСР не допустили проведення заходу, водночас провівши профілактичні розмови з більшістю учасників, що, за визнанням самих спецслужб, не дало результату. За свідченнями інформаційних матеріалів, В. Чорновіл та М. Горинь від участі в мітингу утримались, побоюючись правових наслідків. Відразу можна цю тезу поставити під сумнів, оскільки вищезазначені особи неодноразово відкрито виступали на захист своїх побратимів та соратників. Можна припустити, що відмова громадських діячів від акції мала позиціонуватись як ефективність дій КДБ [1.54, Арк.149].

В той же час знаходимо інформацію, що 28 липня 1988 р. вже у Львові співробітникам УКДБ УРСР у Львівській області вдалося запобігти спробі проведення мітингу опозиціонерів біля пам'ятника І. Франка. Організаторами маніфестації визначені брати Горині, подружжя Калинців, Іван Макар. За твердженням спецслужби, вони заявили про необхідність створення «ініціативного комітету Демократичного фронту сприяння перебудові» перед близько 300 людей, які зібралися біля пам'ятника Каменяру [1.12, Арк.11].

4 серпня 1988 р. правоохоронні органи розігнали черговий мітинг, до того ж було заарештовано члена УГС, ведучого усіх зібрань опозиції І. Макара [1.13, Арк.36]. Саме в цьому випадку досить яскраво можна прослідкувати особливості поведінки та дій Б. Гориня, який створив та очолив Громадський комітет захисту І. Макара. Комітет відразу перейшов до активних дій щодо висвітлення питання незаконного арешту опозиціонера. Так, за ініціативи Б. Гориня було надіслано десятки телеграм та повідомлень до вищих державних та партійних органів Києва та Москви, вийшло два спецвипуски «Інформаційного бюлетеня». Б. Горинь домовився

з найкращими адвокатами Львова щодо захисту затриманого, а також через налагодженні зв'язки з діаспорою залучив американського адвоката Г. Стентона до справи І. Макара. У підсумку, консолідовані та рішучі дії на підтримку та звільнення соратника призвели до закриття кримінального провадження та звільнення затриманого на початку листопада 1988 р. Це стало першою легальною перемогою Б. Гориня та соратників у боротьбі з радянською системою за права людини. Г. Приходько оцінив цю ситуацію так: «Явище Івана Макара є досить поширене, а явище Гориня є поки що унікальним». У свою чергу Т. Батенко зауважує, що такий успіх не сподобався В. Чорноволу, який розкритикував статтю Г. Приходька за намагання популяризувати тезу щодо абсолютизації особи (Б.Гориня), бажання повернути культ авторитарності та «сильної особи», яка веде за собою сліпу інертну масу [5.239, с.132-133].

Поряд з мітинговою активністю, Б. Горинь продовжував публіцистичну діяльність. 10 серпня 1988 р. він із своїм знайомим з Грузії Мерабом Коставою, під час перебування останнього у Львові, підготували статтю «Для чого необхідна національна армія». У ній автори фокусують свою увагу на питанні нагальної важливості формування власних збройних сил у союзних республіках. У статті підкреслено, що деклароване партнерство Росії не є правдивим до того моменту, поки вона не дасть можливість країнам, що входять до складу СРСР, створити власні національні армії [5.239, с.126].

Однак більш важливою для Б. Гориня на той момент залишалась громадська активність. Так, 1 вересня 1988 року за ініціативи Б. Гориня та соратників В. Яворського та І. Капустянського був проведений мітинг, присвячений 40-річчю ухвалення Генеральною Асамблеєю ООН «Декларації прав людини». Заявка на проведення зібрання була подана ще 18 серпня, проте міська влада Львова відмовила. За даними КДБ, участь у зборах взяло близько 1000 осіб, які вимагали звільнення арештованого І. Макара [2.120, с.541].

Згідно з даними довідки КДБ УРСР, станом на 6 вересня 1988 р. у Львові діяло 4 самодіяльних об'єднання, зокрема УГС, Міжнаціональний комітет захисту політв'язнів, Українська асоціація незалежної творчої інтелігенції (УАНТІ) та Комітет захисту української католицької церкви (УКЦ). У документі відзначається, що М. Горинь є одним з трьох виконавчих секретарів УГС, головою Міжнаціонального комітету захисту політв'язнів. Б. Горинь є головою Львівської обласної організації УГС та член комітету захисту політв'язнів. Варто наголосити, що основними завданнями комітету було визначено такі: ліквідація таборів, в'язниць, спецлікарень, репресивного апарату; виключення з кримінальних кодексів республік статей про антирадянську агітацію, пропаганду і наклеп; активізація тісної співпраці національно-демократичних рухів у різних регіонах країни і створення для цієї мети єдиного міжнародного «координаційного комітету». Насамкінець встановлено, що очільниками комітету розроблено і передано за кордон декілька документів з вимогами звільнення політв'язнів і повної їхньої реабілітації [2.120, с.543-545].

Провідне місце в діяльності братів Горинів посідала участь у підготовці до створення Львівської обласної організації УГС. Ця робота в основному покладалася на Б. Гориня. 29 жовтня 1988 р. у помешканні Я. Малицького відбулися установчі збори Львівської обласної організації УГС (ЛОО УГС). Відкрив зібрання Б. Горинь, який виступив з доповіддю щодо необхідності структуризації УГС в регіональному масштабі та об'єднання усіх неформальних груп у великий рух, яким міг би стати Демократичний фронт за перебудову. До того ж, із своїм баченням майбутньої діяльності виступили М. Горинь, З. Красівський, З. Попадюк, С. Хмара і В. Чорновіл. За пропозицією В. Чорновола, враховуючи інтенсивну проведену роботу щодо відновлення діяльності УГС на Львівщині, а також рішучі заходи щодо звільнення І. Макара, Б. Гориня одноголосно було обрано головою ЛОО УГС. Заступником голови став В. Яворський. На момент

інституціонального створення Львівської філії до неї входило близько 60 осіб [3.141, с.192-223].

Активізація громадської активності не минула непоміченою для спецслужб. Досить промовисті оцінки діяльності братів Горинів знаходимо в черговому повідомленні КДБ від 5 грудня 1988 р. 20 листопада в Києві відбулась зустріч Координаційної Ради УГС. На ній Б. Горинь висловився за необхідність якнайшвидшого забезпечення представництва УГС у кожній області до кінця року, а в Києві, Львові, Івано-Франківську та Рівному – районного рівня. Радою було доручено М. Гориню 26 листопада відбути до Харкова з метою проведення установчих зборів обласної організації УГС. Повідомляється, що М. Гориня було затримано в аеропорту м. Львова з примірниками «Українського вісника». В результаті була проведена профілактична розмова щодо «антисупільного характеру» його діяльності, під час якої: «...Горинь поведився нахабно, намагався відстоювати власні націоналістичні переконання, заявив, що 10 грудня ц.р. «УГС» буде проводити в м. Львові мітинг, присвячений 40-річчю ухвалення ООН «Загальної декларації прав людини» и «влада пожалкує, якщо прийме рішення про його розгін» [2.120, с.587-589].

Відразу після свого організаційного оформлення, ЛОО УГС почала інтенсивніше брати участь у громадських заходах. Приміром, на 10 грудня 1988 р. було заплановано проведення мітингу в традиційному місці – біля пам'ятника І. Франку у Львові з нагоди 40-річниці прийняття ООН Декларації прав людини [5.241, с.9]. Варто зауважити, що ця акція мала бути організована виключно власними силами львівської регіональної структури УГС. Б. Горинь як очільник філії, заздалегідь повідомив міську владу про проведення зібрання, проте отримав усну відмову. Попри це, 9 грудня Рада ЛОО УГС прийняла рішення провести мітинг, зацентрувавши основну увагу на вірменській трагедії, пов'язаній з землетрусом та великою кількістю жертв. Звичайно, представники влади намагалися перешкодити

проведенню акції вшанування жертв вірменського народу, затримавши деяких активістів, зокрема І. Деркача, І. Жулинчука, І. Макара [5.239, с.140].

Ще одним підтвердженням активності братів Горинів, зокрема Михайла, та водночас занепокоєнням для КДБ стало інформаційне повідомлення голови КДБ УРСР М. Голушка та міністра внутрішніх справ УРСР І. Гладуша В. Щербицькому щодо зриву акції, присвяченої 40-річчю прийняття ООН Декларації прав людини. У ньому зазначено, що 10 грудня 1988 р. М. Горинь, В. Чорновіл, І. Макар, О. Шевченко разом з іншими соратниками з «Українського демократичного союзу» та представниками кримськотатарського народу планували провести збори громадян у Києві, Львові, Одесі, Харкові, Вінниці та Криму щодо відзначення цієї річниці та для обговорення актуальних питань з дотримання прав людини в УРСР. Співробітниками КДБ встановлено, що цими особами було виготовлено і розповсюджено велику кількість листівок із закликами до участі в зібраннях та інформацією про діяльність УГС. У цей же день у Львові відбувся стихійний мітинг, на якому були присутні близько 3 тисяч осіб. У повідомленні підкреслено, що після виступу голови міськвиконкому І. Панцюка щодо висловлення співчуття вірменському народові до присутніх звернувся М. Горинь, проінформувавши, що запланований мітинг у зв'язку з оголошеним трауром скасовується [1.52, Арк.155-156].

Це знову ж таки, в черговий раз, є свідченням роботи КДБ щодо дискредитації одного з лідерів УГС М. Гориня. Основним завданням співробітників було показати його безпорадним та розгубленим на фоні очільника міської виконавчої влади [5.249, с.306].

Важливу роль відіграли брати Горині у відновленні української національної символіки. У вивченні цього питання значний масив інформації знаходимо в матеріалах спецслужб [1.11, Арк.21]. Так, наприкінці 1988 р. в інформаційній довідці, надісланій ЦК КПУ, повідомлялося що останнім часом активно поширюються розмови про відродження національної символіки – тризуба та жовто-синього прапора та

можливість їхнього офіційного визнання на конституційному рівні як символів УРСР. Підкреслювалося, що найбільш послідовно щодо позитивного вирішення цього питання виступають В. Чорновіл, М. Горинь, С. Набока, В. Шевченко. Останній підготував історичну довідку за дорученням лідерів УГС, яка була передана за кордон та розповсюджена прес-службою УГС та студентським об'єднанням «Громада» [2.120, с.594-595].

Окрему увагу варто приділити взаємовідносинам очільників УГС. У своєму інтерв'ю В. Кіпіані та В. Овсієнку М. Горинь згадує, що після повернення з ув'язнення Л. Лук'яненка, у січні-лютому 1989 р. відбулося засідання Координаційної ради УГС, на якому почали з'являтися непорозуміння між лідерами – Л. Лук'яненком та В. Чорноволом. Останній хоч і підтримав особисто керівництво спілкою Л. Лук'яненка, проте прагнув зберегти істотний вплив на процеси, що відбувалися. До того ж лідер УГС не бажав бути формальним головою, а відразу взявся до роботи, пов'язаної з керівництвом організацією. На переконання М. Гориня, саме це бажання бути провідником та власні амбіції стали причиною подальшого розриву та відходу В. Чорновола від УГС [3.143, с.97].

Політик і дисидент Л. Лук'яненко також підтверджує прагнення В. Чорновола «грати першу скрипку» в тогочасних подіях та діяльності УГС. Він зауважує, що на лютневому засіданні Всеукраїнської Координаційної Ради у Києві, В. Чорновіл, будучи головою засідання, виступав удвічі більше, ніж усі члени виконкому разом узяті. Цей факт вразив Л. Лук'яненка, проте така ж ситуація повторилася і на наступних засіданнях. Крім того, велику дискусію викликала брошура «Що далі?», яку В. Чорновіл на прохання Л. Лук'яненка відредагував, майже повністю змінивши основну суть праці [2.120, с.33-34]. Це в свою чергу вносило додаткове тертя та конкуренцію в умовах необхідності консолідації зусиль у боротьбі з радянським режимом.

Що стосується практичної діяльності ЛОО УГС, то в 1989 р. членам філії вдалося налагодити випуск «Львівських новин». Відповідальними за видання часопису була редакційна колегія у складі Б. Гориня, В. Балити, Г. Левицької, В. Яворського та І. Деркача. На сторінках друкованого матеріалу детально подавалася інформація щодо особливостей та форм боротьби проти тоталітарного режиму на Львівщині, в інших регіонах УРСР та країнах соціалістичної співдружності [2.120, с.26]. Поряд із викладом важливих суспільно-політичних подій, у випуску «Львівських новин» №8, зокрема оприлюднена промова Б. Гориня під час виступу на багатотисячному мітингу 3 серпня 1989 р. у Львові [1.78], у випуску №1 (3) – біографічна довідка Р.Братуня [1.79], у випуску №4-5 – тези передвиборчої програми І. Драча на парламентські вибори народних депутатів [1.80], випуск №17 стосувався зустрічі М.Гориня, В.Чорновола та ін. із воєнним керівництвом прикарпатського військового округу [1.81].

Інтенсивними темпами відбувався процес створення Руху сприяння перебудові на Львівщині. Слід наголосити, що Львівська обласна філія УГС підтримала підготовлений проект програми Народного Руху України за перебудову, розробленої Ю. Мушкетиком, Д. Павличком, Б. Олійником та В. Брюховецьким та опублікованої 17 лютого 1989 р. у газеті «Літературна Україна». Не задовольняв керівництво УГС лише пункт про керівну роль КПРС у житті суспільства та держави.

Слід відзначити, що в той час досить активно тривала передвиборна кампанія до Верховної Ради СРСР. 12 березня 1989 львівська обласна влада дала вказівки розігнати мітинги, організовані в тому числі УГС [5.296, с.265]. Приміром, за активні дії Б. Гориня було арештовано на 15 діб [1.77].

Досить активну участь у виборах народних депутатів СРСР брала ЛОО УГС. Варто зазначити, що філія заявила про підтримку на виборах Р. Братуня, голову Львівської регіональної організації Спілки письменників України, який здебільшого був прихильником позиції УГС. Виборча програма останнього була надрукована у випуску «Львівських новин». На

своїх засіданнях 20 та 27 лютого 1989 р. Рада ЛОО УГС вирішила максимально використати зустрічі з кандидатами в народні депутати СРСР з метою поширення інформації про діяльність УГС. Так, 25 лютого Б. та М. Горині під час однієї з таких зустрічей висловились проти підтримки кандидатур І. Вакарчука та О. Маслака у депутати вищого законодавчого органу СРСР. На їхню думку, програмні засади вищезазначених кандидатур були досить поверхневими та не давали чітких відповідей на актуальні питання суспільно-політичного життя [5.239, с.144].

Доволі цікаві відомості про суспільно-політичну ситуацію у Львівській області та участь дисидентів Горинів в політичній діяльності містять інформаційні довідки та доповідні записки співробітників даного регіонального Управління КДБ УРСР. Зокрема, задокументовано, що брати Горині та їх однодумці, зважаючи на високу релігійність мешканців Львівської області, популяризують свої ідеї серед молоді, інтелігенції та простих робітників не тільки через самвидавничі збірки «Український вісник», «Експрес-УВ», а й під час проведення різних церковних уніатських богослужінь, що призводить до швидкого зросту їх прибічників [1.56, Арк.36-38; 1.58, Арк.100].

Констатуючи зростаючу популярність колишніх політв'язнів, за їх публічними зібраннями КДБ слідкувало цілодобово. Тому про організаційні заходи зі створення НРУ, спецслужба інформувала регіональне партійне керівництво завчасно [1.57, Арк.79-80].

В інформаційній довідці начальника Управління КДБ УРСР у Львівській області С. Малика секретарю Львівського обкому КПУ Я. Погребняку від 10 травня 1989 року зауважено, що лідери УГС та частина активістів з інших неформальних об'єднань – «Товариства Лева» та «Товариства української мови» – намагаються організувати бойкот виборів незручних для них кандидатів у народні депутати СРСР. Підкреслено, що в травні 1989 року брати Горині організували засідання групи УГС, на якому було прийнято рішення зосередити основні зусилля в останні дні виборчої

кампанії на Дрогобиччині, найбільш не охопленому агітаційною роботою районі. Для цього передбачалось виготовити додатково 3 тис. листівок, які мали бути надруковані на друкарських машинках М. Гориня та В. Чорновола. Більш того, за даними спецслужб М. Горинем було підготовлено спеціальне звернення до військовослужбовців Радянської армії, що проходили службу на Львівщині [2.120, с.611].

Наведені характеристики відображали значне занепокоєння співробітників КДБ діяльністю братів Горинів, поширенням їхнього впливу на населення та здійсненням активної суспільної діяльності.

Відтак, задля отримання упереджувальної інформації спецслужбою постійно вживались заходи зі збільшення оперативного супроводження і спостереження за дисидентами [1.61, Арк.258-260], а також розроблялися плани протидії українським демократичним об'єднанням [1.62, Арк.277-279].

Попри значну увагу і тиску спецслужб, брати продовжували громадську діяльність. Так, 3 травня 1989 року Б. Горинь, виступаючи на черговому багатотисячному мітингу, закликав львівську спільноту бойкотувати вибори [4.217, с.3]. Також було порушено питання якнайшвидшого скликання установчих зборів Львівської обласної організації Народного Руху України. Відповідні збори відбулися вже 7 травня. Учасники підтримали вимоги про необхідність перетворення СРСР на федерацію та жодним словом не було згадано про керівну роль партії та соціалізм. Була обрана Президія Ради Львівської організації НРУ, куди увійшов М. Горинь. Після того як він став Головою Секретаріату НРУ та подальшим переїздом до Києва, його місце в президії зайняв брат Богдан [5.239, с.150].

16 травня 1989 року відбувся Пленум ЦК КПУ «Про завдання партійних організацій республіки по посиленню партійно-політичної роботи в сучасних умовах». Його результати активно обговорювались у різних суспільних групах населення. Не оминув своєю увагою цю подію

М. Горинь, який 17 травня на мітингу у Львові заявив, що члени УГС в доповіді неправомірно звинувачені в націоналізмі та порушенні правопорядку та закликав присутніх засудити хибні звинувачення влади [2.120, с.618].

Значну частку роботи М. Гориня займала підготовка документів різного роду зборів, зібрань, мітингів. До слова, співробітники КДБ відзначали неабиякі організаторські здібності львівських дисидентів у плануванні масових заходів та присіканні різних провокацій, а також протидії самій спецслужбі. Зокрема, в одній із доповідних записок Управління КДБ у Львівській області констатовано, що «... при Львівській регіональній Раді НРУ, під прикриттям юридичного відділу сформовано так звану «службу безпеки», в завдання якої входить не тільки організація охорони керівництва і проведених мітингів, а і збір інформації про діяльність влади та правоохоронних органів» [1.59, Арк.213].

Так, напередодні мітингу 29 травня 1989 р. біля стадіону «Дружба» саме старшим із братів Горинів був розроблений проект резолюції зібрання. У проекті містилось 6 конкретних вимог. По-перше, висловити протест В. Шевченко, голові Президії Верховної Ради УРСР, за введення громадськості в оману щодо відсутності випадків ув'язнення львівських активістів, а також направити цей протест до Москви на з'їзд депутатів. По-друге, звернутися до делегатів з'їзду народних депутатів СРСР щодо негайного звільнення політв'язнів, які ще відбували покарання в таборах, та активістів, затриманих під час проведення виборчої кампанії. Важливим пунктом документу є вимога заборони будівництва нового блоку Рівненської АЕС та, як наслідок, попередження затоплення козацьких могил. Також окремий пункт був присвячений підтримці легалізації УГКЦ [3.142, с.342-343].

Варто зазначити, що проект резолюції був схвально оцінений учасниками маніфестації, проте через організаційні проблеми не був проголосований.

Помітною подією цього періоду стала маніфестація 13 червня 1989 р., приурочена річниці проведення першого мітингу часів перебудови. Ініціаторами зібрання виступили брати Горині, які очолили колону людей у напрямку пам'ятника І. Франку. Учасники мали з собою 14 жовто-синіх стягів. У своїй промові М. Горинь значну увагу сфокусував на зростанні значення мітингів в піднесенні громадської активності населення та руху за українізацію УРСР [2.120, с.622].

Через тиждень, 20 червня, Б. Горинь вирушив з візитом до Польщі, де перебував більше місяця. Метою поїздки було ознайомлення з польським досвідом опозиційної боротьби, що було дуже доречним, враховуючи активізацію громадсько-політичного життя в УРСР у другій половині 1980-х рр. За час, проведений у Польщі, йому вдалося взяти участь у низці важливих зустрічей з провідними діячами польського політичного та інтелектуального бомонду – С. Козаком, В. Мокрим, Я. Куронею, М. Чехом, А. Міхніком та ін. [3.141, с.400-401].

2 вересня 1989 року у Львові відбувся санкціонований мітинг, присвячений обговоренню проекту закону про вибори народних депутатів УРСР. Виступаючи на зборах, Б. Горинь закликав присутніх до страйків, з метою не допустити затвердження владою антидемократичного законопроекту. Його позицію підтримав також В. Чорновіл [2.120, с.664].

Важливу роль у діяльності братів Горинів відіграв I установчий з'їзд Народного Руху України за перебудову, який відбувся 8-10 вересня 1989 року [1.60, Арк.219].

На думку відомого громадсько-політичного діяча В. Яворівського: «...Рух був першою в Україні масовою суспільно-політичною організацією, яка об'єднала на основі ідеї українського національного відродження практично усі радикально настроєні сили республіки» [1.82].

Брати-дисиденти брали в першому з'їзді дуже активну участь. Так, М. Горинь був головою Секретаріату НРУ за перебудову. Починаючи з липня 1989 року, він здійснював основну підготовку до проведення з'їзду

[1.17], отримавши запрошення та пропозицію від І. Драча та Д. Павличка долучитись до цієї, безумовно, важливої ділянки роботи. У свою чергу Б. Горинь був делегатом від найчисельнішої Львівської обласної організації, яка нараховувала 190 осіб.

Учасниками з'їзду М. Горинь був запропонований до складу редакційної комісії, проте В. Чорновіл висловив думку, що більш прийнятним місцем для М. Гориня буде президія. Відповідно до результатів голосування була обрана робоча президія у складі 7 осіб, до якої увійшов і М. Горинь [2.114, с.246].

В перший день з'їзду М. Горинь виголосив промову, в якій розкритикував комуністичний лад держави, в основі якого – терор. Закцентував про фізичні побиття правоохоронними органами активних учасників Руху, яких переслідують за громадську діяльність та згадав імена політв'язнів, які досі перебувають в таборах. Завершаючи виступ, колишній політв'язень промовив: «...наше завдання – завдання Руху – домогтися достойного життя українського народу у вільній українській державі!» [1.15, Арк.34-41].

9 вересня розпочалися обговорення поточних та запланованих задалегідь питань. Особлива дискусія розгорнулася щодо розробки статуту організації, зокрема питання символіки. М. Горинь запропонував окремим пунктом виділити українську символіку як символіку Руху та українського народу. С. Набока та С. Фурманюк поставили під сумнів таку можливість, оскільки перший вважав, що національні символи не можна привласнювати, а другий висловив думку, що робітники Донбасу під жовто-синім стягом ходити не будуть. Знизив градус дискусії головуєчий Д. Павличко, який заявив, що потрібно і надалі працювати під українською символікою, не виокремлюючи це в статуті Руху [2.114, с.247].

Наприкінці засідання М. Горинь зачитав підготовлений проект резолюції про утворення Народного руху України за перебудову. В ньому визначено, що з'їзд приймає Статут та Програму організації та проголошує

утворення громадського-політичної організації, іменованої Рухом [2.114, с.270]. В самій програмі ще не було озвучено думок про незалежність України, однак з'явилася вимога перетворення СРСР на так званий «союз дійсно суверенних держав», згідно ідеї перетворення держави з федерації на конфедерацію» [5.292, с.479].

У заключний день проведення масштабного зібрання М. Горинь головував на пленарному засіданні [1.16]. Під час запрошення до слова В. Чорновола проявилися досить чітко характерні риси обох діячів. Згідно з прийнятим регламентом, кожен промовець мав сім хвилин на виступ. Однак В. Чорновіл прагнув виступити цілих п'ятнадцять. На правах головуючого М. Горинь наполіг на дотриманні ним регламенту, хоча група підтримки В. Чорновола включно з ним самим намагались протиснути, в порядку винятку, збільшення часу для доповіді. У підсумку час, відведений голові прес-служби УГС, скоротився до десяти хвилин після відповідного голосування залу [2.114, с.279].

Варто зауважити, що М. Горинь майже завжди виступав за дотримання правил та чітко встановлених меж. Така організованість і дотримання процедур була досить позитивною рисою, що високо цінувалася оточуючими. Можна припустити, що ці риси відіграли важливу роль при обранні М. Гориня на посаду Голови Секретаріату НРУ. В свою чергу В. Чорновіл зловживав виступами, намагаючись завжди мати більше можливостей під час мітингів, зібрань, на чому неодноразово наголошував один з лідерів УГС Л. Лук'яненко [2.119, с.32-33].

Основним питанням порядку денного заключного дня були вибори голови та керівних органів Руху. На посаду голови було запропоновано 5 кандидатів: І. Драча, В. Яворівського, М. Гориня, Л. Танюка та Г. Мусієнка. У свою чергу, М. Горинь та В. Яворівський взяли самовідвід. Більшістю голосів присутніх І. Драча було обрано першим головою НРУ за перебудову, першим заступником голови став С. Конєв, заступниками В. Яворський, В. Черняк та М. Горинь [2.114, с.489].

Після завершення з'їзду НРУ за перебудову в інтерв'ю радіостанції «Голос Америки» Б. Горинь заявив, що сам факт проведення такого заходу вже є поразкою радянського партійного апарату. На думку молодшого з братів Горинів, головним завданням НРУ має стати скасування антидемократичного проекту виборчого закону, ухвалення одного з альтернативних прийнятних варіантів і, зрештою, обрання активних учасників руху до Верховної Ради УРСР [2.120, с.673]. Також зауважимо, що делегатами II установчого з'їзду НРУ за перебудову (жовтень 1990 р.) було введено до програми Руху положення, згідно якого основною метою організації є здобуття незалежності України. Крім того, було ухвалено, що з назви вилучаються слова «за перебудову» [1.19].

Отже, Б. Горинь зайняв досить принципову позицію щодо виборчого законодавства, розглядаючи НРУ за перебудову як дієвий інструмент для досягнення поставлених цілей.

Значну роль в розбудові НРУ відіграли члени УГС. Так, КДБ інформувало, що до керівних органів Руху було обрано 24 представники від УГС. У повідомленні наголошувалось, що активісти самодіяльних організацій вважають, що їм вдалося значно зміцнити свій вплив в НРУ. Особливі надії в цьому питанні покладалися на одного з лідерів УГС М. Гориня, очільника Секретаріату та членів УГС В. Лінчевського, В. Муляви, М. Поровського та ін. [2.120, с.670].

Ще у вересні 1989 року управління КДБ у Львівській області інформувало, що лідери УГС, в тому числі брати Горині, попередньо запланували висунути свої кандидатури у Львівському виборчому окрузі на виборах до Верховної Ради УРСР [1.59, Арк.2-3]. Проведені роз'яснювальні бесіди з боку керівників місцевих партійних органів, за оцінкою оперативників, були ними сприйняті однобічно. Було рекомендовано вжити заходів щодо недопущення спроб лідерів УГС стати кандидатами у народні обранці від трудових колективів та підприємств міста Львова [2.120, с.650-651].

Проте, ці дії співробітників КДБ не могли зупинити громадську активність суспільства. 18 листопада 1989 р. опозиційні радянській владі сили створили «Демократичний блок України», який об'єднав 43 громадські організації. Обговорюючи формат участі УГС у майбутніх виборах на засіданні Ради ЛОО УГС 6 та 13 листопада, Б. Горинь переконував соратників у необхідності об'єднання в рамках єдиного фронту вже через місяць. У проміжок з 13 по 15 грудня Б. Гориня було висунуто кандидатом у народні депутати УРСР від Ходорівського заводу «Поліграфмаш», Жидачівської целюлозно-картонної фабрики та Львівського лісотехнічного інституту [5.239, с.167-168].

У свою чергу М. Горинь спрямував свої зусилля на проведення символічної акції – Живого ланцюга єднання, яка відбулася 21 січня 1990 р. та була приурочена до дня ухвалення Акта Злуки між УНР та ЗУНР. Попри певні скептичні настрої окремих членів Руху, захід пройшов більш ніж успішно. У ньому взяло участь понад 500 тис. осіб. Від самого початку спільні зусилля братів Горинів дали конкретний результат. Ці події стали свідченням активного пробудження національної свідомості українського народу, а велика роль братів Горинів у цьому процесі є беззаперечною.

Успішно складалась ситуація щодо участі братів у виборчій кампанії. На початку 1990 р. Б. Горинь після певної затримки з боку виборчої комісії був зареєстрований кандидатом у народні депутати УРСР по Жидачівському виборчому округу. Його основним суперником виступив перший секретар Жидачівського райкому КПУ В. Левко. Основний постулат виборчої кампанії Б.Гориня звучав так: «Від імперії до суверенних республік». Його брат М. Горинь балотувався у Львові [5.239, с.173].

За підсумком виборів, що відбулися 4 березня 1990 р., Б. Горинь здобув підтримку 77,1% виборців, що було найвищим показником на Львівщині. Також народним депутатом було обрано М. Гориня із результатом 70,7%. Також від УГС до парламенту пройшли В. Чорновіл, Я. Кендзьор, С. Хмара та І. Деркач [1.5, Арк.151].

За результатами виборів до Верховної Ради 1990 р. опозиційні до КПУ народні депутати сформували об'єднання «Народна Рада», яке нараховувало 125 осіб. Одним з ініціаторів створення опозиційної групи був М. Горинь. [2.107, с.409]. Разом з тим, він перебував у складі комісії Верховної Ради Української РСР з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин [1.1, Арк.59]. Зазначена комісія здійснювала підготовку проекту декларації про державний суверенітет [1.2, Арк.2].

У свою чергу Б. Горинь був обраний заступником Голови комісії у закордонних справах. Перший робочий візит у статусі народних обранців був здійснений братами Горинями разом з В. Чорноволом, І. Драчем, Д. Павличком, І. Деркачем та ін. до Польщі. Основне завдання для української делегації полягало в нормалізації, врегулюванні та налагодженні робочих конструктивних відносин з польськими колегами.

За твердженням історика В. Литвина: «Б. Горинь увійшов у десятку найактивніших візитерів за кордон від українського парламенту» [5.282, с.201]. Протягом липня-вересня 1990 р. Б. Горинь відвідав Бельгію (11 липня), Велику Британію (16 серпня – 4 вересня) та Австралію (5–23 вересня). Візит до Бельгії відбувся на запрошення Християнсько-демократичного інтернаціоналу, була проведена зустріч з генеральним секретарем організації А. Луї. Цей захід мав не лише протокольний характер. Українськими парламентарями були висловлені пропозиції промислових підприємств України щодо співпраці з бельгійськими та іншими європейськими партнерами. Окрім того, цей діалог посприяв тому, що наприкінці року УРП вступила до цієї структури [5.239, с.250-251].

Продовжилась активна зовнішньополітична діяльність Б. Гориня й після проголошення незалежності України. Так, у січні 1992 р. він у складі української парламентської делегації перебував з візитом у Республіці Білорусь. Метою візиту стало налагодження відносин з колегами сусідньої держави, інтенсифікація співробітництва між державами в нових умовах

незалежності. Делегацію прийняв Голова Верховної Ради Республіки Білорусь С. Шушкевич [2.92, с.275].

Після перемоги на виборах до Верховної Ради УРСР, актуальним ставало питання про перетворення УГС на політичну партію. 29-30 квітня 1990 р. відбувся останній з'їзд УГС, який прийняв рішення про саморозпуск та одночасне створення Української республіканської партії [1.25, Арк.64], яку було офіційно зареєстровано в листопаді 1990 р. [1.24, Арк.1].

Згідно програми [1.26, Арк.3] та статуту [1.27, Арк.5] новоутвореної партії, кінцевою метою діяльності УРП є встановлення незалежної соборної України.

Цілком логічно, що брати Горині, як одні із дійових осіб, хто створював партію, увійшли до її складу. Проте останні не одержали керівних посад у її секретаріаті.

М. Горинь сконцентрувався на діяльності, пов'язаній з розбудовою Народного Руху України за перебудову та депутатською роботою. Б. Горинь очолив львівську регіональну організацію УРП [1.29] та теж зосередився на парламентській діяльності.

У серпні 1990 р. відбувся візит народних депутатів УРСР М. Гориня та В. Чорновола до США, де було проведено низку зустрічей, в тому числі і на вищому політичному рівні. Українських парламентарів приймав Дік Чейні, який на той момент був міністром оборони США. За спогадами Б. Футея, на той час голови руху «Україна–2000», який був присутній під час цього прийому, темою розмови було надання допомоги Україні. М. Горинь під час розмови наголосив на постійній небезпеці, яка виходить від Росії, та на можливості захоплення нею України. Д. Чейні прагнув отримати більше інформації, тому прямо запитав співрозмовника про причини побоювань та страхів. На це М.Горинь відповів: «Як ви станете на граблі, то граблиськом боляче вдарить вас по лобі. Україну вже так вдарило двічі. То якщо вдарить третій раз, може і вбити». В свою чергу Д. Чейні запевнив, що цього ніколи

не буде [5.252]. Проте, події 2014 року, на жаль, стали підтвердженням слів та обґрунтованих побоювань М. Гориня майже 25-річної давнини.

Знаковою була зустріч парламентарія з українською громадою в Нью-Йорку 29 серпня 1990 р. в Українському Народному Домі. У зібранні взяли участь близько 500 осіб. М. Горинь виступив на тему «Наш шлях до незалежності». Під час промови прозвучали важливі твердження, які цікавили представників української діаспори. У виступі наголошувалось, що визначальну роль у політичній ситуації в Україні відіграють три сили: національно-визвольний рух, КПРС та західний світ. Головою Секретаріату НРУ зауважено, що всі українські демократичні сили ставлять за мету здобуття незалежності, різниця полягає тільки в тактиці та методах її досягнення. На переконання М. Гориня, важливе місце в пробудженні національної свідомості українців відіграє проведення символічних акцій єднання в 1990 р. – Живого ланцюга та днів вшанування козацької слави в Запоріжжі [3.142, с.332]. Депутат не оминув своєю увагою також перипетії парламентського життя, а саме прийняття Верховною Радою трьох важливих та знакових документів: Декларації про державний суверенітет України [2.89, с.5], законів про економічну самостійність та проходження військової служби українцями на території УРСР [1.3, Арк.1-9]. Ці кроки стали важливими підвалинами для отримання Україною повної незалежності.

Також М. Горинь висловив погляд на питання міжнаціональних відносин та відповідної політики. Розмірковуючи з цього приводу, промовець зазначив, що в Україні проживає значна частка росіян та російськомовних, що робить гасло «Україна для українців» не релевантним на шляху до здобуття незалежності та побудови держави, у якій матимуть рівні права та можливості представники різних меншин [3.142, с.333].

Важливу роль М. Горинь відіграв і під час студентських виступів у Києві 1990 р. які увійшли в історію під назвою «Революції на граніті». З метою нормалізації суспільно-політичної ситуації у Верховній Раді УРСР була створена Погоджувальна комісія щодо розгляду вимог протестувальників, до складу якої увійшов і М. Горинь, як представник Народної Ради. 16 жовтня 1990 р. під час чергового засідання комісії точилися серйозні політичні дискусії між представниками провладної більшості та опозицією. Депутат О. Шевченко згадує, що саме вони з М. Горинем відстоювали кожен позицію майбутнього вирішення ситуації, яке було представлено в розробленій постанові з конкретним переліком заходів. Зокрема, передбачалось прийняти впродовж другої сесії закони «Про референдум в УРСР» та «Про вибори в УРСР» на багатопартійній основі [2.91, с.455]. Після цього в 1991 р. мав бути проведений всенародний референдум, де мало б бути порушене питання про довіру до парламенту. Водночас невідкладно мав бути вирішений порядок військової служби громадянами України, можливість націоналізації майна Компартії та комсомолу та території України [2.93, с.206].

Поразка Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС) та загострення суспільно-політичної ситуації в республіці спричинили гострі дискусії в середовищі Народної ради. 23 серпня 1991 р. відбулося її засідання, на якому були обговорені шляхи подальших дій [1.4, Арк.22]. Викристалізувалось дві основні позиції. Радикальна передбачала відставку керівництва Верховної Ради, зокрема Л. Кравчука, заборони діяльності КПУ та проведення виборів до рад усіх рівнів у тримісячний термін після проголошення Акта незалежності. Поміркована частина членів Народної ради, яка становила більшість і до якої належав М. Горинь, вимагала якнайшвидшого проголошення незалежності, і лише після цього – вирішення інших питань, в тому числі пов'язаних з комуністами [2.93, с.445].

24 серпня 1991 р. Верховна Рада УРСР прийняла історичне рішення, проголосувавши за Акт проголошення незалежності України [1.3, Арк.2]. Величезна суспільна підтримка та потреба, а також активні дії опозиційних депутатів Народної ради зумовили позитивний результат голосування, втіливши боротьбу народу за власну державу [2.85, с.5]. Брати Горині доклали значних зусиль для прийняття цього, безумовно, доленосного рішення, пройшовши крізь гоніння, переслідування, ув'язнення, громадську просвітницьку роботу та політичні баталії з непримиренними опонентами – комуністами.

Таким чином, що період «перебудови», особливо починаючи з 1987 р., став досить активним в діяльності досліджуваних персоналій. Проголошена радянським керівництвом гласність та демократизація суспільно-політичного життя дали змогу інтенсифікувати зусилля діячів опозиційного руху, що яскраво проявилось в діяльності УГС, НРУ за перебудову та УРП.

Проведення виборів 1990 р. на альтернативній основі відкрили можливості для братів Горинів заявити про себе на національному рівні за допомогою парламентської трибуни. Дійсно статус народного депутата давав значно більше інструментів для реалізації програмних засад та ідей.

Власне активна парламентська діяльність спонукала опозицію взяти ініціативу у свої руки і виступити в авангарді на шляху до здобуття Україною незалежності.

Брати Горині відіграли непересічну роль у цьому процесі та продовжили свою діяльність, спрямувавши енергію та вміння на розбудову суверенної демократичної України, за яку боролись не одне покоління українських патріотів.

4.2 Державотворча та громадська діяльність братів Горинів в період становлення української держави

Після Акту проголошення незалежності України все суспільно-політичне життя держави було підпорядковане проведенню загальноукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р., на якому виборцям пропонувалося відповісти на запитання, чи підтримують вони зазначений Акт [5.251]. Водночас мали відбутися й перші вибори президента України.

Ухвалення Акта пожвавило громадську активність населення. 1 вересня 1991 р. у Львові на віче на підтримку Акта проголошення незалежності України Б. Горинь наголошував: «Перед нами два найважливіші питання: незалежність мусить бути підтверджена результатами референдуму 1 грудня, тільки тоді Україна може претендувати на визнання країнами світу. Друге – підготовка і проведення передвиборної кампанії і виборів президента» [4.214].

Якщо в питанні проведення референдуму український політикум у своїй переважній більшості підтримував та агітував за підтвердження незалежності України, то в питанні проведення президентських виборів відбувалася гостра політична боротьба. Торкнулася вона і демократичного табору, об'єднаного на осінь 1991 р. у межах Народної Ради у Верховній Раді, та Народного Руху поза її межами. Богдан і Михайло Горині у цьому питанні солідаризувалися та підтримували позицію своєї політичної сили – Української республіканської партії.

Ще 31 серпня 1991 р. відбулося засідання Ради УРП, на якій кандидатом в президенти України одностайно було висунуто голову партії Л. Лук'яненка [4.221]. Наступного дня, 1 вересня 1991 р., відбулося засідання Великої ради Руху в Києві, на якому також розглядалось питання висунення кандидатів у президенти. Проте, цього разу погляди учасників зборів розділилися. Політична рада Руху, у тому числі голова організації І. Драч і М. Горинь підтримали Л. Лук'яненка. Натомість Велика рада більшістю голосів висунула кандидатом на найвищу державну посаду

В. Чорновола, кандидатуру якого підтримали 57 з 91 делегата, присутніх на сесії [5.259, с.121].

Богдан і Михайло Горині взяли активну участь у передвиборчій кампанії Л. Лук'яненка. Зокрема, Львівська обласна організація УРП, очолювана Б. Горинем, зібрала на підтримку кандидата від партії 40 280 підписів з 107 964, поданих до Центральної виборчої комісії. 11 жовтня 1991 р. Л. Лук'яненка офіційно зареєстрували кандидатом у президенти.

Відзначимо, що після реєстрації Л. Лук'яненка ЛОО УРП допомагала команді кандидата І. Юхновського, в якого виникли проблеми із своєчасним збором підписів [1.30, Арк.91]. Такий крок Б. Горинь пояснював необхідністю забезпечити реєстрацію якомога більшої кількості демократичних кандидатів у президенти, розраховуючи, що вони спрямовуватимуть свою агітаційно-пропагандистську роботу на підтримку населенням на референдумі Акта проголошення незалежності України [5.239, с.222].

Брати Горині і самі проводили активну агітаційну роботу на підтримку незалежності України. Зокрема, 16-17 листопада 1991 року з ініціативи М. Гориня в Одесі був проведений Перший Всеукраїнський міжнаціональний конгрес, на якому були присутні близько 600 представників з понад 100 національно-культурних організацій [3.143, с.89]. В ухваленій резолюції була висловлена повна підтримка Акту проголошення незалежності України та Декларації прав національностей України [5.313, с.165].

1 грудня 90,32% громадян з 84,18% тих, що брали участь у Всеукраїнському референдумі, підтвердили Акт проголошення незалежності України. Ці результати певною мірою стали особистою перемогою братів Горинів, які одними з перших серед українських політиків відкрито висловилися за відновлення української державності.

Між тим, результати президентських виборів були менш втішними. Президентом України було обрано Л. Кравчука, якого підтримали 61,59%

виборців. Друге місце посів кандидат від Народного Руху В. Чорновіл, який набрав 23,27%. Представник УРП Л. Лук'яненко, якого підтримували брати Горині, посів третє місце. За нього віддали свої голоси лише 4,49% виборців, що було значно нижче за рівень підтримки перших двох кандидатів. При цьому найбільше за Л. Лук'яненка проголосували в Києві (6,36 %), а не на Львівщині (5,2%), де знаходилася найміцніша організація УРП [5.239, с.223].

Політичні розбіжності в демократичному таборі напередодні президентських виборів далися взнаки після їх завершення. Особливо це було відчутно в роботі Львівської обласної ради, де зростала напруженість між прихильниками В. Чорновола і представниками УРП. Вже 9 грудня на Раді ЛОО УРП пролунали різкі заяви про необхідність переходу фракції партії в обласній раді до конструктивної опозиції з причини ігнорування керівництвом облвиконкому думок частини депутатів і громадських організацій [1.31, Арк.12].

З відкриттям 17 грудня сесії Львівської обласної Ради народних депутатів фракція республіканців «Незалежність» фактично зайняла статус конструктивної опозиції та вимагала від голови облради В. Чорновола «припинити постійно повертатися до наслідків референдуму та виборів Президента в Галичині». Коментуючи цю ситуацію на III звітно-виборчій конференції ЛОО УРП, Б. Горинь заявив: «Нападки на УРП з боку голови обласної ради, безоглядного претендента на президентський пост, досягли критичного рівня. УРП мовчки ковтала гіркі шлюпі для збереження бодай позірної єдності в лавах демократів» [4.224].

Проте, розбіжності у середовищі національно-демократичного табору далі лише посилювалися. Після президентських виборів основні суперечки велися стосовно долі Народного руху України. В. Чорновіл, який хоча й не займав керівних посад у структурі організації, але поступово ставав її неформальним лідером, вважав, що в нових політичних умовах Рух має перетворитися на організаційно впорядковану політичну структуру, яка

перебуватиме в конструктивній опозиції до влади, що не поспішає проводити нагальні реформи [5.265, с.204]. У зв'язку з цим він пропагував рішучу департизацію організації, адже присутність у її лавах та особливо в керівництві представників різних політичних партій, на його думку, лише послаблювало Рух шляхом перетягування партійних інтересів [5.260, с.132].

Протилежну позицію відстоював голова Політради, заступник голови НРУ М. Горинь. Він вважав, що НРУ має і надалі виконувати роль головної консолідуючої організації усіх демократичних сил. Виходячи з цього, М. Горинь пропагував ідею колективного членства в Русі, що дозволило б різним політичним партіям координувати свої дії в межах єдиної організації. Принцип департизації Руху він категорично заперечував як такий, що зменшить кількість членів НРУ й призведе до розколу демократичних сил [4.228].

Крім того, голова Політради НРУ, на відміну від В. Чорновола, вважав за доцільне підтримувати дії президента Л. Кравчука в зовнішній політиці та допомагати йому виконувати передвиборчі обіцянки, спрямовані на розбудову незалежної української держави.

Голова Руху І. Драч, який одночасно очолював ДемПУ, хоч і намагався послабити розбіжності між В. Чорноволом та М. Горинем, фактично схилився до точки зору останнього [5.260, с.134].

Тривале протистояння призвело до того, що в НРУ фактично відбувся розкол на три частини: УРП, ДемПУ та членів НРУ, які не входили до жодних партій. При цьому позапартійні члени Руху становили більшість у місцевих осередках і були в меншості у Центральному проводі. Все це лише посилювало кризу в організації. 1 лютого 1992 р. керівники НРУ, УРП, ДемПУ, Української селянсько-демократичної партії, товариства «Просвіта», Союзу українського студентства провели нараду щодо майбутнього Руху. У резолюції наради було відзначено, що присутні виступають за збереження НРУ як громадської організації, проти департизації та висловили готовність оформити асоційоване членство в Русі

[5.265, с.205]. Проте ухвалена резолюція відображала позицію лише «партійної» частини Руху. Долю організації мали вирішити Треті Всеукраїнські збори НРУ.

Рішення про необхідність реформування організаційної структури та департизації Руху на своїх передз'їздівських конференціях прийняли Івано-Франківська, Львівська, Луганська, Одеська, Полтавська та Тернопільська крайові організації [1.21, Арк.43]. Зокрема, вони пропонували заборонити обіймати виборні посади в організації тим членам, які одночасно є членами політичних партій, та зробити рішення зборів Руху обов'язковими для обраних цими зборами керівних органів. Таким чином, фактично основні обласні осередки підтримали позицію В. Чорновола.

Треті Всеукраїнські збори Народного Руху України відбулись 28 лютого – 1 березня 1992 р. в Палаці культури Київського політехнічного інституту, саме в тому закладі, де в 1989 р. відбувся перший Установчий З'їзд Народного Руху України за перебудову [5.238, с.150]. На з'їзд приїхали 864 делегати від 27 крайових організацій. Серед них 500 осіб були безпартійними, 108 представляли ДемПУ і 91 – УРП. Решта були членами інших партій та організацій. Також на з'їзді були присутні близько 150 гостей від різних державних органів, громадських об'єднань, політичних партій України, країн СНД, Австрії, Великої Британії, Польщі, Канади, Франції та інших держав [2.101, с.204].

У звітній доповіді Голови Руху І. Драча «Рух і утвердження української демократичної незалежної держави» зазначалося про відповідальність Руху за долю України, нові форми роботи: парламентську і позапарламентську, науково-аналітичну і практично-господарську, культурну, військову, а особливо – кадрову [1.22]. «Так, нам треба навчитися, як кажуть, «перебирати на себе економіку», допомагати розвитку українського бізнесу, розбудові вільної, але української економіки, – такої, якими є економіки німецька, французька, угорська, чеська, польська, та й та ж сама

російська». Крім цього, голова Руху наголосив на доцільності підтримки президентської команди й участі Руху в роботі влади [2.101, с.22].

Його в цьому підтримав старший з братів Горинів. У своїй доповіді «Роль і місце Руху в політичній структурі України» М. Горинь вказав на спільні засади Руху та передвиборчої програми Президента, яка зводилась до побудови української незалежної демократичної держави: «Підкреслюю, демократичної, вона адекватна рухівській Програмі, власне, вона рухівська» [2.101, с.35].

На з'їзді одним з перших виступив і Президент України Л. Кравчук, який підкреслив «надзвичайну історичну роботу» в справі відновлення незалежності України та закликав НРУ об'єднати з ним зусилля у розбудові української державності [2.101, с.28].

Протилежну думку до попередніх промовців висловив В. Чорновіл. Він критикував Президента за будівництво «напівсуверенної номенклатурної держави в «братній сім'ї» народів СНД», за «повну відсутність власної соціально-економічної політики» і «вперте небажання» проводити реформи. Водночас він дорікав і прихильникам співпраці з владою в середовищі Руху, стверджуючи, що такий підхід приведе організацію до розрухи: «Я хочу запитати тих людей, які затято пропагують ідею: Рух – не опозиція, Рух – опора Президенту, чи розуміють вони, що саме ототожнення Руху із такою практикою державного будівництва означатиме виродження Руху і неминучий його занепад» [2.101, с.134].

Також у своєму виступі В. Чорновіл наголосив на необхідності реорганізації Руху шляхом впорядкування і визначення ієрархії керівних органів Руху, відновлення його організаційної вертикалі.

Таким чином, розбіжності у поглядах на майбутнє організації та її взаємини з владою серед керівництва НРУ стали очевидними. Для збереження єдності Руху Центральним проводом була сформована узгоджувальна комісія, яка запропонувала компромісне рішення. У результаті замість одного голови були обрані одразу три співголови –

М. Горинь, І. Драч та В. Чорновіл. Проте, якщо до керівництва увійшли представники обох течій усередині організації, то внесені зміни до Статуту НРУ значною мірою відповідали пропозиціям В. Чорновола і передбачали департизацію його керівних органів. Також делегати Всеукраїнського з'їзду підтримали перехід у вибіркову опозицію до виконавчих органів влади та Президента, якщо їхні дії будуть суперечити Програмі та завданням Руху [5.260, с.145-147].

Втім, на цьому суперечки між Рухом та партіями не вичерпались. З цього приводу М. Горинь справедливо зауважив: «На III Зборах вийшов компроміс, а ним ніхто не задоволений» [1.23, Арк.48].

У березні 1992 р. спочатку УРП, а невдовзі ДемПУ видали заяви про відмову стати асоційованими членами Руху. У них вони розкритикували рішення III Зборів про департизацію та опозицію, оголосили себе правонаступниками Руху та закликали реорганізувати НРУ в коаліцію партій і громадських організацій. Центральний провід НРУ, у якому переважали прихильники В. Чорновола, відреагував на ці заяви ухвалою від 12 березня 1992 р., в якій йшлося про те, що «...Рух надалі залишається відкритою організацією індивідуальних і колективних членів, а внесені зміни до Статуту НРУ на III Зборах не створять можливості, щоб його підпорядкувала одна політична сила. Заяви УРП і ДемПУ були зроблені без належного фахового аналізу й зумовлені насамперед власними амбіціями та вузькопартійними інтересами, що не мають під собою реального ґрунту і шкодять єдності демократичних сил України» [5.265, с.205].

Ці події продемонстрували, що на III Всеукраїнських зборах Руху не вдалося врегулювати суперечності всередині організації. Перед М. Горинем постала дилема: або продовжити проводити свою подальшу політичну діяльність у складі НРУ і залишити УРП, або залишити посаду співголови Руху. Врешті-решт він обрав другий варіант. Після обрання М. Гориня головою УРП 19 червня він подав заяву про складання обов'язків співголови НРУ [4.226]. Після цього рішення лише зросла напруга між

місцевими осередками УРП і НРУ, а з часом обидві політичні сили фактично стали суперниками.

Схожі внутрішні процеси відбувалися і всередині Української Республіканської партії. Проте, якщо в Рухові внутрішні суперечності в першу чергу були пов'язані з проблемами організаційного характеру, то в цьому випадку дискусії точилися навколо ідеологічних питань.

Наприкінці 1990 – на початку 1991 рр. радикальна частина керівництва УРП відстоювала як бажаний ідеологічний курс «демократичний націоналізм». Проти закріплення цього терміну в офіційній ідеології партії виступала «стара генерація» – засновники УГГ-УГС, автори програмних документів. Одними з лідерів цього поміркованого крила УРП були брати Горині. На їхню думку, крайній радикалізм був притаманний насамперед організаціям вузькоідеологічного профілю і значно б обмежив коло потенційних прихильників УРП.

Показовим з цього приводу було ставлення Б. Гориня до використання червоно-чорного прапора, який, як він вважав, у майбутньому міг би стати прапором Збройних Сил України, але жодним чином не мав підміняти національний «синьо-жовтий прапор – прапор консолідації» [4.222].

Погляди Б. Гориня більш детально були окреслені в ухвалі теоретичної конференції ЛОО УРП, яку він тоді очолював. У документі ідейними джерелами УРП визначалися неперехідні цінності національної культури і світової цивілізації, християнська мораль та етика, гуманізм, надбання теорії українського національно-визвольного руху. У зв'язку з цим в основу ідеологічної концепції УРП пропонувалося покласти принципи національного суверенітету, громадянського суспільства, правової держави, суверенітету особи, а ідеологію партії визначити як національно-демократичну. Брати Горині критикували своїх більш радикальних однопартійців за надмірну «революційність, непримиренність і безкомпромісність» [5.239, с.202-205].

Свою позицію на з'їзді Б. Горинь окреслив перед від'їздом до Києва в управі Львівської крайової організації Руху. «Ми не можемо, – зазначив промовець, – копіювати ні козаччини, ні гайдамаччини, ні Центральної Ради, ні ОУН. Ми маємо зараз окремий період національно-визвольного руху. Штучно перенести в наш час теорію і практику 1930–1940–1950 років неможливо. Українська Республіканська партія закликає представників усіх національностей, які живуть в Україні, узяти участь у побудові незалежної держави. І хіба може існувати більш радикальна ідея, ніж боротьба за повну незалежність України? Але радикалізм наш мусить бути зважений і мудрий» [4.209].

Напередодні II З'їзду УРП з ініціативи Б. Гориня була прийнята «Ухвала спільного збору Галицького проводу УРП», в якій наголошувалося, що «з Богом і любов'ю в серці до свого знедоленого народу і до України, без афішування націоналістичних ідей у своїх програмних документах (вважаємо за необхідне) докласти всіх зусиль до побудови мирним, парламентським шляхом самостійної Української держави» [2.130].

Безпосередньо про загрозу надмірного радикалізму для партії та для справи здобуття незалежності України Б. Горинь говорив і на самому з'їзді, який відбувався 1-2 червня 1991 р. У своїй доповіді «Три небезпеки для України» третьою небезпекою він назвав «безвідповідальну, часто межуючу із провокацією і авантюризмом діяльність українських «ультра». Голова львівського відділення партії наголошував, що «робляться спроби зіштовхнути УРП із демократичної платформи», а «спрямована проти Республіканської партії діяльність «ультра» від розкольників до політичних авантюристів завдали УРП значної шкоди» [4.212].

Проте, незважаючи на жорсткі дискусії, ідеологічного чи структурного розколу на II З'їзді УРП вдалося уникнути. Головою партії за підтримки братів Горинів було переобрано більш поміркованого Л. Лук'яненка, а лідер радикального крила республіканців С. Хмара став одним із його заступників. Проте, досягнутий таким чином компроміс був тимчасовим.

До 24 серпня 1991 р. консолідуючу роль в УРП відіграло єднання всіх партійців навколо ідеї відновлення української державності. Після прийняття Верховною Радою Акта проголошення незалежності України головну мету було досягнуто. Після цього всередині партії з новою силою постають дискусії стосовно ідеологічних питань та взаємин з владними структурами, які врешті-решт і призвели до розколу партії.

Кульмінація цього внутрішньопартійного протистояння відбулася на III з'їзді УРП 1-2 травня 1992 р. З'їзд мав обрати нового голову партії, посада якого стала вакантною після згоди Л. Лук'яненко на пропозицію Президента Л. Кравчука стати Надзвичайним і Повноважним послом України в Канаді. Основними кандидатами були М. Горинь, як представник поміркованого крила, та С. Хмара, як лідер радикального [3.177, с.54].

При цьому, як пізніше згадував сам М. Горинь, він спочатку не хотів балотуватися через проблеми із здоров'ям і погодився лише після вмовлянь Л. Лук'яненка, який застерігав, що в разі перемоги, С. Хмара «розвалить партію». Його кандидатуру також підтримали заступник голови партії О. Павлишин та голова секретаріату О. Данилейко [3.143, с.101].

У результаті більшість на з'їзді підтримала кандидатуру М. Гориня. З таким рішенням не погодилися С. Хмара та його прихильники, які в червні 1992 р. провели надзвичайну конференцію УРП, на якій було засновано Українську консервативну республіканську партію.

З обранням головою партії М. Гориня УРП декларувала себе політичною партією націонал-консерватизму, займаючи у політичному спектрі місце правого центру. У взаємовідносинах з владними структурами УРП у дусі висловлених М. Горинем поглядів ще під час дискусій у НРУ дотримувалася політики «особливого партнерства» з президентом Л. Кравчуком [5.239, с.198].

Так, у серпні 1992 р. з ініціативи УРП та ДемПУ було утворено Конгрес національно-демократичних сил (КНДС), який об'єднав 16 політичних партій та громадських організацій. М. Горинь спочатку був

обраний одним із співголів КНДС, а в грудні 1992 р. одноосібно очолив організацією.

Конгрес декларував необхідність об'єднання всіх національно-демократичних сил незалежно від їх партійної чи світоглядної орієнтації, визначаючи головним критерієм такого об'єднання пріоритет національних цінностей у політиці та економіці, здатність стати над тимчасовими розбіжностями заради національних інтересів. М. Горинь наголошував, що метою об'єднання є «зміцнення, розбудова та національне самоутвердження» України [4.213]. При цьому, як відзначав один із ідеологів УРП Є. Болтарович, КНДС мав би відіграти роль ідеологічного, а не функціонального політичного блоку, об'єднавши організації, що сповідують фундаментальні національно-демократичні цінності [4.182, с.35]. Поряд з цим КНДС фактично став головною опорою президента Л. Кравчука в середовищі національно-демократичних сил на противагу Народному Руху на чолі з В. Чорновілом, який перейшов у конструктивну опозицію до голови держави [5.281, с.372].

Упродовж осені 1992 р. в західноукраїнських областях місцеві організації УРП ініціювали утворення відповідних місцевих об'єднань КНДС [5.277, с.359]. При цьому сам Рух залишався в стороні, не беручи участі в діяльності нової структури, що не могло не позначитися на політичному авторитеті Конгресу, який навіть частиною представників УРП сприймався як «штучно придумана і опущена зверху організація», яка не мала достатнього авторитету і підтримки з боку пересічних громадян [3.166, с.100]. У підсумку КНДС так і не впорався із завданням об'єднання політичних сил національно-демократичного спрямування та розпався після парламентських виборів 1994 р.

Якщо М. Горинь опікувався переважно питаннями партійного та внутрішньополітичного життя, то активність Б. Гориня, особливо після відставки з посади голови Львівської обласної організації УРП у березні 1992 р., переважно була зосереджена на зовнішньополітичному векторі.

Як заступник голови Комісії Верховної Ради у закордонних справах, він став одним із головних спікерів України на міжнародному рівні. Найбільше Б. Горинь переймався трьома питаннями: розвінчуванням російських «імперських» зазіхань на міжнародній арені, проблемами ядерного роззброєння та налагодженням міждержавних зв'язків України.

В українсько-російських відносинах Б. Горинь послідовно та переконливо відстоював державний суверенітет та територіальну цілісність України від претензій Москви. Б. Горинь відзначав, що протягом нетривалого періоду з серпня до грудня 1991 р. російські державні діячі тимчасово відмовилися від симптомів «старшого брата» [4.218]. Проте, вже після підписання угоди про утворення Співдружності Незалежних Держав вони відновилися в повному обсязі.

На думку Б. Гориня, такі зміни в поведінці не були випадковими, а стали свідченнями цілеспрямованої реалізації російським керівництвом заздалегідь виробленої програми. Вона передбачала спочатку «розвал віджилого, економічно і політично обтяжливого для Росії Центру на чолі з Горбачовим і заміну його новим центром на чолі з Єльциним». Після успішної реалізації цього етапу у Москві планували об'єднати навколо себе на добровільних, демократичних засадах колишні радянські республіки для створення «демократичної імперії, яка б базувалася на національних російських, царських традиціях під андріївським прапором». Роль такої «демократичної імперії», на переконання Б. Гориня, і мала виконувати Співдружність Незалежних Держав.

Проте, самі Біловезькі угоди він вважав своєрідним виходом з глухого кута політичних відносин, що дозволив уникнути повторення в Україні так званого югославського сценарію [4.210, с.14-15].

Разом з тим Б. Горинь був послідовним противником перетворення СНД на державне утворення чи суб'єкта міжнародного права. Врешті-решт, саме з такими застереження і була ратифікована Угода про створення СНД Верховною Радою 10 грудня 1991 р.

Імперські амбіції Росії Б. Горинь намагався винести на міжнародний осуд. Так, він привертав увагу міжнародної спільноти на прагненні Москви, апелюючи до захисту прав російської меншини, висловлювати претензії на українські й інші території. Зокрема, на Міжнародному семінарі в Бонні 15 червня 1992 р. Б. Горинь наголошував, що «від вироблення визначених міжнародних нормативів залежить мир та стабільність в Європі та у всьому світі, бо після відомого експерименту російського імперіалізму у Придністров'ї на черзі Крим, Казахстан та інші регіони, у яких штучно створена російськомовна більшість буде просити «захисту» у Росії» [3.138, с.14].

Розвиваючи цю тезу 16 листопада 1992 р. на засіданні політичної комісії Північноатлантичної асамблеї, Б. Горинь відзначав, що «застосовуючи механізм політичного та економічного тиску, Росія знову по відомій схемі, від виглядом «добровільності» втягує до своєї орбіти нові суверенні республіки і відкрито говорить «про життєво важливих національних інтересах на території усього колишнього Радянського Союзу», про готовність виконувати жандармський контроль на цих територіях, про право порушувати суверенітет національних держав під виглядом захисту прав російськомовного населення». У зв'язку з цим він закликав держави Заходу не погоджуватися на надання російській армії прав миротворчої місії ООН у «гарячих точках» СНД, які «виникли не без допомоги, а інколи і за прямої участі Росії» [3.138, с.21].

Виступи Б. Гориня стали пророчими. 5 грудня 1992 р. VII З'їзд народних депутатів Російської Федерації доручив Верховній Раді РФ розглянути питання про статус міста Севастополя. Після такого резонансного рішення Верховна Рада України терміново мала відреагувати на пряме зазіхання на територіальну цілісність України.

За дорученням І. Плюща (голова Верховної Ради України) Б. Горинь розробив проект «Заяви Президії Верховної Ради у зв'язку з дорученням VII з'їзду народних депутатів Російської Федерації Верховній Раді щодо

розгляду питання про статус міста Севастополя», яку й було прийнято на засіданні Президії Верховної Ради 9 грудня 1992 р. [5.239, с.270-271].

У документі відзначалося, що ухвала VII з'їзду народних депутатів РФ є неприхованим втручанням у внутрішні справи України і спробою висунення територіальних претензій до України, що є грубим порушенням Договору між Україною та РРФСР від 19 листопада 1990 р. та принципів Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав від 8 грудня 1991 р. Президія Верховної Ради наголошувала, що місто Севастополь є невід'ємною частиною України, а будь-які зазіхання на територіальну цілісність і суверенітет України розглядатимуться як грубе порушення існуючого статус-кво в Європі, Статуту ООН, принципів НБСЄ та інших загальновизнаних принципів і норм міжнародного права [2.108, с.31].

Спростуванню російських претензій на місто Севастополь Б. Горинь присвятив статтю «Севастопольський вальс» у фальшивому виконанні російських депутатів», яка вийшла 15 грудня 1992 р. у парламентській газеті «Голос України» [4.196].

Згодом, у середині 1993 р., він опублікував ґрунтовну статтю «Кухня політичної провокації проти Української держави», в якій детально розглянув хронологію російських зазіхань на Севастополь та Кримський півострів у цілому в другій половині 1992 р. Він закликав покарати відповідно до чинного законодавства ініціаторів та активних учасників сепаратистської кампанії в регіоні [4.204, с.18-24].

Ще одним важливим аспектом діяльності Б. Гориня у складі Комісії Верховної Ради у закордонних справах було питання ядерного роззброєння України.

Протягом 1992-1993 р. основна міжнародна та внутрішньополітична активність була зосереджена навколо питання ратифікації Верховною Радою Договору СНО–1 та Лісабонського протоколу. Договір СНО-1 був підписаний 31 липня 1991 р. в Москві президентами США та СРСР Джорджем Бушем-старшим та Михайлом Горбачовим. Документ

передбачав скорочення на 30% кількості стратегічних ядерних носіїв. Проте, у зв'язку з розпадом СРСР договір так і не був ратифікований. 23 травня 1992 р. в Лісабоні міністри закордонних справ Білорусі, Казахстану, Росії та України та державний секретар США підписали окремий протокол до договору СНО-1, який перетворював двосторонній договір у багатосторонню угоду. Крім того, відповідно до ст. 5 протоколу Республіка Білорусь, Республіка Казахстан і Україна брали на себе зобов'язання у найкоротший термін приєднатися до Договору про нерозповсюдженні ядерної зброї від 1 червня 1968 р. [5.279, с.77].

Однак, український парламент не поспішав з ратифікацією цих документів, бажаючи домогтися від світового співтовариства якнайбільших гарантій безпеки для України. Саме з такої позиції виступав і Б. Горинь.

Своє бачення цієї проблеми політик виклав на міжнародній конференції у Варшаві 26 січня 1993 р. З одного боку, Б. Горинь наголошував, що Україна не відмовилась від наміру стати в майбутньому без'ядерною державою та не «заморозила» підготовку ратифікації СНО-1 та Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), для чого навіть було утворено спеціальну депутатську групу, до складу якої увійшов і він сам.

З другого боку, заступник голови парламентської Комісії у закордонних справах вказував на необхідність вирішення фінансового та безпекового питань до остаточної відмови України від ядерної зброї. На його переконання, Україна мала одержати гарантії щодо компенсації їй за вартість компонентів цієї зброї та в покритті затрат на її утилізацію. Крім того, Б. Горинь надавав важливого значення військово-політичному аспекту ядерного роззброєння України, заявивши, що «сьогодні Україна є однією з найбільш стабільних республік на території колишнього Радянського Союзу. Водночас не є секретом, що певні політичні та військові сили в Росії висувають до України територіальні претензії, на які Захід закриває очі». У зв'язку з цим Б. Горинь наголошував на необхідності в наданні ядерними

державами гарантій безпеки України до набуття нею без'ядерного статусу [3.138, с.33-34].

На початок 1993 р. Україна залишалася єдиною пострадянською країною, яка ще не ратифікувала договір СНО-1. Частина політичних сил вимагала юридичного закріплення за Україною ядерного статусу, принаймні тимчасово. Зокрема, з такою заявою у квітні 1993 р. виступили 162 народних депутати, серед яких був і Б. Горинь.

Більш стриману позицію в цьому питанні займало Міністерство закордонних справ. У травні 1993 р. Міністр закордонних справ А. Зленко заявив, що подальше зволікання Верховної Ради з прийняттям рішення щодо зазначених договорів буде лише шкодити національним інтересам України, одночасно визнаючи, що ратифікація СНО-1 та приєднання до ДНЯЗ мають відбутися за умови надання ядерними державами офіційних гарантій безпеки Україні та отримання компенсації за вже вивезені компоненти ядерної зброї та допомоги з розв'язанням відповідних екологічних проблем. При цьому, МЗС України переконувало депутатів, що проголошення України державою, що має ядерну зброю, не відповідає її інтересам.

Відзначимо, що сам Б. Горинь схилився до затвердження статусу України, як ядерної держави. Так, під час розгляду в парламенті проекту Постанови «Про основні засади зовнішньої політики» з його ініціативи до документа була включена наступна поправка: «Ставши в силу історичних обставин власником ядерної зброї, успадкованої нею від колишнього СРСР, Україна ніколи не санкціонує її застосування, виключає з арсеналу своєї зовнішньої політики загрозу використання ядерної зброї» [2.87]. Зрештою, у такій редакції Постанову і було схвалено [2.110, с.379].

Також у прийнятому документі зазначалося, що Україна пов'язує скорочення та знищення ядерної зброї, яка розташована на її території, з наданням ядерними державами та світовим співтовариством надійних гарантій її національній безпеці.

Б. Горинь наполягав на думці, що успішне завершення ядерного роззброєння України залежить від відмови Росії від своїх територіальних претензій. На семінарі з проблем ядерного роззброєння в Пуці-Водиці, біля Києва, в жовтні 1993 р. він наголошував, що «саме через територіальні претензії Росії почалося гальмування другого етапу знищення ядерної зброї в Україні. Виникла проблема національної безпеки». Також умовами ядерного роззброєння Б. Горинь називав надання гарантій безпеки ядерними державами, домовленість про компенсацію за ядерну зброю та технічну і фінансову допомогу Україні з боку інших держав [3.153, с.36-37].

Як член тимчасової парламентської Комісії для підготовки ратифікації договору СНО-1, він запропонував додати до тексту постанови Верховної Ради положення, за яким Україна є ядерною державою з особливим статусом. Проте ця пропозиція після довгих дискусій була відхилена [5.239, с.284].

Врешті-решт, 18 листопада 1993 р. Верховна Рада ратифікувала Договір СНО-1 і Лісабонський протокол до нього. Однак, ці документи були ратифіковані з багатьма застереженнями, суть яких зводилися до закріплення за Україною статусу держави-власника ядерної зброї та визначення головною умовою подальшого ядерного роззброєння надання ядерними державами Україні надійних гарантій державної безпеки [2.112, с.464].

Системно працював Б. Горинь і по налагодженню міждержавних зв'язків України та закріплення за нашою державою статусу повноправного члена європейської та міжнародної спільноти. У 1992-1994 рр. як голова українських парламентських делегацій він регулярно відвідував і виступав на засіданнях і семінарах Парламентської асамблеї Ради Європи. Зокрема, в 1992 р. з трибуни 44 сесії ПАРЄ він заявив, що розпад СРСР та Югославії є позитивним процесом, який цілком відповідає правам націй на самовизначення, але проходити він має цивілізовано, і ніхто не має права протистояти вибору республік, які стали на шлях розбудови власних

незалежних держав. У зв'язку з цим Б. Горинь переконував міжнародне співтовариство вимагати від Сербії виведення своїх військ з території колишніх югославських республік та визнання за ними кордонів, які існували у колишній федерації [3.138, с.16].

Завдяки зусиллям політика Україна стала асоційованим членом Північноатлантичної асамблеї. У травні 1992 р. в м. Банфі в Канаді відбулася чергова 37 сесія асамблеї. Російська та білоруська парламентські делегації були уповноважені офіційними листами за підписами голови Верховної Ради РФ Р. Хасбулатова та голови Верховної Ради Білорусі С. Шушкевича, що мало підтвердити їх бажання стати асоційованими членами Північноатлантичної асамблеї. Українська ж делегація приїхала без відповідних документів. У зв'язку з цим голова делегації Б. Горинь, усвідомлюючи, що неприйняття України в асоційовані члени Північноатлантичної асамблеї призведе до звуження репрезентації держави на міжнародній арені, подав відповідну заяву за власним підписом. Як результат, 17 травня 1992 р. Виконавчий комітет Північноатлантичної асамблеї ухвалив рішення про надання Україні статусу асоційованого члена, і вже наступного дня український прапор було піднято в штаб-квартирі організації [5.239, с.268].

У лютому 1994 р. Б. Горинь вітав приєднання України до програми НАТО «Партнерство заради миру». Він вважав, що «приєднання нашої держави до цієї ініціативи з часом може виявитися своєрідним перехідним періодом до вступу в НАТО» [4.220].

Ключовою подією в подальшій політичній кар'єрі братів Горинів стали дострокові парламентські вибори 1994 р. Відповідно до тодішнього виборчого законодавства, депутати Верховної Ради обиралися за мажоритарною системою [1.7, Арк.32]. Вона передбачала, що кожен з кандидатів мав набрати понад 50% голосів виборців з числа тих, що взяли участь у голосуванні, за умови, що в голосуванні візьмуть участь не менше 50% виборців, внесених до списків. У разі, якщо жоден кандидат не набирає

понад 50% у першому турі, два кандидати з найвищим результатом виходять у другий тур. Вимога набрати понад 50% голосів залишалась і для другого туру, тому завдяки можливості голосувати проти обох нерідко бувало, що й він не визначав переможця, причому в цьому разі доводилося проводити в окрузі повторні вибори, починаючи виборчу кампанію з самого початку [2.91, с.455].

УРП поклала великі надії на дочасні вибори до Верховної Ради, сподіваючись збільшити своє представництво у парламенті. З метою координації сил національно-демократичного спрямування на базі КНДС було утворено передвиборне Демократичне об'єднання «Україна», яке формально об'єднало понад тридцять партій і громадських організацій. Проте до нього не увійшла низка політичних сил, серед яких був і Народний рух України. У результаті представникам націонал-демократів так і не вдалося піти на вибори єдиним фронтом, що зрештою безпосередньо вплинуло на результат голосування [5.277, с.362].

УРП висунула 137 кандидатів у депутати, ставши четвертою партією після КПУ, СПУ та НРУ за кількістю висунутих кандидатів. Проте, результати першого (27 березня) та другого (4 та 11 квітня) турів виборів виявилися невтішними. УРП вдалося провести до Верховної Ради лише 9 депутатів. При цьому поразки на своєму окрузі зазнав голова партії М. Горинь, який із результатом у 24,93% проти 54,41% поступився місцем своєму опоненту С. Хмарі [5.232, с.222].

У березневих виборах 1994 р. Б. Горинь участі не брав через проблеми зі здоров'ям. Попри це, у вересні, після проходження інтенсивного курсу лікування, він вирішив балотуватися в народні депутати на довиборах до Верховної Ради, які були призначені на 20 листопада 1994 року [4.227]. Підставою для цього стало те, що за результатами перших двох турів виборів та перших довиборів у липні-серпні 1994 р. до парламенту було обрано лише 396 депутатів [2.105, с.31].

Напередодні виборів Б. Гориню вдалося заручитися підтримкою не лише УРП, але й інших політичних сил. 19 вересня 1994 р. Координаційна Рада політичних партій та громадських організацій Тернопільщини висунула його як єдиного узгодженого представника області від національно-патріотичних сил кандидатом у народні депутати до Верховної Ради в Галицькому виборчому окрузі №356. Його підтримали 17 організацій Тернопільщини, зокрема УРП, ДемПУ, КУН, ОУН, УСДП, УХДП, «Просвіта», «Союз українок», КНДС, ВНРУ та інші. Єдиною впливовою політичною силою Тернопільщини, яка не підтримала кандидатуру Б. Гориня, став Народний Рух, який висунув його головного конкурента на виборах Л. Коненка. За підсумком виборів 20 листопада Б. Горинь здобув впевнену перемогу. Його кандидатуру підтримали 61,11% виборців, а Л. Коненко посів друге місце з 13,66% [1.6, Арк.85].

Разом з Б. Горинем перемогу на довиборах отримали ще два представники УРП – Л. Лук'яненко і Ю. Оробець, який невдовзі після виборів залишив лави партії. Таким чином, представництво республіканців у Верховній Раді зросло до 11 депутатів. Цієї кількості було замало для формування власної фракції, тому представники УРП увійшли до складу депутатської групи «Державність». У новообраному складі парламенту Б. Горинь змінив напрям своєї депутатської роботи і став членом Комісії з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин [2.109, с.279]. Водночас, він разом із іншими депутатами Верховної Ради України другого скликання долучився до прийняття основного закону держави – Конституції України [2.98, с.52].

Проте, незважаючи на відносний успіх на довиборах в листопаді 1994 р., УРП, в цілому, на парламентських виборах зазнала поразки. Такі невтішні результати були частково зумовлені як підтримкою пропрезидентського курсу, за що партію критикували її колеги з Руху та політичних сил націоналістичного напрямку, так і загальним спадом підтримки націонал-демократів в Україні. Так, за даними соціологічних

опитувань, проведених центром «Демократичні ініціативи» в лютому 1994 р., підтримка населенням України представників націонал-демократів склала 15% проти 9,5% у комуністів та соціалістів, а в травні, після виборів, рівень довіри до націонал-демократів знизився до 6,5% при 21,2% популярності комуністів і соціалістів [2.103, с.22; 2.104, с.4].

На фоні поразки на виборах, в УРП відбувається поступова радикалізація політичних гасел порівняно з попереднім курсом на співпрацю з владними структурами. В з'їзд партії, який відбувся 10 вересня 1994 р., проголосив про опозицію партії до структур Президента Л. Кучми, Верховної Ради та Кабінету Міністрів [1.33, Арк.12]. «Наша позиція чітка. Політика нового президента викликає у нас серйозні застереження, і я пропоную стати в опозицію як до президента і його структур, так і до Верховної Ради і Кабінету Міністрів. Ми повинні бути пильні. Ми повинні використати весь наш попередній досвід, аби не допустити сповзання України в імперське лігво», – заявив М. Горинь на відкритті з'їзду УРП [1.34, Арк.10]. Водночас на з'їзді головою партії було переобрано М. Гориня [2.84, с.24].

У 1995 р. УРП провела певну корекцію своїх поглядів щодо політики Л. Кучми, зокрема представники партії в парламенті в складі депутатської групи «Державність» підтримали Конституційний договір між Верховною Радою та Президентом України [5.294, с.56].

Разом з тим у середині партії все більшої популярності набувала ідея її подальшої радикалізації, що підривало позиції М. Гориня, який завжди дотримувався поміркованого курсу. Його перебування на посаді голови УРП послаблював і конфлікт між центральним партійним керівництвом в особі голови Секретаріату УРП Т. Просяник з головою Львівської обласної організації УРП О. Павлишиним [5.239, с.198]. М. Горинь у цьому протистоянні підтримував Т. Просяник, яку він характеризував як «прекрасного організатора» та «мішок ідей», і в підсумку залишився без підтримки одного з найпотужніших крайових осередків [3.143, с.102].

Протистояння поміркованого та радикального крила завершилося на VI з'їзді партії, який відбувався 21–22 жовтня 1995 р. Вирішальну роль на ньому, як і в 1992 р., відіграла позиція почесного голови партії Л. Лук'яненка, проте цього разу він фактично виступив проти М. Гориня. У результаті головою УРП було обрано народного депутата Б. Ярошинського, його першим заступником став О. Павлишин, а М. Горинь отримав звання почесного голови партії [3.143, с.103].

Нові очільники підтримували радикалізацію політичного курсу партії. Частина депутатів УРП вийшла з групи «Державність», що призвело до її розформування. Нове керівництво проводило політику нейтралізації своїх ідейних супротивників усередині партії, що, звичайно, не влаштовувало Богдана і Михайла Горинів.

Боротьба двох ліній в УРП набирала рис непримиренності. Брати Горині разом зі своїми прихильниками наполягали на проведенні позачергового з'їзду партії та зміні керівництва. Очільники УРП, включаючи Л. Лук'яненка та Б. Ярошинського, звинуватили братів Горинів, М. Поровського та М. Горбалья в розкольницькій діяльності, і на Раді УРП 15 березня 1997 р. виключило їх з партії. Після цього виключені члени ініціювали створення нової політичної сили [5.239, с.199].

21 березня 1997 р. на засіданні ініціативної групи було схвалено проект Декларації про створення Республіканської Християнської партії, покликаної продовжувати традиції УГС та УРП [1.36, Арк.7]. Установчий з'їзд Республіканської Християнської партії відбувся 1 травня 1997 р. за участю 512 делегатів, обраних серед 5742 прихильників РХП – колишніх членів УРП [1.35, Арк.54]. Головою партії було обрано М. Поровського, першим його заступником – М. Горбалья, заступниками голови – В. Бондзика, В. Овсієнка та Т. Просяник. Михайло Горинь став почесним головою РХП та разом з братом Богданом увійшов до Центрального проводу РХП [1.36, Арк.26].

Засновники проголосили РХП правонаступницею УГС-УРП. Установчий з'їзд визначив основою політики партії такі ідеї: національного і християнського відродження України; захисту гідності та безпеки людини і громадянина, прав й свобод, закладених у Конституції України, утвердження приватної власності як основи економічної незалежності та політичної свободи особи, утворення в Україні єдиної помісної православної церкви [1.36, Арк.28].

РХП розгорнула активну діяльність. При партії було створено Раду підприємців і Бюро з прав людини, молодіжну організацію – Республіканська Християнська молодь (РХМ); з її допомогою проведено установчий з'їзд Республіканського центру жінок тощо [1.37, Арк.7]. Проте рівня впливовості та популярності УРП у минулому їй так і не вдалося досягнути .

На парламентські вибори 1998 р. після невдалих спроб домовитися об'єднати зусилля з партіями центристського та правоцентристського спрямування РХП пішла самостійно [1.39, Арк.23]. У виборчому списку під другим номером виступав М. Горинь [1.38, Арк.31].

Однак, підсумки парламентських виборів 1998 р. для РХП були невтішними. Отримавши лише 146715 голосів (0,54%) виборців, РХП посіла 23 місце серед 30 партій і блоків і не змогла провести своїх представників до Верховної Ради [2.132].

Після невдачі на виборах брати Горині відходять від активної політичної діяльності, зосереджуючись на громадській і науковій роботі, хоча і залишилися членами РХП. Зокрема, Б. Горинь у 2002 р. як представника РХП під №140 балотувався до Верховної Ради України у складі виборчого блоку В. Ющенка «Наша Україна» [2.133].

М. Горинь 19 травня 2000 р. був обраний головою Української Всесвітньої Координаційної Ради (УВКР). На чолі делегацій УВКР, з метою досліджень та співпраці з закордонним українством, відвідав українські громади європейських країн, зокрема, Польщі, країн Балтії, Словаччини,

Сербії, Бельгії, а також громади Сибіру – у Тюмені, Новосибірську, на Камчатці, в Южно-Сахалінську, Владивостоці. У відставку з посади голови УВКР М. Горинь пішов 19 серпня 2006 [3.143, с.6].

За своє служіння українському народові М. Горинь був неодноразово нагороджений державними відзнаками, зокрема орденом «За заслуги» III ступеня (1998), орденом князя Ярослава Мудрого V ступеня (2000), орденом «За заслуги II ступеня (2005), орденом «За мужність» I ступеня (2006), орденом Свободи (2009), а також польським орденом «За заслуги» (1992) [7.333].

Помер Михайло Горинь на 83 році життя 13 січня 2013 р. у Львові. Його поховали на так званому «Полі почесних поховань» Личаківського цвинтаря. 26 серпня 2017 р. на його честь було відкрито меморіальну дошку, що знаходиться за адресою: м. Львів, вул. Шептицьких, 33.

Б. Горинь після остаточного відходу від політики зайнявся літературною діяльністю. В останні роки вийшли друком перші три книги його спогадів «Не тільки про себе», а також книги про художників – «Туга Віктора Цимбалюка», «Олександр Архипенко», «Любов і творчість Софії Караффи-Корбут», «Святослав Гординський на тлі доби».

Б. Горинь нагороджений орденами «За заслуги» III ступеня (1997), II ступеня (2001), Ярослава Мудрого V ступеня (2005), медаллю «Почесна відзнака» Національної спілки письменників України (2006).

7 березня 2019 року Б. Горинь указом Президента України був відзначений найвищою творчою відзнакою в країні – Національною премією України імені Тараса Шевченка [2.111]. Рішення про присудження нагороди було прийнято на підставі подання Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка Президентові України. Б. Горинь отримав премію у номінації «Публіцистика, журналістика» за свій двохтомний есе-колаж «Святослав Гординський на тлі доби», в якому висвітлено життєвий та творчий шлях відомого галицького митця, поета, перекладача та мистецтвознавця [7.334].

Отже, після проголошення незалежності Україні Б. і М. Горині продовжили активну політичну діяльність. На відміну від багатьох своїх соратників періоду перебудови, вони не змінили свої ідеологічні орієнтири та продовжували залишатися на національно-демократичних позиціях. При цьому ще з часу утворення та розбудови УРП, біля витоків якої вони стояли, брати виступали проти надмірного радикалізму та підтримували співпрацю з владою в питаннях, які відповідали національним інтересам України. У Верховній Раді вони були активними депутатами, особливо часто звертаючись до проблем міжнародних відносин. Ще на початку 1990-х рр. М. і Б. Горині попереджали своїх колег по парламенту та міжнародну спільноту про агресивні наміри РФ по відношенню до України та інших держав пострадянського простору. Саме вони застерігали парламентарів від беззастережної відмови України від ядерної зброї, на чому наполягали провідні західноєвропейські країни.

Поразка УРП на виборах 1994 р. призвела до кризи в партії, яка в решті-решт призвела до виходу з неї М. і Б. Горинів разом зі своїми однодумцями, які категорично виступили проти взятого на озброєння новим керівництвом курсу на радикалізацію політичної сили. Проте, новий політичний проект – УРХ – хоча і швидко пройшов процес інституціоналізації, так і не зміг зайняти чільне місце на політичній арені.

З 1998 р. вони відходять від активного політичного життя, проте продовжують діяльність на громадській та науковій ниві. Про їхні заслуги перед державою та українським народом свідчать численні нагороди, якими були відзначені визначні борці за незалежність України – брати Михайло та Богдан Горині.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження громадсько-політичної та державотворчої діяльності Михайла та Богдана Горинів сформульовано найбільш фундаментальні узагальнення та найважливіші дисертаційні висновки, зокрема:

1. Постаті братів Михайла та Богдана Горинів залишаються серед малодосліджених в історичному дискурсі. Аналіз наукової літератури з історії українського національно-визвольного руху та політичного життя в незалежній Україні засвідчив відсутність у вітчизняній і зарубіжній історіографії комплексного наукового дослідження громадсько-політичної та державотворчої діяльності Михайла і Богдана Горинів. У дослідженні виділено три основні напрямки аналізу наукової літератури: праці з історії українського національно-визвольного руху, дослідження з питань громадсько-політичного та державницького життя в незалежній Україні і публікації, присвячені безпосередньо братам Гориням. Вони характеризують окремі аспекти діяльності братів у дисидентському русі, зокрема й у самвидаві, відзначають роль Михайла та Богдана Горинів у політичному житті незалежної України та їхню участь у роботі Верховної Ради України перших скликань. У дослідженні вперше в історичній науці на новому науковому рівні здійснено історіографічний аналіз рівня розробки досліджуваної теми, охарактеризовано інформаційний потенціал дослідження.

2. Джерельна база дисертації, представлена архівними джерелами з 8 державних і публічних архівосховищ, документальними збірниками, мемуарами та епістолярною спадщиною, у тому числі і самих братів Горинів, періодичною пресою. У наведених групах джерел містяться важливі дані про формування особистості братів Горинів, умови їхнього навчання в університеті та початку роботи, витоки опозиційної діяльності, основні аспекти громадсько-політичної та державотворчої роботи в роки

незалежності України. Загалом, джерельна база роботи є достатньо науково репрезентативною для аналізу громадсько-політичної та державницької діяльності Михайла і Богдана Горинів. Поєднання сучасних методологічних здобутків і застосування загальнонаукових, спеціальних історичних та міждисциплінарних методів наукового пізнання дозволило об'єктивно та комплексно підійти до висвітлення теми дослідження.

3. Формування світогляду Михайла і Богдана Горинів відбувалось насамперед під впливом власної родини, яка заклала основи патріотизму і української самосвідомості з ранніх років. Репресивна державна політика щодо утисків українського народу, зокрема, самих братів Горинів та членів їхньої сім'ї, зміцнили переконання того, що Українська держава має бути незалежною. Водночас на духовний розвиток, активну громадянську позицію братів суттєво впливало оточення у Львівському університеті, середовище митців-шістдесятників і дисидентів. Попри всі спроби радянської системи зламати український дух у майбутніх політичних діячах, вони зі студентських років проводили таємні зібрання для ознайомлення зацікавлених із українською історією та культурою, знаходили однодумців, спільно з якими, розповсюджували агітаційні матеріали про справжню комуністичну тоталітарну дійсність. Табірний період життя суттєво вплинув на формування чіткого переконання в потребі створення потужної політичної організації, яка має відстоювати суверенні права українського народу.

4. Брати Михайло і Богдан Горині були одними із головних постатей дисидентського руху, адже вони одними із перших сформулювали ідею створення мережі розповсюдження самвидаву як основного інструменту боротьби проти тоталітарного устрою УРСР в епоху «застою». Незважаючи на відбування покарання в мордовських таборах, брати-дисиденти змогли налагодити стабільні канали передачі забороненої літератури, у тому числі й за межі СРСР. Одним з найбільших успіхів у справі поширення нелегальної

літератури стала передача листа-звернення в ООН щодо тортур, які застосовуються до політв'язнів в СРСР.

Перебуваючи в таборах, саме брати Горині відіграли ключову роль у переконанні в'язнів старшого покоління борців за незалежність України в необхідності легального методу боротьби, а саме за допомогою донесення до суспільства правди через поширення не тільки забороненої художньої літератури, а й політичних матеріалів антирадянського змісту. Налагоджені в ув'язненні контакти надали їм необхідний ресурс для подальшої боротьби за відновлення української незалежності.

5. Роль братів Горинів у формуванні Гельсінського руху в Україні і його діяльності на початковому етапі – у другій половині 1970-х – початку 1980-х рр. – була опосередкованою. Б. Горинь практично не мав контактів з представниками Української Гельсінської групи, натомість М. Горинь негласно брав участь в її створенні та функціонуванні. Зокрема, він долучився до редакції основоположного документу про створення УГГ. Після арешту провідних учасників Групи в лютому 1977 р., офіційно не входячи до її складу, М. Горинь почав активно допомагати О. Мешко, яка на той час перебрала функції керівника УГГ, у друкуванні інформаційних бюлетенів. Зрештою, дисидента М. Гориня в 1981 р. і було заарештовано за виготовлення антирадянської літератури, хоча в представників слідства не було достатньо доказів. Наприкінці 1980-х рр. М. Горинь, після виходу на волю, спільно із братом Б. Горинем, стає на шлях відродження функціонування УГГ, яка згодом трансформувалася в Українську Гельсінську Спілку – громадсько-політичну організацію патріотичного спрямування.

Значною була роль М. Гориня у відновленні журналу «Український вісник», одним із редакторів якого був Б. Горинь. Саме цей часопис, як і його скорочена версія «УВ-Експрес», виконували функцію опозиційної преси, за допомогою якої серед українських громадян поширювались мета й наміри діяльності представників Гельсінського руху. М. Горинь також став

членом виконавчого комітету та одним з розробників програми «Декларація принципів УГС», що стала основоположним документом організації. Водночас Б. Горинь був засновником Львівської обласної організації УГС.

Брати Горині також брали активну участь у створенні Народного Руху України за перебудову, зокрема М. Горинь був обраний Головою Секретаріату НРУ та брав участь у підготовці I установчого з'їзду організації.

6. Будучи народними депутатами України (М. Горинь – у 1990-1994 рр., Б. Горинь – у 1990-1998 рр.), брати Горині зосередили свої зусилля на розбудові державної незалежності України та її суверенітету, а також підвищенні авторитету української держави на міжнародному рівні. Зокрема, під час каденції народного депутата Верховної Ради України 1-го скликання М. Горинь більше опікувався внутрішньополітичними питаннями, у той час як Б. Горинь – зовнішньополітичними.

Починаючи з 1990 р., брати Горині були одними з ініціаторів створення Української республіканської партії, фактично сформованій на базі УГС. У 1992 р. М. Горинь очолив партію, а Б. Горинь у той час вже керував львівською регіональною організацією УРП.

У парламенті М. Горинь був одним з учасників депутатського об'єднання «Народна Рада», яке було фактичною опозицією до комуністичної більшості, одночасно будучи членом комісії Верховної Ради Української РСР з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин.

Після перемоги Л. Кравчука на президентських виборах, члени УРП, у тому числі брати Горині, підтримували діяльність першого Президента України, при цьому, зайнявши в своїй основі помірковані позиції. До того ж ними було ініційовано створення Конгресу національно-демократичних сил на підтримку Л. Кравчука, а його головою обрано М. Гориня.

У депутатській діяльності Б. Гориня умовно можна виокремити три вектори: налагодження міждержавних контактів із іншими країнами, протидія імперським територіальним зазіханням Російської Федерації та забезпечення національної безпеки України внаслідок ядерного роззброєння.

Задля реалізації вищезазначених цілей брати Горині відвідали ряд країн Європи і США, заклавши фундамент двостороннього партнерства. У 1992 р. завдяки рішучості та цілеспрямованості Б. Гориня Україна стала асоційованим членом Північноатлантичної асамблеї.

Крім налагодження міжнародних зв'язків, Б. Горинь приділяв особливу увагу локалізації деструктивної діяльності Російської Федерації, спрямованої на приєднання частини території України, зокрема АР Крим. Колишнім дисидентом були вжиті усі необхідні правові заходи реагування, а також висвітлено дану проблему в публічній площині, у тому числі донесено до міжнародного суспільства думку про імперіалізм Росії, що під виглядом захисту російськомовного етносу буде впроваджувати експансіонізм територій суверенних держав колишнього СРСР.

Б. Горинь, відстоюючи національні інтереси України, брав участь у програмі ядерного роззброєння України, вимагаючи надання чітких гарантій державної безпеки іншими ядерними державами, що, зрештою, забезпечувало територіальну цілісність і недоторканість України до весни 2014 р.

Під час другої депутатської каденції у 1994-1998 рр. Б. Горинь змінив напрям своєї діяльності з міжнародного на внутрішньополітичний, опікуючись питаннями, що відносилися до компетенції парламентської Комісії з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин.

7. Брати Михайло та Богдан Горині зробили значний особистий внесок у процес становлення незалежності України, утвердження її суверенітету та зміцнення міжнародного авторитету. Діяльність М. і Б. Горинів, спрямована

на затвердження державної незалежності України, розпочалася на поч. 1960-х зі створення мережі поширення самвидаву, що став інструментом ідеологічної боротьби із нав'язаними тоталітаризмом радянськими «цінностями», перекресленою історією і комплексом меншовартості українців перед росіянами.

Брати-дисиденти спершу активно займались самвидавною діяльністю, а з кінця 1980-х – початку 1990-х рр. були організаторами численних патріотичних заходів, зокрема відзначення 500-ліття Запорозького козацтва, «Живий ланцюг», а також інших правозахисних мітингів в Україні, спрямованих проти комуністичного державного устрою, які призводили до пробудження національної ідентичності українських громадян УРСР.

Важливою була державотворча політика братів Горинів. Вони були одними з ініціаторів прийняття Декларації про державний суверенітет України, Акта проголошення незалежності України, а також співавторами інших законопроектів пов'язаних із розбудовою державних інституцій. Водночас М. і Б. Горині опікувались питаннями національної безпеки України і гідно відстоювали національні інтереси держави в міжнародних відносинах та позицію щодо входження України до світових військових альянсів.

Таким чином, більша частина життя братів Горинів пов'язана із служінням українському народові. Саме завдяки, у тому числі, їхній наполегливій діяльності відбулося утвердження України як незалежної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Архівні матеріали

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України)

Ф. 1. Верховна Рада України.

оп. 16

- 1.1. Спр. 4490. Постанова Верховної Ради Української РСР про обрання Комісії Верховної Ради УРСР з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин 28 червня 1990 р. 2 арк.
- 1.2. Спр. 4494. Про порядок розгляду питання щодо Декларацій про суверенітет Української РСР та альтернативні проекти документа 28 червня 1990 р. 2 арк.
- 1.3. Спр. 4630. Закони та постанови, прийняті на позачерговій сесії Верховної Ради України РСР 24 серпня 1991 р. 9 арк.
- 1.4. Спр. 4631. Протоколи №№ 1, 2 засідань позачергової сесії Верховної Ради Української РСР дванадцятого скликання. 24 серпня 1991 р. 32 арк.

оп. 28

- 1.5. Спр. 111. Статистичні відомості про результати виборів народних депутатів Української РСР. 151 арк.
- 1.6. Спр. 178. Статистичні відомості про результати повторних виборів народних депутатів України 24 липня 1994 року, 20 листопада 1994 року, 10 грудня 1995 року, 7 квітня 1996 року. 179 арк.

- 1.7. Спр. 199. Документи про обрання народних депутатів України у 1994-1997 рр. (протоколи, заяви, декларації, передвиборні програми та інше). 196 арк.

**Центральний державний архів громадських об'єднань України
(ЦДАГО України)**

Ф. 1. Документи Загального відділу ЦК Компартії України.

оп. 25

- 1.8. Спр. 64. Довідки відділів ЦК Компартії України, листи, довідки обкомів партії, КДБ при РМ УРСР, Прокуратури УРСР та інших організацій. Антирадянські прояви і боротьба з ними. 81 арк.
- 1.9. Спр. 698. Інформації Івано-Франківського і Херсонського обкомів партії про боротьбу проти буржуазної ідеології і пережитків минулого у свідомості людей, інформації в ЦК КПРС, Київського обкома партії про збори націоналістично настроєних елементів біля пам'ятника Т.Г. Шевченку 22 травня 1972 року, доповідні записки Інституту історії Академії наук УРСР «Про окремі помилки в оцінці осіб, зв'язаних із діяльністю українського буржуазного націоналізму»; відділу інформації і зарубіжних зв'язків ЦК Компартії України, Постпредства Української РСР при ООН про антирадянську кампанію імперіалістичної пропаганди у зв'язку із арештом окремих осіб за антирадянську діяльність. 31.01.1972 р. – 13.12.1972 р. 125 арк.
- 1.10. Спр. 1045. Інформації відділів ЦК Компартії України про вдосконалення обробки зарубіжних буржуазних видань та покращення їх використання ідеологічними закладами Української РСР для викриття антикомуністичної та антирадянської пропаганди. 8.04.1974 р. – 17.09.1974 р. 24 арк.
- 1.11. Спр. 3323. Інформації ЦК Компартії України, його відділу оргпартроботи, Київського міськкому і Харківського обкому партії

про роботу партійних, радянських, профспілкових організацій областей України по подоланню негативних тенденцій в діяльності деяких самодіяльних формувань, про проведення мітингів. 20.06.1988 –19.12.1988 рр. 19 арк.

1.12. Спр. 3326. Доповідні записки, листи ЦК Компартії України, його відділів, Правління Спілки письменників України, Головліту УРСР з питань культури, літератури і мистецтва, роботи творчих організацій. 19.01.1988 – 30.12.1988 рр. 44 арк.

1.13. Спр. 3331. План роботи Комісії ЦК Компартії України по зовнішньополітичній пропаганді та контрпропаганді. Огляди, інформації КП України, Головліту УРСР, Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном «Україна», про характер фальсифікацій українською буржуазно-націоналістичною пропагандою питань національної політики КПРС, основні напрями української буржуазно-націоналістичної пропаганди. 11.01.1988 – 05.01.1989 рр. 38 арк.

оп. 32

1.14. Спр. 2906. Записки, довідки, інформації ЦК КПРС, відділів ЦК Компартії України, партійних органів про діяльність політичних партій формувань про платформи в КПРС та заходи протидії опозиційним силам. 04.06.1991 - 21.08.1991. 158 арк.

Ф. 270. Народний Рух України

оп. 1

1.15. Спр. 1. Стенографічний звіт Установчого з'їзду НРУ 8–10 вересня 1989 р. у Києві (частково правлений маш. примірник з магнітофонної стрічки). 1989 р. Ч.1. 235 арк.

- 1.16. Спр. 2. Стенографічний звіт Установчого з'їзду НРУ 8–10 вересня 1989 р. у Києві (частково правлений маш. примірник з магнітофонної стрічки). Ч.2. 1989 р. 235 арк.
- 1.17. Спр. 4. Список членів Організаційного комітету Установчого з'їзду НРУ. Відомості про розподіл мандатів делегатів з'їзду, списки установ і організацій, представники яких запрошувались на з'їзд (маш. і рук. копії). Серпень 1989. 11 арк.
- 1.18. Спр. 85. Документи II Всеукраїнських Зборів Народного Руху України (програма, статут, ухвали, звернення, заяви). Копії статутів НРУ, затверджених постановою Ради Міністрів УРСР від 09.02.1990 р. та зареєстрованих Мінюстом України 13.11.1991 р.. 09 лютого 1990 р. – 13 листопада 1991 р. 62 арк.
- 1.19. Спр. 86. Сценарій проведення II Всеукраїнських Зборів НРУ і план роботи редакційної колегії, списки виступаючих, записки і пропозиції делегатів до президії Зборів, поправки до Статуту НРУ, правлений примірник Програми Руху (копії). 254 арк.
- 1.20. Спр. 90. Анкети учасників (делегатів і гостей) II Всеукраїнських зборів НРУ від Львівської крайової організації Руху. Ч. 1 (прізвища на літери А – К). Жовтень 1990 р. 215 арк.
- 1.21. Спр. 127. Ухвала Великої Ради НРУ про скликання III Всеукраїнських Зборів Руху, обіжник Секретаріату НРУ до крайових організацій про модус представництва делегатів, протокол засідання Оргкомітету з підготовки III Всеукраїнських Зборів, інтерв'ю Голови НРУ І.Драча кореспонденту РУХ-ПРЕС, програма, регламент і порядок денний Зборів, зразки протоколу засідань III Всеукраїнських Зборів Руху та анкети делегата, макет Грамоти НРУ про відзначення осіб, що взяли активну участь у підготовці та роботі Зборів. Звернення В. Чорновола і М. Гориня до делегатів III Всеукраїнських Зборів НРУ, записки О. Лавриновича, С. Одарича та інших про майбутнє НРУ та деякі

питання підготовки Зборів (маш. і рук. прим.). 25 січня 1991 р. – 04 лютого 1992 р. 43 арк.

- 1.22. Спр. 135. Прес-релізи №№ 1,2 про виклад першого і другого засідань III Всеукраїнських Зборів НРУ 28 лютого 1992 р., тексти і тези промов і виступів Президента України Л. Кравчука, Голови Руху І. Драча, О.Лавриновича, В. Чорновола, О. Бураківського, І. Заяця, газетні повідомлення про III Всеукраїнські Збори НРУ (ксерокопії). 28 лютого 1992 р. – 01 березня 1992 р. 51 арк.
- 1.23. Спр. 143. Протоколи засідань Малої Ради НРУ і додатки до них (маш. копії, рукоп. примірники). 21 березня 1992 р. – 20 серпня 1992 р. 78 арк.

Ф. 271. Українська республіканська партія

оп.1

- 1.24. Спр. 1. Документи (свідцтво-довідка) про реєстрацію УРП (копії). 2 арк.
- 1.25. Спр. 3. Документи Установчого з'їзду УРП (типографський примірник). 64 арк.
- 1.26. Спр. 4. Програма УРП. 3 арк.
- 1.27. Спр. 5. Статут УРП та зміни до нього. Свідцтво про реєстрацію Статуту УРП (копія). 5 арк.
- 1.28. Спр. 37. Документи (стенограма, тексти виступів делегатів) II зїзду УРП. 121 арк.
- 1.29. Спр. 51. Протоколи звітно-виборчої конференції, засідань Ради Львівської обласної організації. 22 квітня 1991 р. – 21 липня 1991 р. 175 арк.
- 1.30. Спр. 52. Протоколи засідань Ради Львівської обласної організації. 26.07.1991 – 07.10.1991 рр. 141 арк.

- 1.31. Спр. 53. Протоколи засідань Ради, теоретичного семінару Львівської обласної організації. 14.10.1991 – 23.12.1991 рр. 166 арк.
- 1.32. Спр. 61. Документи III з'їзду УРП (типографський примірник), 01–02 травня 1992 р. 42 арк.
- 1.33. Спр. 95. Документи V з'їзду УРП (типографський примірник), 10-11 вересня 1994 р. 93 арк.
- 1.34. Спр. 96. Звітна доповідь голови УРП М. Гориня на V з'їзді партії, 10-11 вересня 1994 р. 10 арк.

Ф. 318. Республіканська Християнська партія

оп.1

- 1.35. Спр. 1. Протокол Установчого з'їзду Республіканської Християнської партії, Статут та програмові засади РХП. 01 травня 1997 р. 54 арк.
- 1.36. Спр. 2. Стенограма Установчого з'їзду РХП. 01 травня 1997 р. 54 арк.
- 1.37. Спр. 12. Протокол засідання Центрального проводу РХП та документи до нього (виступ М. Гориня «Сучасна політична ситуація в Україні»). 05 жовтня 1997 р. 12 арк.
- 1.38. Спр. 16 Протокол та стенограма Позачергового з'їзду РХП та документи до них (список кандидатів у народні депутати України для участі у виборах по багатомандатному загальнодержавному виборчому округу 28 березня 1998 року, списки, відомості про делегатів позачергового зїзду). 15 листопада 1997 р. 53 арк.
- 1.39. Спр. 19. Протокол 2-го з'їзду РХП та документи до нього (інформаційне повідомлення, виступи, Статут із змінами та доповненнями, заяви РХП). 29–30 травня 1998 р. 23 арк.

Галузевий державний архів Служби безпеки України**Ф. 16. Секретаріат ГПУ-КДБ УРСР****оп. 3**

- 1.40. Спр. 0945. Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: оперативну обстановку, антирадянські прояви та надзвичайні події в Україні; спостереження за діяльністю церковних організацій та сектантських груп; протести представників творчої інтелігенції; ситуацію в середовищі іноземних студентів; розшук авторів та розповсюджувачів анонімних листів і листівок; розслідування злочинів, скоєних у період нацистської окупації України; посилення роботи з забезпечення збереження державної таємниці і режиму секретності; реагування громадськості на події суспільно-політичного життя тощо, 21.09.1965 – 31.12.1965 рр. 348 арк.
- 1.41. Спр. 0950. Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: поточну оперативну обстановку, антирадянські прояви на місцях та надзвичайні події; розшук авторів та розповсюджувачів антирадянських листів та листівок; оперативний супровід 5 з'їзду СПУ; протестні акції представників творчої інтелігенції; оперативне спостереження за діяльністю adeptів сектантських організацій та груп; рух кримськотатарських автономістів; ситуацію в середовищі іноземних студентів; реагування громадськості на події суспільно-політичного життя; розслідування злочинів, скоєних окупаційною владою на території України у роки Другої світової війни; роботу пунктів «ПК» тощо (а/с «Блок»), 01.11.1966 – 31.12.1966 рр. 334 арк.
- 1.42. Спр. 0951. Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: результати оперативно-слідчої роботи органів держбезпеки за 1966 рік; поточну оперативну обстановку,

антирадянські прояви на місцях та надзвичайні події; розшук авторів та розповсюджувачів антирадянських листів та листівок; оперативний супровід 5 з'їзду СПУ; протестні акції представників творчої інтелігенції; викриття друкарень «самвидаву»; оперативне спостереження за діяльністю adeptів сектантських організацій та груп; рух кримськотатарських автономістів; ситуацію в середовищі іноземних студентів; реагування громадськості на події суспільно-політичного життя (події в КНР); роботу пунктів «ПК» тощо (а/с «Блок»), 04.01.1967–23.03.1967 рр. 348 арк.

оп. 5

- 1.43. Спр. 0986. Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: результати оперативно-слідчої роботи; поточну оперативну обстановку, антирадянські прояви на місцях та надзвичайні події; розшук агентів інорозвідок, авторів та розповсюджувачів антирадянських листів та листівок; протестні акції представників творчої інтелігенції; ситуацію в середовищі радянських та іноземних студентів; рух кримськотатарських автономістів; реагування громадськості на події суспільно-політичного життя; роботу пунктів «ПК»; діяльність українських емігрантських організацій (ТОУК); нагляд за церковними організаціями та сектантськими групами тощо (а/с «Блок»), 06.11.1970 – 10.12.1970 рр. 351 арк.
- 1.44. Спр. 1016. Із оригіналами доповідних записок, повідомлень та інформацій (повернені із ЦК КПУ), 16 листопада 1972 р. – 22 листопада 1972 р., 311 арк.
- 1.45. Спр. 1018. Із оригіналами доповідних записок, спецповідомлень та інформацій (повернені із ЦК КПУ), 27 листопада 1972 р. – 18 січня 1973 р. 245 арк.

1.46. Спр. 1020. Із оригіналами доповідних записок та інформацій, спецповідомлень (повернені із ЦК КПУ), 25 листопада 1972 р. – 11 травня 1973 р. 390 арк.

оп. 7

1.47. Спр. 1054. Із оригіналами доповідних записок, повідомлень та інформацій – повернені із ЦК Компартії України, 9 серпня 1976 р. – 27 вересня 1976 р. 326 арк.

1.48. Спр. 1058. Із оригіналами доповідних записок, повідомлень та інформацій – повернені із ЦК Компартії України, 15 лютого 1977 р. – 8 квітня 1977 р. 411 арк.

1.49. Спр. 1076. Оригінали доповідних записок, спецповідомлень та інших документів, повернених із ЦК КП України, 9 серпня 1979 р. – 13 вересня 1979 р. 365 арк.

1.50. Спр. 1085. Оригінали доповідних записок, спецповідомлень та інших документів, повернених із ЦК Компартії України, 30 січня 1981 р. – 26 лютого 1981 р. 312 арк.

оп. 14

1.51. Спр. 4. Інформаційне повідомлення до ЦК КПУ «Про локалізацію антисуспільної діяльності Чорновола і його спільників». Арк. 161

1.52. Спр. 6. Спільне інформаційне повідомлення КДБ УРСР та МВС УРСР до ЦК КПУ від 12.12.1988 р. «Про зрив провокаційної акції, приуроченої до 40-річчя прийняття ООН «Декларації прав людини». Арк. 155-156

1.53. Спр. 8. Інформаційне повідомлення до ЦК КПУ «Про заходи по локалізації антисуспільної діяльності націоналістичних елементів». Арк.131-133.

1.54. Спр. 8. Спільний лист М.Голушка та Міністра внутрішніх справ УРСР І.Гладуша В.Щербицькому «Про зрив антисуспільної акції націоналістичних елементів». Арк. 149-150.

Ф.71. Документи Управління КДБ у Львівській області**оп.9**

- 1.55. Спр. 803. «Про процеси в середовищі націоналістично налаштованих осіб». Арк. 29.

оп. 16.

- 1.56. Спр. 833. Доповідна записка УКДБ по Львівській області до Львівського обкому КПУ від 06.03.1989 р. «О новых тактических ухищрениях украинских националистов». Арк. 36-38.
- 1.57. Спр. 833. Інформаційне повідомлення УКДБ по Львівській області до Львівського обкому КПУ від 14.04.1989 р. про збори координаційної ради зі створення Народного Руху України. Арк. 79-80.
- 1.58. Спр. 833. Інформаційне повідомлення УКДБ по Львівській області до Львівського обкому КПУ від 27.07.1989 щодо планів проведення мітингів і богослужінь 30 липня 1989 р. Арк. 99-100.
- 1.59. Спр. 833. Доповідна записка УКДБ по Львівській області до Львівського обкому КПУ від 05.09.1989 р. «Об обстановке в «Народном движении Украины». Арк. 211-214.
- 1.60. Спр. 833. Інформаційне повідомлення УКДБ по Львівській області до Львівського обкому КПУ від 20.09.1989 р. «Об учредительном съезде Народного движения Украины». Арк. 219-234.
- 1.61. Спр. 833. Доповідна записка УКДБ по Львівській області до Львівського обкому КПУ від 05.10.1989 р. про доцільність створення т.в. «Об'єднаного фронту трудящих», як засобу протидії українським демократичним об'єднанням. Арк. 258-260.
- 1.62. Спр. 833. Інформаційне повідомлення УКДБ по Львівській області до Львівського обкому КПУ від 25.10.1989 р. «О планах проведения политических забастовок». Арк. 277-279.

Державний архів Львівської області (ДАЛО)**Ф. П-3. Львівський обласний комітет Комуністичної партії України****оп. 4**

- 1.63. Спр. 190. Информация обкома партии о работе лекторских групп и курсов переподготовки пропагандистов. 174 арк.

оп. 8

- 1.64. Спр. 437. Докладные записки Управления Комитета госбезопасности по Львовській області, областной прокуратуры, штаба гражданской обороны секретариату обкома Компартии Украины о работе по идейному разоблачению украинских буржуазных националистов. 233 арк.

оп. 19

- 1.65. Спр. 82. Справки отделов пропаганды и агитации», «О повышении ответственности руководящих органов прессы, радио, телевиденья за идейно политический уровень печатающихся материалов»). 185 арк.

оп. 28

- 1.66. Спр. 81. Информации, докладные записки, письма справки обкома Компартии Украины, горкомов, райкомов партии ... о состоянии научно-атеистической пропаганды. 223 арк.

оп.46

- 1.67. Спр. 84. Информация обкома партии в ЦК Компартии Украины об улучшении идеологической, политико-воспитательной работы и лекционной пропаганды. 1981 г. 30 арк.

оп. 47

- 1.68. Спр. 62. Информации, справки обкома партии в ЦК КПСС о морально-политической обстановке в области. 69 арк.

оп. 59

- 1.69. Спр. 206. Інформації, довідки парткомів вищих навчальних закладів, науково-дослідних інститутів про виконання постанови ЦК КПРС «Про політичну роботу серед населення Львівської області». 84 арк.

Архів Управління Служби безпеки України у Житомирській області

- 1.70. Спр. П.28834. Кримінальна справа №23 по обвинуваченню Шевчука Анатолія Олександровича по ч.1 ст.62 КК УРСР (в 1 томі). 483 арк.

Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області

- 1.71. Спр. П.20227. Уголовное дело № 107 по обвинению Горынь Михаила Николаевича, Горынь Богдана Николаевича по ст. ст. 62 ч. 1 и 64 УК УССР, Зваричевской Мирославы Васильевны, Осадчего Михаила Григорьевича по ст. 62 ч. 1. 9 августа 1965 г. – 28 февраля 1966 г. (в 22 томах). Т.1. 283 арк.
- 1.72. Спр. П.20227. Т.4. 332 арк.
- 1.73. Спр. П.20227. Т.5. 331 арк.
- 1.74. Спр. П.20227. Т.20. 292 арк.
- 1.75. Спр. П.22678. Кримінальна справа №180-077 по обвинуваченню Гориня Михайла Миколайовича по ст. ст. 62 ч. 2 і 179 КК УРСР (в 6 томах), Т.5. 273 арк.

Електронний архів Українського визвольного руху

- 1.76. Анкета репресованого Гориня Михайла [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewdoc/20325/>.
- 1.77. Інформаційний Бюлетень Львівської Обласної Ради УГС «Львівські Новини». №3(5). 1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewdoc/25677/>.

- 1.78. Інформаційний Бюлетень Львівської Обласної Ради УГС «Львівські Новини», №8, 1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewdoc/25556/>.
- 1.79. Інформаційний Бюлетень Львівської Обласної Ради УГС «Львівські Новини», №1(3), 1989 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewdoc/25675/>.
- 1.80. Інформаційний Бюлетень Львівської Обласної Ради УГС «Львівські Новини», №4-5, 1989 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewdoc/25678/>.
- 1.81. Інформаційний Бюлетень Львівської Обласної Ради УГС «Львівські Новини». № 17. 28 березня 1990 р. Експрес-Хроніка [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: <http://avr.org.ua/index.php/viewdoc/25561/>.

**Архів ОУН в Українській інформаційній службі (Лондон)
(електронний)**

- 1.82. Інтерв'ю з Володимиром Яворівським щодо розбудови РУХу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://ounuis.info/fonds/executive-oun-f-1/1315/interv-iu-z-volodymyrom-yavorivskym-shchodo-rozbudovy-rukhu.html>.
- 1.83. «Кафедра» – самодіяльний літературно-мистецький та науково-популярний кварталник, заснований поетом і політв'язнем Михайлом Осадчим 1988 р. В редакційну колегію входили: Михайло Осадчий (Відповідальний редактор), Василь Барладяну, Валер Бондар, Анатолій Бутрим, Богдан Горинь, Володимир Яворівський. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://ounuis.info/library/journals/600/kafedra.html>.

2. Опубліковані документи та матеріали, статистичні довідники

- 2.84. V З'їзд Української Республіканської партії. Стенограма і документи. Київ. 1994. 126 с.
- 2.85. Акт проголошення незалежності України 1991 року: Постанова Верховної Ради України від 24 серпня 1991 року. Київ: Україна. 1991. 5 с.
- 2.86. Бунт покоління: Розмови з українськими інтелектуалами: записали й прокоментували Богуміла Бердиховська та Оля Гнатюк. Київ: Дух і літера. 2004. – 344 с.
- 2.87. Виступ Гориня Б.М., заступника Голови Комісії Верховної Ради України у закордонних справах (Виборчий округ 272, Львівська область). Стенограма пленарного засідання Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4886.html>.
- 2.88. Власть и диссиденты: из док. КГБ и ЦК КПСС. Арх. нац. безопасности при Ун-те Джорджа Вашингтона (США), Московская Хельсинская группа; подгот. текста и коммент.: А.А. Макаров, Н.В. Костенко, Г.В. Кузовкин. Москва: Московская Хельсинская Группа. 2006. 282 с.
- 2.89. Декларація про державний суверенітет України: прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року. Київ: Україна. 1991. 8 с.
- 2.90. Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перша половина 2011 рр.) / керівник проекту М.С. Кармазіна. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2011. 808 с.

- 2.91. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 18 листопада 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 48. С. 455.
- 2.92. Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення. У 2 т. Т.1. Житомир: Рута. 2011. 752 с.
- 2.93. Здобуття незалежності України 1991. Історія проголошення, документи, свідчення. У 2 т. Т.2. Житомир: Рута. 2011. 896 с.
- 2.94. Інформаційні Бюлетні Української Громадської Групи сприяння виконанню Гельсінських угод / упоряд. О.Зінкевич. Торонто – Балтимор: Смолоскип. 1981. 199 с.
- 2.95. Історія України від найдавніших часів до сьогодення: Збірник документів і матеріалів / заг. ред. А.П. Коцур, Н.В. Терес. Київ; Чернівці: Книги-XXI. 2008. 1100 с.
- 2.96. Культурне життя в Україні: західні землі. Документи і матеріали Т.2 (1953-1966) / упор. Галайчак Т., Луцький О. та ін. Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. 1998. 537 с.
- 2.97. Культурне життя в Україні: західні землі. Документи і матеріали Т.3 (1966-1971) / упор. Галайчак Т., Луцький О. та ін. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. 2006. 856 с.
- 2.98. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Київ: Україна. 1996. 52 с.
- 2.99. Концепція державотворення в Україні. Четверті Всеукраїнські збори Народного Руху України (Київ, 4-6 грудня 1992 р.). Київ. 1992. 27 с.
- 2.100. Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців») / укл. В.Чорновіл. Париж. 1967. 335 с.
- 2.101. Народний Рух України. III Всеукраїнські Збори Народного Руху України 28 лютого – 1 березня 1992 р.: Стенографічний звіт. Київ. 1995. 351 с.

- 2.102. Позачерговий з'їзд УРП 23 квітня 1994 р.: стенограма з'їзду та документи партії. Київ: УРП. 1994.
- 2.103. Політичний портрет України. Бюлетень центру «Демократичні ініціативи». Київ. 1994. № 8.
- 2.104. Політичний портрет України. Бюлетень центру «Демократичні ініціативи». Київ. 1994. № 9.
- 2.105. Політичні партії в Україні: інформ.-довід. вид. / редкол. М. М. Рябець та ін. Київ: Центральна виборча комісія. 2001. – 360 с.
- 2.106. Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): документи і матеріали / упор. В. М. Даниленко. Київ: Смолоскип. 2013. 736 с.
- 2.107. Постанова Верховної Ради УРСР «Про обрання Комісії Верховної Ради Української РСР з питань державного суверенітету, міжреспубліканських і міжнаціональних відносин». *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. №30. С.409.
- 2.108. Про Заяву Президії Верховної Ради України у зв'язку з дорученням VII з'їзду народних депутатів Російської Федерації Верховній Раді щодо розгляду питання про статус міста Севастополя: Постанова Президії Верховної Ради від 9 грудня 1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. №5. С.31.
- 2.109. Про обрання постійної Комісії Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин: Постанова Верховної Ради України від 19 січня 1995 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 29. С. 279.
- 2.110. Про Основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 37. С. 379.
- 2.111. Про присудження Національної премії України імені Тараса Шевченка: Указ Президента України №59 від 7 березня 2019 року.

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://www.president.gov.ua/documents/592019-26210>.
- 2.112. Про ратифікацію Договору між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Сполученими Штатами Америки про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь, підписаного у Москві 31 липня 1991 р., і Протоколу до нього, підписаного у Лісабоні від імені України 23 травня 1992 р.: Постанова Верховної Ради України від 18 листопада 1993 р. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 49. С. 464.
- 2.113. Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область. Книга перша. Львів: Астролябія. 2009. 768 с.
- 2.114. Три дні вересня вісімдесят дев'ятого. Матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову / упоряд. Є. Жеребецький. Київ: «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана. 2009. 496 с.
- 2.115. Указ Президиума Верховного Совета СССР от 07.07.45 г. «Об амнистии в связи с победой над гитлеровской Германией». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.memorial.krsk.ru/DOKUMENT/USSR/450707.htm>.
- 2.116. Україна у ХХ столітті. 1900–2000: зб. док. і матеріалів / упор. А.Г. Слюсаренко та ін. Київ: Вища школа. 2000. 352 с.
- 2.117. Українська Гельсінська Група. 1978-1982. Документи і матеріали / упоряд. О.Зінкевич. Торонто – Балтимор: Українське вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка. 1983. 998 с.
- 2.118. Українська Гельсінська група: до 20-ліття створення. Документи. Історія. Біографії. Київ: Видання Української Республіканської партії. 1996.
- 2.119. Українська Гельсінська Спілка (1988-1990 рр.) у світлинах і документах / упоряд. О.Ткачук. Київ: Смолоскип. 2009. 224 с.

- 2.120. Українська Гельсінська Спілка у спогадах і документах / упоряд. і голов. ред. О. Шевченко. Київ: Вид-во «Ярославів Вал». 2012. 814 с.
- 2.121. Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінкських угод: [в 4 т.]. Харків: Фоліо, 2001. Т.1.: Особистості / упор. Є.Ю. Захаров. 2001. 203 с.
- 2.122. Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінкських угод: [в 4 т.]. Харків: Фоліо, 2001. Т.2.: Документи і матеріали. 9 листопада 1976 – 2 липня 1977 / упор. В. В. Овсієнко. 2016. 194 с.
- 2.123. Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінкських угод: [в 4 т.]. Харків: Фоліо, 2001. Т.3.: Документи і матеріали. Серпень 1977 – 10 грудня 1978 / упор. В. В. Овсієнко. 2016. 238 с.
- 2.124. Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінкських угод: [в 4 т.]. Харків: Фоліо, 2001. Т.4.: Документи і матеріали. 10 грудня 1978 – 11 березня 1978 / упор. В. В. Овсієнко. 2016. 255 с.
- 2.125. Українська інтелігенція під судом КГБ. Матеріали з процесів В.Чорновола, М.Масютки, М.Озерного та ін. Мюнхен: Сучасність. 1970. 248 с.
- 2.126. Українська поезія під судом КГБ. Кримінальні справи Ірини та Ігоря Калинців / упор. Ю.Д. Зайцев. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2003. 572 с.
- 2.127. Українська суспільно-політична думка у ХХ ст.: Документи і матеріали у 3 т. / упоряд. Т. Гунчак, Р. Сольчаник. – Б.м.: Сучасність, 1983. Т.3. 381 с.
- 2.128. Український правозахисний рух. Документи і матеріали київської Української Громадської Групи Сприяння виконанню Гельсінкських Угод / упор. Осип Зінкевич. Торонто – Балтимор: Українське вид-во «Смолоскип» ім. В. Стефаніка. 1978. 478 с.
- 2.129. Українські юристи під судом КГБ. Мюнхен. 1968. 197 с.

- 2.130. Ухвала спільного проводу Української Республіканської партії. За вільну Україну. 1991. № 92. 29 травня.
- 2.131. Цензура в Советском Союзе. 1917-1991. Документы / сост.: А.В. Блюм. - Москва: РОССПЭН. 2004. 575 с.
- 2.132. Чергові вибори народних депутатів України 29 березня 1998 р. Центральна виборча комісія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webproc0v?kodvib=1&rejim=0>.
- 2.133. Чергові вибори народних депутатів України 31 березня 2002 р. Центральна виборча комісія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>.
- 2.134. Шлях до незалежності: суспільні настрої в Україні кін. 80-х рр. ХХ ст. Документи і матеріали. До 20-ї річниці Незалежності України. Київ: Інститут історії НАН України. 2011. 626 с.

3. Мемуари, щоденники, листи, інтерв'ю

- 3.135. Аудіо-інтерв'ю із Богданом Горинем від 30.04.2017 р. Інтерв'юер Б.Вербицький. Особистий архів автора.
- 3.136. Аудіо-інтерв'ю із Богданом Горинем від 04.06.2017 р. Інтерв'юер Б.Вербицький. Особистий архів автора.
- 3.137. Гель І. Через 30 літ. *Листи з-за ґрат*. Харків: Права людини, 2005. С. 5-14.
- 3.138. Горинь Б. На пути в Европу. Выступления, статьи, интервью. Київ: УРП. 1994. 55 с.
- 3.139. Горинь Б. Не тільки про себе: роман-колаж: У 3 кн. Кн. 1 (1955-1965). Київ: Пульсари. 2006. 352 с.
- 3.140. Горинь Б. Не тільки про себе: роман-колаж: У 3 кн. Кн. 2 (1965-1985). Київ: Пульсари. 2008. 643 с.
- 3.141. Горинь Б. Не тільки про себе: роман-колаж: У 3 кн. Кн. 3 (1985-1990). Київ: Пульсари. 2010. 920 с.

- 3.142. Горинь М. Вибране. [без видавничих даних]. 2006. 460 с.
- 3.143. Горинь М. М. Запалити свічу / упорядник В. В. Овсієнко. Харків: Права людини. 2009. 328 с.
- 3.144. Горинь М. Запалити свічу у п'їтьмі (міфи, реальність і наші завдання): статті, виступи, інтерв'ю. Київ: УРП, 1994. 87 с.
- 3.145. Горинь М.М. Листи з-за ґрат / підгот. І. Гель. Харків: Права людини. 2005. 288 с.
- 3.146. «Доброокий». Спогади про Івана Світличного / ред. рада: В. Шевчук та ін. Київ: ЧАС. 1998. 572 с.
- 3.147. Іноземці про українських політв'язнів: спогади / упор. О. Голуб. Київ: Смолоскип. 2013. 736 с.
- 3.148. Інтерв'ю з Гелем І.А., Запис 25.06.2003, м. Київ, інтерв'юери Кіпіані В., Овсієнко В. Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1348418185>.
- 3.149. Інтерв'ю з Горохівським Л.Ф. Записане 27 жовтня 1998 року. Інтерв'юер Овсієнко В.В. Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1202224471>.
- 3.150. Інтерв'ю з Зваричевською М.В. Записане 20 червня 2008 року. Інтерв'юер Овсієнко В.В. Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1362755322>.
- 3.151. Інтерв'ю з Калинець-Стасів І.О. Записане 26 червня 2008 року. Інтерв'юер Овсієнко В.В. Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1383774632>.
- 3.152. Інтерв'ю з Кандибою І.О. Записане 6-7 жовтня 1998 року. Інтерв'юер Овсієнко В.В. Харківська правозахисна група. Дисидентський рух.

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1195414356>.
- 3.153. Інтерв'ю Кравченка В.О. Записане 10 і 16 липня 1999 року. Інтерв'юер Овсієнко В.В. Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1314290802>.
- 3.154. Інтерв'ю з Лишею Р.С. Записане 14 і 16 квітня 2002 року. Інтерв'юер Овсієнко В.В. Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1384613228>.
- 3.155. Інтерв'ю з Макаром І.І. Записане 29-30 травня 2000 року. Інтерв'юер Овсієнко В.В. Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1184101312>.
- 3.156. Інтерв'ю з Мороз Р.В. Записане 26 грудня 2012 року. Інтерв'юери Овсієнко В., Ткачук О., Павлов В. Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1363602920>.
- 3.157. Інтерв'ю з Овсієнком В.В. Записане 14 липня 2005 року. Інтерв'юер Захаров Б.Є. Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1121367589>.
- 3.158. Інтерв'ю з Приходько Г.А. Записане 20-22 січня 2000 року. Інтерв'юер Овсієнко В.В. Харківська правозахисна група. Дисидентський рух. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1265991185>.
- 3.159. Інтерв'ю з Тимківим Б.І. Записане 19 березня 2000 року. Інтерв'юер Овсієнко В.В. Харківська правозахисна група. Дисидентський рух.

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1267294028>.
- 3.160. Косів М. Проліски виростають з-під снігу // *У вірші шістдесятницького руху: Погляд з відстані часу* / Ідея видання та упорядкування В. Квітневого. – Львів: Каменярь, 2003. С. 71-76.
- 3.161. Лісовий В.С. Спогади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://khpg.org/archive/index.php?id=1281364212>.
- 3.162. Лук'яненко Л. З часів неволі. Спогади і роздуми. Книга третя. Київ: Видавничий дім «Світлиця», «Східна проєкція». 2009. 448 с.
- 3.163. Лук'яненко Л. Г. «Не дам загинуть Україні». Київ: Вид. культурол. центр «Софія». 1994. 512 с.
- 3.164. Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертників. Київ: [б.в.]. 1991. 124 с.
- 3.165. Лук'яненко Л. Чверть сторіч пліч-о-пліч. *Запалити свічу у пільмі (міфи, реальність і наші завдання): статті, виступи, інтерв'ю*. Київ: УРП. 1994. С.3-8.
- 3.166. Марусик П.А. Ми тую червону калину підіймемо... Документальне есе, 1989-1999. Івано-Франківськ: Плай. 1999. 256 с.
- 3.167. Масютко М. В полоні зла. Мемуарна поема. Львів: Місіонер. 1999. 607 с.
- 3.168. Мороз Р.В. Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня. Харків: Права людини. 2012 р. 288 с.
- 3.169. Овсієнко В. В. Світло людей: Мемуари та публіцистика: у 2 кн. Кн. 1. Харків: Харківська правозахисна група; Київ: Права людини. 2007. 352 с.
- 3.170. Овсієнко В. В. Світло людей: Мемуари та публіцистика: у 2 кн. Кн. 2. Харків: Харківська правозахисна група; Київ: Права людини. 2007. 352с.
- 3.171. Овсієнко В. Світло людей: Мемуари та публіцистика. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: КЛІО. 2018. 512 с.

- 3.172. Оксана Мешко, козацька матір. До 90-ліття з дня народження. Спогади / Упорядн. В.Овсієнко. Київ: УРП. 1995. 64 с.
- 3.173. Орлов Ю. Ф. Опасные мысли: Мемуары из рус. рус. жизни. Москва: Аргументы и факты. 1992. 349 с.
- 3.174. Петро Шелест: «Справжній суд історії ще попереду»: Спогади, щоденники, документи, матеріали / В.К. Баран та ін. (упоряд.); Ю.І. Шаповал (ред.). Київ: Генеза. 2004. 808 с.
- 3.175. Плющ Л. У карнавалі історії: Свідчення. Київ: Факт. 2002. 632 с.
- 3.176. Руденко М. Найбільше диво – життя. Спогади. Київ-Едмонтон-Торонто: Таксон. 1998.
- 3.177. Хмара С. Десять років номенклатурної незалежності. Київ. 2002. 140 с.
- 3.178. Шевчук А., Шевчук В. Розмова з ворожим підслухом: Листи з концтабору і в концтабір 1966-1971 р. із дотичними матеріалами. Харків: Права людини. 2007. 519 с.
- 3.179. Шумук Д. Пережите і передумане: Спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921–1981). Детройт. 1983. 536 с.

4. Періодичні видання

- 4.180. Андрєєва В. Від мітингових площ – до конференцзалу. *Молода Галичина*. 1990. 28 червня.
- 4.181. Богдан Горинь – голова Львівської філії УРП, народний депутат України – у Бельгії. *Українська думка*. 1990. 13 вересня.
- 4.182. Болтарович Є. Погляд на Конгрес національно-демократичних сил через призму формування політичної структури суспільства. *Розбудова держави*. 1993. № 1. С.35
- 4.183. Високий замок: Щоденна газета. Львів. 31 липня 1993.
- 4.184. Вісник репресій в Україні. 1981. – Вип. 4.

- 4.185. Вісник репресій в Україні. 1981. – Вип. 5.
- 4.186. Вісник репресій в Україні. 1982. – Вип. 1.
- 4.187. Вісник репресій в Україні. 1982. – Вип. 2
- 4.188. Вісник репресій в Україні. 1982. – Вип. 4.
- 4.189. Вісник репресій в Україні. 1982. – Вип. 6.
- 4.190. Вісник репресій в Україні. 1982. – Вип. 9.
- 4.191. Вісник репресій в Україні. 1984. – Вип. 4.
- 4.192. Вісник репресій в Україні. 1984. – Вип. 6.
- 4.193. Вісник репресій в Україні. 1985. – Вип. 1.
- 4.194. Вісник репресій в Україні. 1985. – Вип. 4.
- 4.195. Герман С. Без альтернатив. *Ленінська молодь*. 1989. №145. 12 грудня. С.1.
- 4.196. Герман С. І прокотилася «Українська хвиля». *Ленінська молодь*. 1990. 26 січня.
- 4.197. Горинь Б. «Севастопольський вальс» у фальшивому виконанні російських депутатів. *Голос України*. 1992. № 238. 15 грудня.
- 4.198. Горинь Б. Багатогранний талант. *Ленінська Молодь*. Львів. 1962. 19 вересня.
- 4.199. Горинь Б. Більше поетів хороших і різних. *Молодь України*. Київ. 1962. 27 листопада. С. 3.
- 4.200. Горинь Б. Більше поетів хороших і різних. *Молодь України*. Київ. 1962. 28 листопада. С. 4
- 4.201. Горинь Б. Від подібності до образу. *Зміна*. Київ. 1965. №1. С.10.
- 4.202. Горинь Б. З джерел народних традицій. *Ленінська молодь*. Львів. 1964. 14 червня.
- 4.203. Горинь Б. Закоханий у природу. *Львівська правда*. 1964. 18 листопада.
- 4.204. Горинь Б. Кухня політичної провокації проти Української держави (мовою фактів). *Розбудова держави*. 1993. № 5. С. 27-35.
- 4.205. Горинь Б. Кухня політичної провокації проти Української держави (мовою фактів). *Розбудова держави*. 1993. № 6. С. 18-24.

- 4.206. Горинь Б. Легенди в кераміці. *Зміна (Київ)*. 1965. №2.
- 4.207. Горинь Б. Мистецтво українського екслібриса. *Жовтень (Львів)*. 1964. №11. С. 140-142.
- 4.208. Богдан Горинь: нерозривно пов'язане моє життя... *Літературна Україна*. №14 (5747). 2018. 12 квітня. С. 6.
- 4.209. Горинь Б. Радикалізм мусить бути виваженим. *За вільну Україну*. 1991. №93. 30 травня.
- 4.210. Горинь Б. Роль і місце України у Співдружності Незалежних Держав. *Республіканець*. 1992. № 3. С.14–15.
- 4.211. Горинь Б. Сучасна львівська скульптура. *Вільна Україна (Львів)*. 1964. 23 грудня. С.3-4.
- 4.212. Горинь Б. Три небезпеки для України. *Незалежність*. 1991. №9. С. 1, 3.
- 4.213. Виступ Михайла Гориня на Установчих зборах КНДС. *Самостійна Україна*. 1992. Ч. 1.
- 4.214. Гулик І. Чуєш голос наш, Україно? *За вільну Україну*. 1991. 3 вересня.
- 4.215. Женецький С. Американський журналіст про братів Горинів. *Українська думка*. 1990. 6 вересня. С. 3.
- 4.216. Жила В. Мати – героїня-страдниця. *Свобода – газета української громади в Америці*. 1993. 3 липня. С. 4.
- 4.217. Засудили Гориня у Львові. *Українське слово*. 1989. Число 2469. С. 3.
- 4.218. Козловский Б. Украина и Россия: достигь взаимопонимания, смотреть в будущее. *Высокий Замок*. 1991. 23 ноября.
- 4.219. Левицька М., Левицький Г. Богдан Горинь у Бельгії. *Львівські новини*. 1990. Ч. 24. 22 серпня.
- 4.220. Левицька М. Партнерство в інтересах України. *За вільну Україну*. 1994. 18 лютого.
- 4.221. Лук'яненко – претендент у Президенти. *Сільські вісті*. 1991. 19 вересня.
- 4.222. Львівські новини. 1991. 6 лютого.

- 4.223. Місяць плідного навчання. *Літературна газета*. 1960. №50.
24 червня.
- 4.224. Молода Галичина. 1992. 31 березня.
- 4.225. Молодь України (Київ). 1962. 8 вересня.
- 4.226. Народна газета. 1992. № 26 (липень).
- 4.227. Політика – це також покликання: інтерв'ю з Б. Горинем. *Тернистий шлях*. 1994. 12 листопада.
- 4.228. Поровський М. Зробити гідний вибір. *Народна газета*. 1992. № 5 (лютий).
- 4.229. УРП – Інформ. 1994. 1 листопада.
- 4.230. Щириця П. «Ремінь двічі можна було обкрутити навколо тіла. Таким худим я був один раз»: [інтерв'ю з Б. Горинем]. *Країна*. №23 (532). 23 липня 2020. С. 33

Література

5. Монографії, брошури, статті

- 5.231. Алексеева Л.М. История инакомыслия в СССР: новейший период. Москва: Московская Хельсинкская группа. 2012. 384 с.
- 5.232. Андрущенко Е.С. Участь українських націоналістичних організацій у парламентських виборах 1994-2002 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2011. Вип. XXXI. С.219-224.
- 5.233. Бажан О.Г., Данилюк Ю.З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр.). Київ. 2000. 616 с.
- 5.234. Бажан О.Г., Данилюк Ю.З. Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті роки). Київ: Рідний край. 2000. 232 с.

- 5.235. Баран В.К. Україна 1950-1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. Львів. 1996. 447 с.
- 5.236. Баран В.К., Даниленко В. М. Україна в умовах системної кризи (1946-1980ті рр.). Київ: Видавничий дім «Альтернативи». 1999. 303 с.
- 5.237. Баран В.К. Україна після Сталіна: Нарис історії 1953-1985 рр. Львів: Свобода. 1992. 125 с.
- 5.238. Барцьось В.В. Треті Всеукраїнські збори народного Руху України (28 лютого – 1 березня 1992 р.): соціально-економічний аспект. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. 2009. Вип. 15. С. 148-154.
- 5.239. Батенко Т. Опозиційна особистість: друга половина ХХ ст. Політичний портрет Богдана Гориня. Львів: Кальварія. 1997. 352 с.
- 5.240. Батенко Т. Свіча Михайла Гориня. Штрихи до портрета. Київ: УРП. 1995. 64 с.
- 5.241. Батенко Т. Політичний портрет Богдана Гориня. Київ: УРП. 1994. 24 с.
- 5.242. Білокінь С. Клуб творчої молоді «Сучасник» очима влади. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: зб. статей*. 2011. Вип. 16. С.39-60.
- 5.243. Білокінь С. Пожежі київської Публічної бібліотеки АН УРСР 1964 та 1968 років. Пам'ятки України. 1998. Ч. 3-4 (120-121). С. 145-148.
- 5.244. Богомаз К. Ю. Політичні партії і громадські організації на Україні (друга половина 80-х – на початок 90-х років ХХ ст.). Київ: Укрвузполіграф. 1992. 142 с.
- 5.245. Бойко О. Україна у 1985-1991 рр. Основні тенденції суспільно-політичного розвитку. Київ: ІПіЕНД. 2002. 306 с.
- 5.246. Бугай М.Ф. Депортації населення з України (30-50-ті роки). *Український історичний журнал*. 1990. № 11. С. 20-26.

- 5.247.Вербицький Б. Розвиток суспільно-політичних поглядів Михайла і Богдана Горинів. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / гол. ред. В.М. Вашкевич. 2016. Вип. 114 (11). С. 83-86.
- 5.248.Вербицький Б. Організація і розповсюдження українського самвидаву братами Михайлом і Богданом Горинями (1962-1965). *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В.М. Вашкевич. 2017. Вип. 122 (7). С. 81-85.
- 5.249.Вербицький Б. Участь Михайла і Богдана Горинів у створенні і розвитку Української Гельсінської Спілки. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В.М. Вашкевич. 2018. Вип. 137 (10). С. 303-307
- 5.250.Вербицький Б. Боротьба дисидентів і правозахисників за активізацію громадсько-політичного життя в кінці 80-х – на початку 90-х рр. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В.М. Вашкевич. 2018. Вип. 138 (11). Ч.1. Історичні науки. С. 128-133.
- 5.251.Вербицький Б. Зовнішньополітична депутатська діяльність Богдана Гориня в 1992-1994 рр. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 139 (12). Ч.1. Історичні науки. С. 133-136.
- 5.252.Войтко А. Кабінет з вікнами на Білий дім. *Дзеркало тижня*. Вип. № 42. 15–22 листопада 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dt.ua/personalities/kabinet-z-viknami-na-biliy-dim-.html>.
- 5.253.В'ятрович В.М. Історія з грифом «секретно». Львів: Центр досліджень визвольного руху. 2011. 328 с.
- 5.254.В'ятрович В.М. Україна. Історія з грифом «Секретно». Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2014. 512 с.
- 5.255.Гайдучський П. І. Україна за роки незалежності 1991-2003. Київ: Нора-Друк. 2003. 560 с.
- 5.256.Гарань О. Від створення Руху до багатопартійності. Київ: «Знання» України. 1992. 48 с.

- 5.257.Гарань О. Убити дракона (З історії Руху та нових партій України). Київ: Либідь. 1993. 200 с.
- 5.258.Гель І.А. Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття / ред. та упор. І.В. Єзерська. Львів: Часопис. 2013. 392 с.
- 5.259.Гончарук Г.І. Народний Рух України. Історія. Одеса: Астропринт. 1997. 380 с.
- 5.260.Гончарук Г. І. Народний Рух України: Історія: 1989-1996 рр. Видання друге, доповнене. Одеса: Астропринт. 2014. 336 с.
- 5.261.Горинь Б. Опанас Заливаха. Вибір шляху. Київ. 1995. 23 с.
- 5.262.Горинь Б. У пошуках берега: Життя і творчість скульптора Івана Севери. Львів: Інститут українознавства НАН України. 1995. 239 с.
- 5.263.Дем'янчук В. Один з когорти шістдесятників: громадсько-політична діяльність Івана Геля (1987-1991 рр.). Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. 2015. 230 с.
- 5.264.Деревінський В.Ф. В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика. Тернопіль: Джура. 2011. 224 с.
- 5.265.Деревінський В.Ф. Партизація Народного Руху України: 1990-1992 рр. сторінки історії. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. 2012. Вип. 33. С.198-208.
- 5.266.Діденко Ю. Народний рух у державотворчих процесах України (1989 – 2002). Одеса: Астропринт. 2006. 176 с.
- 5.267.Єзерська І. Іван Гель — спадкоємець ідеї українського визвольного руху та збереження національної пам'яті. *Український визвольний рух*. 2014. № 19. С. 423-438.
- 5.268.Журавський В.С. Політична еліта України: теорія і практика трансформації. Київ: Логос. 1999. 262 с.
- 5.269.Зайцев Ю. Життєве перевесло Богдана Гориня. *Український визвольний рух: наук. збір.* Львів. 2007. Збірник 11. С. 233–249.

- 5.270.Зайцев Ю. У тенетах тоталітаризму. *Армія України (Львів)*. 1994. 31 серпня.
- 5.271.Зайцев Ю. Шістдесятництво [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: <http://map.lviv.ua/statti/zajcev3.html> (дата звернення 22.09.2020). – Назва з екрану.
- 5.272.Захаров Б. Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987). Харків: Фоліо. 2003. 144 с.
- 5.273.Захарченко В. Найпрекрасніше, найчудовіше двадцятиденне життя. *Холодний Яр (Черкаси)*. №2. 1995. С. 51.
- 5.274.Камінський А. На перехідному етапі: Гласність, перебудова і демократизація на Україні. Мюнхен. 1990. 624 с.
- 5.275.Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція у русі опору 1960–80-х років. Київ: Либідь. 1995. 224 с.
- 5.276.Касьянов Г. Україна 1991-2007: нариси новітньої історії. Київ: Наш час. 2007. 432 с.
- 5.277.Кобута Л.П., Кобута С.Й. Українські праві: специфіка становлення і діяльності партійних структур у західноукраїнському регіоні. *Стосунки Заходу і Сходу України: суб'єкти, інтереси, цінності: Зб. наук. Праць*. Луганськ: Знання. 2007. С. 356-367.
- 5.278.Ковтун В. Історія Народного Руху України. Київ. 1995. 382 с.
- 5.279.Кондратенко О. Ю. Процес ядерного роззброєння і Україна. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм*. 2011. №4. С. 75-79.
- 5.280.Курносів Ю. О. Інакомислення в Україні: (60-ті – перша половина 80-х рр. ХХ ст.). Київ: Ін-т історії України. 1994. 221 с.
- 5.281.Литвин В.М. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. Київ: Абрис. 1994. 495 с.
- 5.282.Литвин В.М. Україна: досвід та проблеми державотворення (90-ті роки ХХ ст.). Київ: Наукова думка. 2001. 560 с.

- 5.283. Лук'яненко Л. М. Горинь. *Зона*. 1994. №8. С. 24-43.
- 5.284. Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР. Харків: Права людини, 2006. Т.1. Україна. Частина 1. 516 с. Частина 2. 504 с.
- 5.285. Мягка О. Національно-визвольний рух України в 60-х – поч. 90-х рр. ХХ ст. *Емінак*. 2008. № 1–4. С. 84-89.
- 5.286. Надольський Й.Е. Депортаційна політика сталінського тоталітарного режиму в західних областях України (1939-1953 рр.). Луцьк: Вежа. 2008. 258 с.
- 5.287. Наумова О. Публікації творів самвидаву в українських видавництвах за межами СРСР (на матеріалах фонду Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. Івана Франка). *Вісник Львівського ун-ту. Серія книгозн. бібліот. та інф. технологій*. 2014. Вип. 8. С. 62–75.
- 5.288. Обертас О. Український самвидав: літературна критика та публіцистика (1960-і – початок 1970-х років). Київ: Смолоскип. 2010. 300 с.
- 5.289. Паска Б. В. Валентин Мороз: прапор українського дисидентства: [монографія]. Івано-Франківськ: Фоліант. 2018. 366 с.
- 5.290. Підкова І.З. Формування багатопартійної системи в Українській РСР: участь Народної Ради у становленні Української республіканської партії та Демократичної партії України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Держава та армія. 2014. № 809. С. 84–88.
- 5.291. Побережець Г. Внесок В.М. Чорновола у розвиток суспільно-політичної думки та розбудову державності України. Миколаїв. 2015. 246 с.
- 5.292. Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова) та ін. Київ: Парламентське видавництво. 2011. 808 с.

- 5.293. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст. Історичні нариси / відповід. ред. В. А. Смолій. Київ: Наук. Думка. 2002. 952 с.
- 5.294. Політичні партії України / О. П. Голобуцький та ін.; ред. В.М. Якушик. Київ: Кобза. 1996. 144 с.
- 5.295. Репресії в Україні (1917-1990 рр.): науково-допоміжний бібліографічний покажчик / авт.-упоряд. Є.К. Бабич, В.В. Патока. Київ: Смолоскип. 2007. 519 с.
- 5.296. Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. Київ: Вид-во імені Олени Теліги. 1998. 720 с.
- 5.297. Рух опору в Україні: 1960–1990. Енциклопедичний довідник / передм. О. Зінкевича, О. Обертаса. Київ: Смолоскип. 2010. 804 с.
- 5.298. Секо Я. Витоки українського самвидаву. *Україна - Європа - Світ. Міжнародний збірник наукових праць*. Сер. Історія, міжнародні відносини. 2012. Вип. 9. С. 73-79.
- 5.299. Секо Я. Іван Світличний в русі шістдесятників. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. 2010. Вип. 1. С. 155-163.
- 5.300. Секо Я. Львівське середовище шістдесятників *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка*. Серія: Історія. 2015. Вип. 1. Ч. 1. С. 88–93.
- 5.301. Секо Я. Український самвидав першої половини 1960-х рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Сер. Історія. 2011. Вип. 2. С. 241–246.
- 5.302. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Нові політичні партії. Київ: Знання. 1990. 48 с.
- 5.303. Строевус О. Василь Стус у шістдесятницькому русі. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць*. Серія: Історія, міжнародні відносини. 2009. Вип. 2. С. 223-229.
- 5.304. Тиский М. Історія виникнення Народного Руху на Волині. Луцьк: Ініціал, 2001. 256 с.

- 5.305. Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. / Редрада: В.М. Литвин (голова) та ін. Київ: Парламентське видавництво. 2007. 1028 с.
- 5.306. Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.). Енциклопедичний довідник / за ред. М.Кармазіної. Київ: ІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 588 с.
- 5.307. Українська Республіканська партія: довід.: 46 біографій: інформ. станом на 25 трав. 1996 р. Київ. 1996. 276 с.
- 5.308. Чорновіл В. Лихо з розуму (Портрети двадцяти «злочинців»). Львів: Меморіал. 1991. 344 с.
- 5.309. Чорновіл В. Твори: У 10-ти т. Т. 2. / упоряд. Валентина Чорновіл; передм. Лесь Танюк. Київ: Смолоскип. 2003.
- 5.310. Шановська О.А. Велика місія Михайла Гориня. *Інтелігенція і влада*. Серія: Історія. 2016. Вип. 35. С. 220–232.
- 5.311. Шаповал Ю.І. Партійний «націоналіст». Парадокси Петра Шелеста. Львів: Видавництво Анетти Антоненко; Київ: Ніка-Центр. 2020. 216 с.
- 5.312. Шелемей Т. В. Громадсько-політична діяльність Михайла Гориня в 1961-1965 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 48. С. 181–187.
- 5.313. Ярмоленко М. І. Національні меншини Південної України в етнополітичних процесах кінця 80-х – початку 90-х рр. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2016. Вип. 34. С.159-167.
- 5.314. Bilinsky Ya. Political Aspirations of Dissidents in Ukraine. *Український історик*. 1978. № 1-3. С. 30-39.
- 5.315. Bilocercowich Ja. Soviet Ukrainian Dissent. A Study of Political Alienation. Boulder and London. 1988. 242 p.
- 5.316. Farmer K. C. Ukrainian Nationalism in the Post-Stalin Era: Myth, Symbols and Ideology in Soviet Nationalities Policy. London: Springer. 1980. 253 p.

- 5.317. Kelly A. Toward another shore: Russian thinkers between necessity and chance. New Heaven. Conn. 1998.
- 5.318. Parchomenko W. Soviet Images of Dissidents and nonconformists. New York. 1986.
- 5.319. Ukraine after Shelest. Edited by Bohdan Krawchenko. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta, 1983. 119 p.
- 5.320. Verbytsky B. Socio-political activity of brothers Mykhailo and Bohdan Horyn in modern Ukrainian historiography. *Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej "PNAP"*. Vol 42. No 5. Czestochowa. 2020. P.167-173

6. Дисертації та автореферати дисертацій

- 6.321. Бондаренко С. Народний Рух України та його роль у національно-політичному житті наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття: дис...канд. іст. наук: 07.00.01. Чернівецький нац. ун-т імені Ю. Федьковича. Чернівці. 2006. 200 с.
- 6.322. Дем'янчук В.А. Громадсько-політична діяльність Івана Геля (1987-1991 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: 07.00.01. Львів. 2015. 22 с.
- 6.323. Деревінський В.Ф. Громадсько-політична та державотворча діяльність В'ячеслава Чорновола: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: 07.00.01. Київ. 2013. 34 с.
- 6.324. Кривдіна І. Б. Гельсінський рух і його вплив на національно-політичні процеси в Україні (1976 – початок 90-х років): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. Одеса. 2001. 20 с.
- 6.325. Островський В. Суспільно-політична діяльність Зіновія Красівського (1929–1991 рр.): дис...канд. іст. наук: 07.00.01. Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ. 2015. 274 арк.

- 6.326. Паска Б.В. Громадсько-політична і наукова діяльність Валентина Мороза: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ. 2017. 281 с.
- 6.327. Побережець Г.С. Внесок В.М. Чорновола у розвиток суспільно-політичної думки та розбудову державності України: дис...канд. іст. наук: 07.00.01. Миколайвський національний університет імені В. Сухомлинського. Миколаїв. 2015. 246 с.
- 6.328. Секо Я. Національний рух середини 1980-х – початку 1990-х років у контексті відродження української державності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01. Чернівці, 2005. 20 с.
- 6.329. Шевчук О.А. Український національно-культурний рух (друга половина 50-х – початок 90-х рр. ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя. 1998. 20 с.
- 6.330. Шкабко С.І. Суспільно-політична та державна діяльність Леоніда Кучми (1975-2005 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01. Київ. 2016. 20 с.
- 6.331. Яковлев І. В. Громадсько-політична діяльність Івана Драча: дис... канд. іст. наук.: 07.00.01. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. Миколаїв. 2018. 200 с.

7. Електронні ресурси (інтернет-музей, ЗМІ, відеохостинг)

- 7.332. Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://archive.khpg.org/index.php?r=1.3>.
- 7.333. Зробив все, що зміг, або життєвий шлях Михайла Гориня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://photo-lviv.in.ua/zrobiv-vse-shcho-zmih-abo-zhyttievyy-shliakh-mykhayla-horunia/>.

- 7.334. Лауреати Шевченківської премії-2019 – хто вони? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2644504-laureati-sevcenkivskoi-premii2019-hto-voni.html>.
- 7.335. Михайло Косів про клуб творчої молоді «Пролісок» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: https://www.youtube.com/watch?v=C9ZUBcQSxNk&list=PLNED_9owi5AZyzGaeFQuHZR0JzAFrgi51.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А.

Список публікацій здобувача

Статті у наукових вахових виданнях України:

1. Вербицький Б. Розвиток суспільно-політичних поглядів Михайла і Богдана Горинів. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В.М. Вашкевич. 2016. Вип. 114 (11). С. 83-86.

2. Вербицький Б. Організація і розповсюдження українського самвидаву братами Михайлом і Богданом Горинями (1962-1965). *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В.М. Вашкевич. 2017. Вип. 122 (7). С. 81-85.

3. Вербицький Б. Участь Михайла і Богдана Горинів у створенні і розвитку Української Гельсінської Спілки. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В.М. Вашкевич. 2018. Вип. 137 (10). С. 303-307.

4. Вербицький Б. Боротьба дисидентів і правозахисників за активізацію громадсько-політичного життя в кінці 80-х – на початку 90-х рр. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* / Гол. ред. В.М. Вашкевич. 2018. Вип. 138 (11). Ч.1. Історичні науки. С. 128-133.

5. Вербицький Б. Зовнішньополітична депутатська діяльність Богдана Гориня в 1992-1994 рр. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 139 (12). Ч.1. Історичні науки. С. 133-136.

Статті в іноземних виданнях:

6. Verbytskyi B. Socio-political activity of brothers Mykhailo and Bohdan Horyn in modern Ukrainian historiography. *Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej "PNAP"*. Vol 42. No 5. Czestochowa. 2020. P. 167-173.

Тези наукових доповідей:

7. Чепур Б. Родинний вплив на формування політичних поглядів Михайла і Богдана Горинів. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали звітно-науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософської освіти і науки*. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2016. С. 68-70.

8. Вербицький Б. Механізми передачі самвидаву братами Горинями із таборів для політв'язнів до представників дисидентського руху в 1965-1971 рр. *Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: матеріали звітно-науково-практичної конференції викладачів, докторантів та аспірантів факультету філософської освіти і науки*. Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2018. С. 52-55.

9. Вербицький Б. Історіографія дисидентського періоду життєдіяльності Михайла і Богдана Горинів. *Наука та потенціал: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції*. Київ. 2021. С. 14-16.

ДОДАТОК Б.

СТЕНОГРАМИ РОЗМОВ ІЗ БОГДАНОМ ГОРИНЕМ

Аудіо-інтерв'ю із Богданом Горинем від 30.04.2017 р.

Б. Вербицький: Як саме формувався Ваш світогляд?

Б. Горинь: Батьківське та родинне оточення, плюс велетенська кількість літератури 20-х - 30-х рр. та першої половини 40-х рр. ХХ ст.

Б. Вербицький: Чи були у Вас зв'язки з залишками ОУНівського підпілля в студентські роки? Адже у пана Михайла [Гориня] в інтерв'ю [В.Овсієнку, В.Кіпіані] сказано, що у нього мала відбутися зустріч із представником ОУН, якого напередодні співробітники КДБ пов'язали.

Б. Горинь: По-перше, я про це все знав: про усі братові контакти, і брав у них участь. Деякі речі [антирадянську літературу] я перевозив особисто, у тому числі друкарську машинку [на якій передруковувалися агітаційні листівки ОУН] ...

В університеті я вже мав заборонені книжки, активно поширював їх серед студентів. Серед книг, найулюбленішою книжкою у мене в ті роки була «Де шукати наших історичних традицій» Дмитра Донцова. Ця книжечка вкладалась в кишеню, її було легко носити, передати комусь іншому в кишеню, прочитати і знову повернути.

Основа цієї книжки «Де шукати історичних традицій»: Чи шукати їх у, ну він дуже різко оцінював 19 століття, Драгоманова, тих, які федералісти і так далі. Чи шукати там де тверда була військова позиція Київської Русі, де була тверда позиція запорожців наших, де була тверда позиція Лесі Українки і так далі. Отже, ця книжка робила дуже поважний вплив [на мене]...

Б. Вербицький: На ваш погляд, коли саме ви потрапили у поле зору КДБ, як «неблагонадійна людина»?

Б. Горинь: ... На всіх практичних семінарах історії КПРС, я задавав такі дурні запитання, що відразу став на облік у КГБ. Вже студентів кликали, як я себе поводжу і чи я говорю те саме, що говорив на семінарах і так далі. Ну які «дурні запитання»? Наприклад, коли говорили про розквіт на

політекономії наших соціалістичних досягнень і т.д., ні з того ні з сього я питав: «Скажіть, будь ласка, чому автобуси, які виходять у Львові мають марку «Львов», а не «Львів»?». От так от... А це викликало таке сильне роздратування у викладачів.

Далі – я був у обкомі комсомолі, і питання: «Чому там в основному розмовляють російською мовою, коли це – комуністична спілка молоді України, а не Росії?». Ну різного такого типу питання. Врешті, це найбільше, коли я собі зашкодив, бо десь була перспектива наукової діяльності. Коли я поїхав у Ригу, це університет ім. Петра Стучки, до мене підійшли чекісти, яких я не розпізнав. І я їм все порозповідав, поговорив... Знаменито спрацювали! Після того як я повернувся, а то був вже останній курс [університету ім. І.Франка], мене вже викликали в спецвідділ [КДБ] і сказали: «Наше око буде Вас супроводжувати. Їдьте в Кіровоград і не думайте, аби тут залишатися [у Львові]». Це один з найбільших промахів, а таких було багато, які мені зашкодили. Якби я тоді стримувався від тих своїх деяких гострих запитань і розмов, то мені відкривалася наукова робота – при захисті моєї дипломної роботи казали, що її можна захищати як кандидатську. А мені довелося зовсім інакше...

Б. Вербицький: У 1962 р. відбувся «травневий приїзд» літераторів до Львова.

Б. Горинь: Тоді зав'язалися контакти з Драчем, з Вінграновським і з Дзюбою.

Б. Вербицький: Ми можемо констатувати факт, що 1962 рік є початком відліку вашої самвидавничої діяльності?!

Б. Горинь: Так. Ну тепер ще один момент, який дуже важливо з'ясувати оскільки тісно пов'язані наші життя - моє і мого брата Михайла. В нього дещо склалося по-іншому. Він закінчив університет і його послали на роботу вчителем в області. Він був в кількох місцях вчителем: у селі Івана Франка Нагуевичі, в Підбужі і ще в якомусь селі. І тут вийшла дуже цікава ситуація. До мене після публікації статті про психологію творчості в тодішньому журналі «Жовтень» підійшов психолог Чуйковський Ярослав. Він був і поетом в 20-ті 30-ті роки, ну і психологом. І каже: «Я прочитав Вашу статтю. Я формую лабораторію фізіології та психології і праці. Я би дуже хотів щоб Ви стали моїм працівником». Він прийшов до мене на роботу в будинок народної творчості. І я кажу: «Я писав про психологію

творчості як філолог, досліджуючи літературні мистецькі процеси. Вас цікавить виробнича психологія. А моя професія філолог, а от мій брат закінчив відділ психології. Якщо б він згодився на цю роботу, то може би він підходив». Він каже: «Добре, я Вас прошу, поїдьте до брата, або напишіть братові, що я хочу з ним зустрітись». Ну я під'їхав до брата і кажу йому: «Михайле, ти тут абсолютно пропадеш у цій своїй директорській роботі. Ти не маєш ніякого нормального оточення. Тут таке життя вже проходить у Львові. Є нагода! Рви з своїм директорством і даю згоду Чуйковському влаштуватись на роботу. Він каже: «Добре, але як мені звільнитися?»».

І з того часу він почав заходи по звільненню. Він поїхав до Києва, щоб йому дали відкріплення і так далі. Ця процедура деякий час тривала. Але у всякому випадку мені вдалося витягнути брата із провінційного життя і закинути його в культурну нашу столицю.

Я про це згадую, бо то дуже цікавий момент, що в основному старший брат витягує молодшого, а в даному випадку мені вдалося допомогти йому. Бо насправді там була безперспективна робота. Бо бути директором – це стільки клопотів різних. Ну а я йому пригадав і образив його трохи, кажу: «Ти ще любиш Пісарєва? Якщо любиш, то у нього є такі слова «В учителя идут те, кто больше ни на что не способны». А він: «Ну що ти мене ображаєш...». А я: «Ну це ж не мої слова. Просто май собі на увазі ті слова. Якщо ти хочеш повернутися до наукової роботи і до іншого життя, то мусиш порвати з тим». І вийшло так, що я його знайомив із Світличним, він про це згадує, що він йшов до музею українського мистецтва, де до мене приїхало «тріо Світличних». Це Надійка, Іван і Льоля. Вони були у мене в музеї, я їх познайомив з музеєм і ми вже мали йти до міста і тут назустріч нам іде Михайло. І це було перше знайомство.

Б. Вербицький: Ідея і мета боротьби самвидавом з тоталітарною системою переважала над страхом?

Б. Горинь: Приглушувала всякі почуття і небезпеки. Знову ж, якби ми були більш обачні, то допустили б менше помилок. З чого почався самвидав? Особисто я почав, коли приїхав Вінграновський і Дзюба. І Драч прочитав свої гострі речі, які не були надруковані, то я подумав, що це ж він прочитав?, їхні збірки не надрукує жодна газета. Я у нього взяв ті речі, узяв аналогічно у Вінграновського, дещо взяв у Павличка і у Ліни Костенко, і почав випускати такі саморобні книжки. І тепер побачите різницю між мною і моїми колегами. Я покликав художників двох, щоб вони для тої

збірки зробили обкладинку художню. Як вони повели себе на відміну від мене? Вони прийшли до мене, натягнули рукавички медичні, щоб не було відбитків пальців, узяли оцю мою збірочку, почали креслити проект обкладинки, віддрукували її на станку, передали мені її в руки не залишивши ніяких слідів. Він вже перестав бути ректором, але то був ректор Львівської академії мистецтв Роман Петрук робив це і ще другий колега, але згадати ім'я не можу. І от вони мені робили ці обкладинки. Ці книжечки мали шалений успіх. Вони були гарно оформлені.

Б. Вербицький: Як ви цю збірочку розтиражували?

Б. Горинь: Тільки на машинці. Я цілими ночами друкував, приходив на роботу заспаний, куняв, я стукав безкінечно. Але я робив збірочку. А ще складність була в тому, що я робив її не на А4. Я колись допустив помилку і Роман Крип'якевич, син Івана Крип'якевича, один з тих кому я дав цю збірку. І вже коли я став депутатом він каже: «Слухай, чи не хочеш ти на пам'ять згадати свою молодість? В мене збереглась тобою виготовлена збірка». Я: «Та хай вона залишиться в тебе». Чи залишилась в нього вона чи ні я не знаю, але це був би доказ як виглядала тоді збірка. Дуже шкода, що я того не зберіг.

Отже, це перше. Це ще не все. Що було в тих віршах таке, що викликало захоплення. Драч написав про Імперію «Тебе покروють грім хрести, коли на білому папері тебе вже можна розп'ясти». Чітко і ясно, якщо про тебе можна написати на білому папері, то ти загинеш. Отже, «тебе покроють грім хрести, на білому папері тебе вже можна розп'ясти». Мене це сильно зацікавило, я подумав що «ось, що ми будемо розпинати на папері» і дійде до того, що вона [СРСР] мусить розпастися...

Б. Вербицький: Розкрийте ваші контакти із Іваном Світличним?

Б. Горинь: У мене були з ним найтісніші зв'язки! ... Наші конспіративні листування, які не були конспіративними. Він пише: «Можеш повністю довіряти моєму другові, який до тебе приїде, говори з ним повністю відкрито» і т.д. Отже, це були найтісніші відносини. Іван Світличний подарував мені фотографію, яку забрали чекісти, свою фотографію з підписом «Альтер-его Богдану Гориню Альтер-его Альтер-его». Тобто другому собі. Це означає, що у нас були настільки тісні зв'язки, щоб написати альтер-его. Це вже говорило про те, наскільки це близькі і довірливі стосунки.

Б. Вербицький: Щодо самвидавної діяльності, Ви зазначаєте, що хотіли не викривати комуністичну ідеологію, а тільки комуністичний режим?

Б. Горинь: Так.

Б. Вербицький: Охарактеризуйте табірний період життя: побут та, знову ж таки, самвидав.

Б. Горинь: Табірне життя вже поставило все на свої місця. Тобто гра в таку дипломатію, що от ми комсомольці, як ми говорили, з своїм світоглядом нічим не відрізняємося від звичайних радянських людей, ми тільки критикуємо окремі сторони – то це було до тюрми. І так само це було під час слідства, що ну ми ж нічого поганого не робили: вірш додали, книжку якусь, але це ж було нам цікаво. І тому цей період такого політичного лукавства із офіційною владою. В таборі уже всі маски були скинуті. Усе стало на свої місця. В таборі ми вже готувалися до активної політичної діяльності коли вийдемо на волю. Ну і в самому таборі проводилася робота. Всі ті речі за які нас судили ми розповіли тим людям, які швидше від нас потрапили і цього періоду не знали. Це означає, що вони знали усі недруковані твори наших поетів (Драча, Вінграновського, Ліну Костенко).

Вони знали про те, що Кузнецова написала свою статтю «Українська освіта в шовіністичному зашморзі», ну і інші речі, які вже нас згуртовували в таборі. Це дало можливість зробити таку міцну громаду в таборі, як Опанас Заливаха називав «козацький кіш». Сходилися разом і по моїй ініціативі відзначили Шевченка у таборі в 1967 році. Може це була найвизначніша [подія]. Перед тим як написав був доповідь коли у Опанаса Заливахи була якась річниця і ми відзначали його ювілей і коли побачив, що то можна це зробити і, що це якось пройшло хоча ми були на грані. На грані чому? Ми проводили це у так званій... там де бушлати вішають у каптьорці. Всі ті хто роздягається, а є таке коридорне приміщення, де зліва і справа на гаках вішали речі, собі кожен знав який він номерок. Але між ними був прохід, і от можна було зайти в ту каптьорку, люди по обиралися в ті бушлати і в той одяг, ну і там проводити якийсь захід. Там ми провели відзначення Заливахи. Мені це дуже заімпонувало і я запропонував зробити відзначення Тараса Шевченка. Але на цей раз ми інакше зробили. Табір був дуже великий, він мав навіть футбольне поле для біля трьох тисяч в'язнів, всіх національностей: і литовці, грузини, латиші, росіяни, навіть самі мордвини і т.д. Не говорячи вже про відомих братів Кобаліїв і була на

території табору альтанка, велика альтанка, для того щоб там могли старі люди під наглядом грати в шахи, або в карти, або просто хворі сиділи і т.д. Ну і ми побачили, що іноді вона пустує. Інколи там ніхто не ходить, а іноді вона заповнена. І ми використали ту альтанку, я там прочитав доповідь «Світло генія». Там одночасно я написав, це є в другому томі, треба буде при нагоді Вам прочитати, там в кінці є додаток «Іван Драч на тлі 60-х» коли я вернувся і пішов до Драча показати свій труд лагерний. Він сидів в такому кріслі розкішному, качалка така, на ногах такі теплі шкарпетки, але не такі що взувати а такі як для дому. І я кажу: «Я тобі давав прочитати те. Як твої враження?». Він каже: «А яке може бути враження в людини, якщо її кладуть на операційний стіл і ріжуть по кусках?! То як тобі здається моє враження від того що ти написав?». Оце у нього таке було враження. Звичайно він десь внутрішньо був ображений, ну але це не проявив грубості, але от та його образна оцінка цікава.

Так що в таборі було мною написано «Світло генія», я почав працювати над «Опанасом Заливахою. Вибір шляху», але так і не завершив його, дуже шкода..., бо не вистачило лагерного життя. Але УРП видало ту брошуру, до речі у Вас напевно її немає. Там є характеристика досить цікава, її часто цитують. Далі, я там написав про Михайла Осадчого статтю, про Воробйова поета, ось це з творчого життя, щоб мати уявлення, що в таборі все-таки можна в тяжких умовах...

Б. Вербицький: На яких роботах Ви там працювали?

Б. Горинь: Так, ми працювали. До, скажемо так, шостої години ми були в робочій зоні. Тут ми жили, тут бараки, тут іде дорога головна, через дорогу нас ведуть, тут стоять перекривають дорогу. У твоєї сторони охорона, нас ведуть в другу зону в табірну. Тут вже розміщені цехи, де ми працюємо. В основному це по виробництву меблів. Але щоб виробити меблі треба дерево кругляк зробити з нього фанеру, тобто зстругати, зробити фанеру, фанеру потім різати на куски для меблів, потім меблі складати, різним лаком покривати і т.д. Тому часто було, що ми переховували свої музика речі коли переходили туди і переховували в робочій зоні в тих цехах. Різні люди працювали в різних цехах. Тому що у мене були деякі конфлікти з табірною адміністрацією. Мені вирішили зробити таке собі «золоте» життя - дали підвозити цемент для покриття цеху бетоном. Тачка, в яку накладають бетон, десь 300 кг, бетон страшенно тяжка річ, але то півбіди, її котити можна, біда в тому, що коли вона перекиляється, і як на дорозі якийсь камінець, раз і вона перевертається. Отже, треба було так економити сили,

щоб довести і не потрапити в карцер, а то скажуть, що навмисно то робив. Ну то я на тих роботах трохи загартував себе, бо набрався сили. Давали мені додаткову порцію їжі, бо вони знали, що я не витримаю. Анатолій Шевчук був на роботі, де пресували фанеру. Дуже шкідлива робота. Я коли до нього заходив, з ним в мене була взаємна таємна змова про ліноти́пи, і коли я до нього заходив він і далі продовжував під моєю намовою, дещо робити таке ризиковане. Коли я заходив, то лак сильно бив в очі і ніс, що мені здавалося, що там неможливо працювати. Бо це під гарячим пресом робилося.

Б. Вербицький: Були якісь засоби проти шкідливості даних робіт?

Б. Горинь: Ні, давали чашку молока.

Б. Вербицький: І ось це все?

Б. Горинь: Це все. Отже, то він там працював. Його заслуга в тому, що коли треба було щось переправити на волю, то він мав можливість, бо він там працював: вирізували фанеру, в ній вирізувалося вікно, вставляли туди документ, зверху ще один лист, запрасували, і ніхто не міг би сказати, що там щось є.

В який спосіб це передавалось? Я передав свої заяви для Надії Світличної, але я боявся, що вона вже під контролем. Бо вони знали про її контакти зі мною. То я передав це через одного, що звільнявся щоб вручив Ірині Жиленко. Це гарно зроблена табакерка, у вигляді «касетки» така. Касета має дно і зверху кришку. І там Анатолій запрасував і знизу і згори, Опанас зробив візерунок до цього, що воно виглядало як художня річ. Це передали Ірині Жиленко. Я переказав, щоб Надія Світлична пішла до Ірини Жиленко і забрала у неї ту касету. Надія розкрила верхню і нижню кришку, і здобула ті документи, які потрібно. Але це завдяки тому, що Анатолій був в ось тому цеху, де виготовляють фанеру і де можна було зробити фанеру, потім її обрізати і потім зробити з неї таку «касетку».

Тобто, якщо людина звільнялась, вона складала свої речі, поклала цю касетку і він проходив – ніхто не перевіряв. Аж потім вони [охоронці табору] збожеволіли. З тих передач, які були видані мною, я сам за неї гордий. Мені сказав чоловік, який мав контакт з Л.Лук'яненком, був свідком, що Лук'яненка стратили і мабуть інших стратили, що вони утворили організацію, а він, це був Іван Красовський, він працював в історичному музеї, відомий дослідник, і він їм виписував газету «Наше слово», яка виходила у Варшаві, українську газету для Лук'яненка. І коли

взяли ту газету, то запитали: хто їм ту газету підписав?, стало відомо, що то Красовський, почали тягати його на слідство ну і довідався Красовський, що тих людей арештували. Я, коли складали документ «З приводу процесу над Погружальським», розповів Світличному і Сверстюку про те, що варто було б в тому документі згадати про розстріл юристів, які намагалися легальним шляхом витягти Україну з Радянського Союзу, щоб знали як розправлялися [із ними КДБ]. Але кажу, що тих юристів розстріляли, так мені сказали і я сказав, і Стусові казав, в Одесі казав, і це пішло в документ «З приводу процесу над Погружальським». Найбільш поширеним серед самвидаву. І коли я зустрівся з живими людьми в лагері, мене сильно мучило, що я пустив таку неправдиву інформацію. Я тоді подумав, що «ні!», і я прошу Івана Кандибу і кажу: «Слухай, мені не дадуть твої спільники всіх свої заяв, які вони писали, збери це разом. А я постараюсь передати, щоб світ знав, бо вас ніхто не знає, бо вас вважають вже розстріляними». Я це передав Івану Світличному і він досить сміливо написав передмову «Українські юристи перед судом» КГБ. Це на основі тих документів, які мною передані. Після того в таборі творився жах. Прийшли в барак там де я був, брали матраци, різали вздовж, шукали, але вже було запізно, матеріали пішли і надруковані за кордоном у видавництві «Смолоскип».

Б. Вербицький: Уточнююче запитання. Табір №11. Вашого старшого брата пана Михайла також в 11-й відправили. Ви були з ним в один час?

Б. Горинь: Коли я приїхав, то застав там брата Михайла. Але на нього, на Лук'яненка і на Кандибу вже склали акт про те, що вони займаються в таборі антирадянською діяльністю. Брата перевели з 11-го в інший табір, щоб нас роз'єднати. Перевели його в інший табір, (потым) на шостий, а з 6-го табору у камеру закритого типу кинули, а після того забрали в Володимирську в'язницю. Ми з ним були десь біля двох тижнів, не більше. Всього-на-всього. Можливо навіть днів 10. Він був там від початку не дуже довго, я приїхав, вони побачили, що ми занадто часто спілкуємось і шепчємось, бо його багато чого цікавило, і нас роз'єднали. Чому я приїхав пізніше? Ви вже знаєте. Я приїхав пізніше тому, що Анатолій Шевчук, виготовлені лінотипи заніс на берег річки, закопав їх і... Ну... фатально... [ред. – лінотипи були знайдені працівниками КДБ].

Б. Вербицький: Можливо співробітники КДБ з самого початку здійснювали спостереження за ним?

Б. Горинь: Ну не знаю, у всякому випадку, коли знайшли ті лінотипи, то вже розпочався процес [кримінальна справа на А.Шевчука].

Тож ми зустрілися з ним. То добра була ідея підпільної друкарні. Мені набридло клацати. То були вже готові лінотипи! Їх тільки склав разом. Це такі заготовлені рядки, буквочки. Їх складаєш разом, накладаєш фарбу, притиснув валиком і готово вже. Можна було би тисячі того робити!!! Шкода, що так вийшло... Нам би ще хоча б один рік і ми виконали б роботу.

Аудіо-інтерв'ю із Богданом Горинем від 04.06.2017 р.

Б. Вербицький: Стосовно самвидаву.

Б. Горинь: Самвидав зайняв у мене багато часу, тому що я в основному друкував на машинці друкарській і тому що дуже великий вплив мала поезія. То перші мої самвидавчі впорядковані речі це були політично забарвлені поезії шістдесятників. Туди входили поети Вінграновський, Драч, Ліна Костенко, Симоненко. Це як головні. Тут були досить такі цікаві пригоди з тим. Я ось цю збірку оформив не на А4, а на А4 на половину. І щоб зробити обкладинку, щоб вона мала враження коли буде виходити, покликав до себе художників, щоб вони її зробили. Ці художники були Бокотей Андрій, він довголітній ректор інституту, тепер він передав ректорство Львівської академії мистецтв, а інший...

Б. Вербицький: Яка була мережа розповсюдження самвидаву?

Б. Горинь: Частина літератури передавали до Польщі, а частину до Чехословаччини. Наші знайомі в Празі і в Варшаві, вони мали контакт з нами і тому було легше переправити до України, тому разом з нашими арештами відбулися арешти і в Празі і в Польщі. Вони [КДБ] вже зафіксували тих людей, які ту літературу переправляли, було арештовано кілька людей у Празі і кілька людей у Варшаві.

Б. Вербицький: Тобто це систематично здійснювалося?

Б. Горинь: Наскільки вдавалося. Іноді попадали і в них ліквідовували літературу. До того часу літературу передавали вже навіть до 1989 року ще. Скажемо, я був на такому святі українців у Польщі, про це написано в мене, і до Польщі приїхали на це свято люди з різних країн: з Америки, Англії, Франції, Німеччини і тд. І привезли дуже велику кількість літератури і очевидно багато тої літератури дали мені. Сестра рідна Оксани Галя одружена була з Мирославом Левицьким, який ще в той час працював в газеті «Наше слово» у Варшаві. Оскільки це сестра, то вони були своєрідними кур'єрами. Але здається два рази потрапили і два рази в них забрали літературу, трохи потримали на кордоні, склали акт, але на щастя не притягували до відповідальності.

Для літераторів ось ці книжки – це хрестоматія матеріалів тих, що були видані. Тут в основному речі, які наша цензура потім критикувала, хоч деякі і потрапляли в друк, але все одно вважалися, що це не сприяє вихованню радянської людини. Дуже добре ця книжка написана, блискуче.

Б. Вербицький: Чи збереглися у Вас збірники або брошури самвидаву, виготовленого Вами?

Б. Горинь: З приводу процесу над Погружальським, те, що я друкував, я передав в музей шістдесятництва, вони десь там виставляють: мною надрукований матеріал, той, що я розповсюджував, це точно там. Збірку поетів я буду питати може збереглася у Крип'якевичів. Але тих матеріалів була велетенська кількість різних. Ну скажемо, вони є усі в протоколі [обшуку помешкання], що вилучено у мене, там три обшуки і за кожним щось вони вилучали. Там і «Завдання українського національно-визвольного руху», «Українська освіта в шовіністичному зашморзі» і багато інших.

Я в 1965 був арештований, а в 1968 вийшов. Три роки сидів. З 1968 до 1976 я працював на фізичних роботах.

Б. Вербицький: Після виходу на волю ви видавали наукові статті або розвідки?

Б. Горинь: Ні! Нічого не дозволено було опублікувати.

Б. Вербицький: Відповідно скільки років нічого не друкували?

Б. Горинь: Було викреслено 20 років з творчого життя. А відновлення почалося, з «Літературно-наукового вісника».

Б. Вербицький: Як саме ви створювали Самвидав? Які способи і методи використовувались для його передачі та розповсюдження?

Б. Горинь: В товстій вирізувалось віконце, вкладався туди матеріал, який треба передати на волю, зверху заправувалось, і робилася якась касетка, така як сувенір, тобто з надписом «Дорогій дружині!» і тд. На це дивилися коли хтось звільнявся, бачили, що якась ерунда, касетка, в якій можна тримати якісь речі для жінки. Не звертали увагу з чого складається дно ... З часом надзвичайно вже була жорстока перевірка. В мене десь збереглися книжки з товстими обкладинками, то вони робили так: коли хтось звільнявся – ножем різали обкладинку, рознімали, подивились, що нічого немає, з другої сторони так само. Всі тверді обкладинки були порізані в книжках, усі без винятку. Бо вони вже розуміли, що є якийсь спосіб передачі, значить можливі такі заклеювання в книжках.

Б. Вербицький: Ваш брат Михайло через поцілунок зміг передати матеріал.

Б. Горинь: Ну тут багато передати не можна, через таку малесеньку кульку. А тут мова йде про матеріали, які я передав на волю про Лук'яненка і його групу юристів. Це була найбільша передача, яка була громом для чекістів. Чому? Тому що ніхто в світі не знав про Лук'яненка і його товаришів, які в 60 році створили українську робітничо селянську партію. Так от, усі листи, які вони писали прокурорам, захищаючи себе, що вони не мали зброї, нікого не вбивали, нікому не погрожували, а просто ставили своєю метою розширити права України, щоб Україна прийняла у Верховній Раді закон про вихід України із Радянського Союзу. Отже, всі ці документи, які вони писали, там ціла група була, людей 7 десь, по одному були зібрані мною і передані для І. Світличного. Він не побоявся написати до цього свою передмову...

Б. Вербицький: І підписався як Іван Світличний?

Б. Горинь: Так, підписався як Іван Світличний.

Б. Вербицький: Ваші думки у питанні щодо ядерного роззброєння?

Б. Горинь: В силу обставин на території України знаходиться ядерна зброя. Відповідно до наших законів, прийнятих Україною, все, що знаходиться на території України є власністю України. Це дуже гарний хід. Якщо це власність України, то ми не можемо свою власність передавати будь-кому без якихось компенсацій. Якщо ми прийдемо до думки про необхідність передачі ядерної зброї Росії, то мусить бути компенсація політична і економічна. Отже, те, що знаходиться на нашій території має свою ціну. І ядерна зброя теж має свою ціну. Вона повинна бути відповідно оцінена передачі і політичні мусять бути гарантії, що передача ядерної зброї означає, що країни, які зацікавлені в такій передачі будуть гарантіями нашої територіальної недоторканності. Це було прийнято проголосовано, що ядерна зброя на нашій території є нашою власністю, це дуже важливий пункт. Бо Росія казала: «А то не Ваше. Отдайте то, что не Ваше». Ми сказали, що у нас прийнятий закон - те, що на нашій території - це наша власність. Це так в усіх державах, які ставали незалежними державами. Ну в результаті було підписано як ви знаєте...

Б. Вербицький: Спочатку Лісабонський, а потім Будапештський меморандуми.

Б. Горинь: Ну на превеликий жаль, як сказав Жириновский: «Для нас любой договор это бумажка. Вот есть бумажка, вот в руках у меня она есть и я ее порвал. И её уже нету, нету договора». Росія до цього ставиться цинічно і грубо. І тому вони з свого боку не визнають нічого!

ДОДАТОК В.

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ З КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ №107 (П.20227) ПО
ОБВИНУВАЧЕННЮ МИХАЙЛА ГОРИНЯ, БОГДАНА ГОРИНЯ,
МИРОСЛАВИ ЗВАРИЧЕВСЬКОЇ, МИХАЙЛА ОСАДЧОГО

22202 Ц)

Управление КГБ при СМ УССР
по Львовской области

наименование органа КГБ

Розробка
Дет. 2. 6. 11. 1963
609 41 01 100 000

УГОЛОВНОЕ ДЕЛО № 107

по обвинению *Горинь Михаила Николаевича, Горинь Богдана Николаевича - по ст. ст. 62 г 1 ч 64 УК УССР, Зваричевской Мирослава Васильевны, Осадчого Михаила Григорьевича - по ст. 62 г 1 УК УССР*

(показания обв. Горинь Михаил)

Начато „9“ августа 1965г.
Окончено „28“ сентября 1966г.
В 19 томах 20 томов
Том № 1

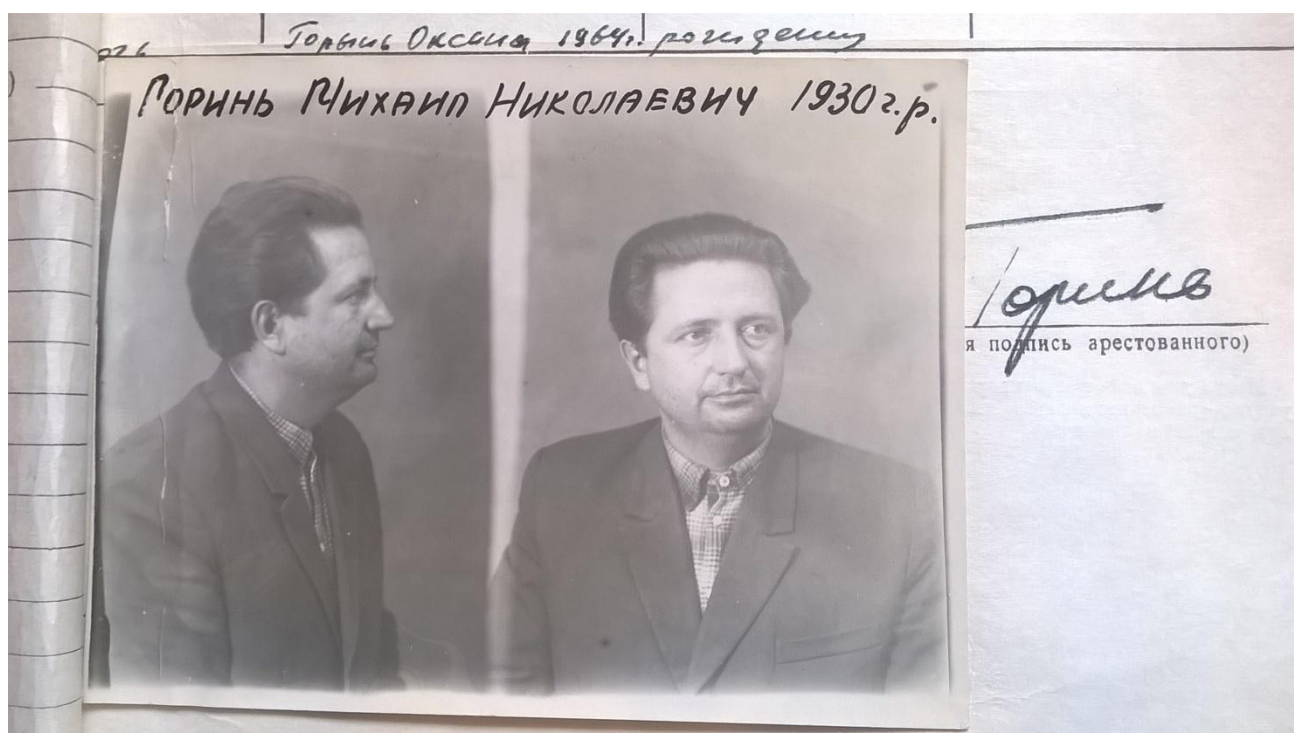
Арх. № *18к66*

Архив _____
(наименование узелно-архивного отдела отделения)

Сдано в архив „ “ 19 г.

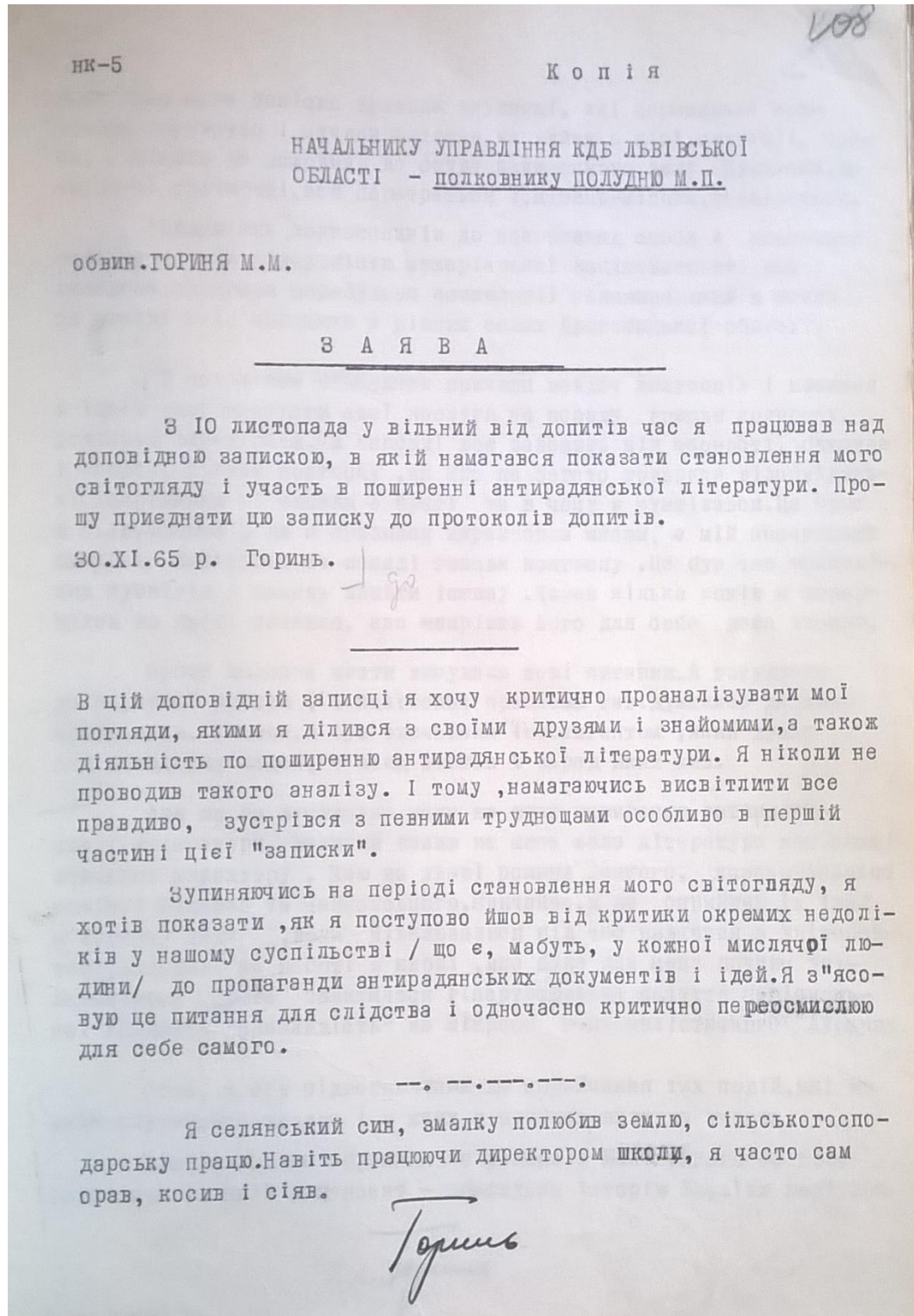
56876 П 20227

Титульний аркуш 1 тому кримінальної справи П.20227.
Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області.

**Фотокартки заарештованих братів Горинів з кримінальної справи П.20227.
Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області.**

Заява М. Гориня начальнику Управління КДБ Львівської області, в якій дисидент пояснює свою діяльність з поширення самвидаву, а також роз'яснює становлення свого світогляду.

Кримінальна справа П.20227. Т.3. арк.108
Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області.

109
2.

Може тому мене болісно вражали труднощі, які переживало колгоспне селянство і мучили питання, як вийти з цієї ситуації. Проте, я ніколи не доходив до осуду колгоспного ладу. Думалося, що труднощі тимчасові, все перетреться і, кінець-кінцем, влаштується.

Байдужість колгоспників до колгоспних справ я пояснював собі не тільки відсутністю матеріальної зацікавленості, але і складним процесом перебудови психології селянина, який я бачив на власні очі, працюючи в різних селах Дрогобицької області.

Я хотів сам з'ясувати причини невдач колгоспів і носився з ідеєю запропонувати свої послуги на посаду голови колгоспу. Хотілося перевірити, чи справді все залежить від чесності, бажання і енергії голови колгоспу, як про це багато говорили відповідальні керівники і писали в пресі та в чому я сумнівався. Це було в с. Ів. Франка, де я працював директором школи, а мій попередник невдало дебютував на посаді голови колгоспу. Це був час найщиріших сумнівів і бажань знайти істину. Через кілька років я повернувся до цього питання, але вирішив його для себе дещо інакше.

Проте щоденне життя висувало нові питання. Я готувався до наукової роботи, і колгоспні проблеми навідувались до мене вряди-годи. Словом, я був звичайним інтелігентом, який думав над долею тих людей, з яких вийшов і серед яких жив.

Але не це штовхнуло мене на шлях поширення антирадянської літератури. Великий вплив на мене мала література націоналістичного характеру. Маю на увазі романи Лепкого, козакофільські повісті Каценка та Чайковського. Звичайно, я не сприйняв їх ідей в чистому виді, вони нівелювались під час навчання в університеті, особливо на роботі в школі, яка була для мене другим університетом. Проте залишилося гіпертрофоване почуття національної гордості "вразливість" на мікроби націоналістичного дурману.

Отже, я був підготовлений до сприймання тих подій, які на мене обрушились згодом і в яких я прийняв активну участь.

Пам'ятаю своє обурення на рецензію Белінського на твір Марковича, в якій рецензент - обмежував історію України періодом

Торш

Кримінальна справа П.20227. Т.3. арк.109

Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області.

110
3.

царкування Олексія Михайловича, це було в 1960 чи 1961 р./.. Для чого перевидавати речі, завідомо хибні і шкідливі? - думав я.

Проте, націоналістом я себе ніколи не вважав, критикував націоналістичні ідеї, а духовними батьками для мене були Франко, Леся Українка, Герцен та Добролюбов. Проте практика наступних років внесла значні корективи до самооцінки своїх поглядів.

XX і ХХП з'їзди партії показали, що партія робить великі зусилля, щоб покінчити з вольонтаризмом в управлінні державою. Проте не все йшло гладко. Десь в 1959- чи 60 р. почалися перші труднощі з постачанням продуктів харчування. Все настирливіше висловлювали своє незадоволення цими труднощами багато людей.

В літературі в цей час появилася книга Павличка "Правда кличе". Вірш про Торквемаду я сприйняв як аналогію зі смертю Сталіна. Пам'ятаю сильне враження справила на мене стаття Шумила "Любіть і вивчайте рідну мову", а також статті, які друкувалися після неї.

Реабілітація ряду українських радянських діячів, репресованих в 30-х роках, вразили мене безпідставністю осуду і наповнили гіркотою за великі втрати на культурному фронті. Це були ті зерна, які падали на "підготовлений" ґрунт.

З цими думками я приїхав до Львова не для того, щоб включитися в літературно-громадське чи тим більше політичне життя. Я їхав у Львів з думкою серйозно зайнятися психологією. А що психологія праці для мене була знайома лише в загальних контурах, я весь свій вільний час просиджував у бібліотеці. Більше того, я свідомо відгороджував себе від всього, що могло "красти" в мене вільний час. Навіть на інтимні справи я відводив раховані хвилини.

Перший період. Весна 1962 - літо 1963.

Хоч психологія займала у мене весь вільний час, та я уважно слідував за літературною періодикою. Десь в 1960-61 р.р. почали друкуватися молоді поети. Частіше в пресі почав виступати І. Дзюба. З Києва, здається, на початку 1962 року я почув вперше про клуби творчої молоді. Мене зацікавила не тільки тематика цих клубів,

Теримс

Кримінальна справа П.20227. Т.3. арк.110

Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області.

3111
4.

але й можливість перетворити їх у цікаві дискусійні клуби. На мою думку, в таких клубах можна дискутувати на різні теми. Організацію клубів я сприйняв як захід ЦК комсомолу дати вихід енергії думкам молоді, які народилися після розвінчання культу особи Сталіна. Я думав, що є спроба легалізації тих думок молоді, якими вона обмінюється в закутках гуртожитків. Словом, я це сприйняв як своєрідний дозвіл на обнародування літературно-мистецьких положень, які розходилися з офіційною політикою Партії і Уряду.

Весною 1962 року у Львів приїхала група молодих поетів на чолі з критиком І. Дзюбою для творчого звіту перед львівськими читачами. З Дзюбою Іваном я листувався в 1958-59 рр з приводу друкування в ж. "Вітчизна" деяких моїх статей. Одна з них була надрукована в 7 чи 8 номері "Вітчизни" за 1959 р. Тому я з великою охотою пішов разом з братом Богданом у готель "Україна", і познайомився з Дзюбою, Драчем та Вінграновським. Це було напередодні їх виступу в університеті.

Не пам'ятаю цієї першої розмови з ними, але вона проходила як звичайно розмова при знайомстві. Знаю тільки, що всі вони справили на мене гарне враження. На вечорі в університеті виступав Дзюба Іван і говорив найбільше про Стельмаха, критикуючи його за те, що в його останньому романі активним показаний тільки голова колгоспу і що від цього все залежить. Він назвав це немарксистським підходом до справи. Так я вдруге зустрівся з колгоспною проблемою, висловленою устами людини, який я симпатизував. Тоді він говорив про необхідність реабілітації Хвильового, Винниченка та інших, без яких не можна собі уявити українську літературу ХХ століття. Не менше враження на мене справили Драч, Вінграновський. Я був на піднесенні. Нашвидку накидав план і теж виступив. Знаю, що хвалив гостей за щирість тону їх виступів, за громадянську мужність. Закінчив свій виступ словами Белінського: "Якщо митець зраджує правді, його покидає розум і талант". Саме цим я пояснював ряд невдач українських письменників

Торшів

112
5.

протягом останніх десятиріч. Після цього вечора я розмовляв з Дзюбою. Розмова точилася довкруги питань, висунутих на вечорі. Я був захоплений виступом Дзюби, йому теж подобався мій виступ. Тут ми торкнулися не тільки літературних справ, мої питання були, а що ви думаєте про того письменника чи той твір? /, а й політичних: він розпитував про культурне і політичне життя в Галичині до 1939 р., мене ж цікавили 20-ті роки на Україні. Потім я ще зустрічався з ним на вечоринці в поета А. Волошака і, здається, в І. Вільде. Я тоді зрозумів, що поведінка Дзюби І. свідомо, що він вирішив з-за трибуни пропагувати нову поезію, вести боротьбу проти того типу літератора, який склався в 30-50 р.р. і цьому він надає великого значення. Молода поезія повинна пробити собі дорогу до читача.

Говорив про нестачу громадської мужності в наших літераторів, про пасивність до громадського життя всіх верств нашого суспільства. Критикували ми Сталіна, який приніс багато шкоди українській культурі. Я тоді говорив про життя в колгоспах і висловив думку, що стан епатії колгоспників до колгоспних справ викликаний методами управління Сталіна, які не видиті і по сьогодні.

Після їх від'їзду появилися перші вірші Драча, Вінграновського, переписані від руки. Диктували їх семі поети. Один з таких віршів переписав, здається, я сам. Проте зацікавлення цим літературним життям, було тимчасове. Я через деякий час зовсім відійшов від літературних справ і займався знову психологією. Десять з літа 1962 по літо 1963 року я був у стороні від поширення недрукованої поезії. Включився я в цю роботу літом 1963 року.

Другий період. Літо 1963 - грудень 1963.

В 1963 році все настирливіше поширювалися чутки про роботу клубу творчої молоді в Києві. Пам'ятаю розмови про вечір, присвячений Франкові, пізніше ювілейний вечір Лесі Українки в парку культури, заборона цього вечора, доповідь записки Дзюби Івана з приводу цієї заборони. Заборона цього вечора трактувалася мною вже не в дусі доповідної записки. Я розглядав цей факт як своєрід-

Торинь

113
6.

ний тиск на українську культуру, як русифікаторський захід. Особисто цей факт я інтерпретував своїм знайомим і обмінювався з ними думками. Лише тепер я розумію, що сам цей факт не тільки мене засмучував, але "переконував" в своїй правоті. Мої погляди укріплювалися.

Літом приїхав у Львів Світличний Іван. Статтю Світличного про молодих я читав у журналі "Дніпро", тому хотів з ним познайомитися. Про наше знайомство я написав у протоколі допиту. Світличний привіз з собою магнітофонні записи творів В.Симоненка, Драча, Вінграновського. Це справило на мене сильне враження. Світличний багато розповів про Симоненка, про його публічні виступи, про нього як про людину. На основі цього в мене вирисувався портрет вельми симпатичної людини. Я дуже хотів познайомитися з Симоненком і тоді ж вирішив пропагувати його поезію.

З Світличним Іваном я мав розмови не тільки на літературні теми. Ми обговорювали проблеми демократизації післясталінського періоду – період репресій в 30-х роках, літературне пожвавлення в Москві. Він хвалив сумлінну працю московських вчених – літературознавців, але підкреслював байдужість до українських справ. Тоді Світличний виявив великий інтерес до літератури, яка видавалася у Львові до 1939 року. Жив тоді Світличний у скульптора Ф.Бриж. У його кімнаті я бачив багато старих видань, в тому числі і націоналістичну літературу. Я йому розповідав, які журнали і газети виходили під час німецької окупації. Говорили ми і про свободу творчості митця, він розповідав як поставлена ця справа в Югославії, де різні течії і напрями співіснують.

Конкретних заходів, що робити в ситуації, яка склалася, не пропонував ні Світличний, ні я. Але те, що він привіз магнітофонні записи Симоненка, що він не жалів ні часу, ні енергії знайомити нас з цими записами, говорило само за себе. Саме так, на мою думку, уявив Світличний поширення Симоненкових творів. Для мене це було незвичним. І я вважав, що деякі твори Симоненка слід поширювати нелегально, оскільки вони ідейно невитримані.

Торшів

114

7.

Не знаю, чи під час приїзду Світличного, він залишив магнітофонні записи, чи осінню брат привіз їх з Києва, але я отримав їх від брата. Магнітофона у мене не було, і я часто позичав магнітофон у Старака Теодозія. Симоненкові записи я прокручував для всіх, хто виявив до цього бажання. Прослухало їх дуже багато людей. Це було основне моє заняття. Осінню появилися перші друковані статті: доповідна записка Дзюби про вечір Лесі Українки в парку культури і відпочинку м. Києва, а також якась стаття Кутинського, можливо, "Думки і роздуми збентеженого читача" та "Спогади про Лесю Курбаса". Хто дав першу статтю і статтю Кутинського не пам'ятаю, а "Спогади про Лесю Курбаса", мабуть дав мені мій брат Богдан.

Таким чином, в кінці 1963 року по руках ходили названі вище 3 статті та поезія Драча, Вінграновського, Симоненка. Симоненко мав більший успіх у людей без спеціальної філологічної підготовки, Драч і Вінграновський – у філологів. Поширювалися ці твори досить поволі, в більшості переписувалися від руки, або друкувалися на машинках людьми, що працювали в установах. Пам'ятаю, що вірші Симоненка кілька разів друкувала Кореновська Ольга – секретар ректора консерваторії і приносила мені.

В той час споживачами цієї поезії були Косів М., Старак Т., Зваричевська М., Гель І, та інші. Не знаю, як друкарська справа була поставлена у Києві, але в нас вже тоді відчувалась потреба в друкарській машинці.

Влітку чи восени приїхав на постійне проживання в м. Львів Дзюба Іван. Його дружина виїхала на фізичному факультеті в університеті. Корпус фізичного факультету знаходиться по вул. Ломоносова. Часто ідучи за дружиною в університет, Дзюба заходив до мене. В той час Дзюба працював над Шевченком, тому позичав у мене книги. Я читав окремі розділи роботи. Вони були написані в публіцистичному тоні. Я хотів їх пустити по руках, але Дзюба відмовився.

Я не запам'ятав розмов з Дзюбою, але найчастіше вони торкалися його праці над Шевченком. Були розмови на політичні теми.

Тереш

715
8.

Він висловлював турбування з приводу русифікації міст, вважав, що потрібна українізація типу 20-х років. Він завжди захоплювався до праці і картав мою бездіяльність. В Дзюбі я побачив талановитого товариша, який не тільки веде розмови, але багато працює, створюючи культурні цінності.

Те, що я поширював нову поезію, Дзюба Іван одобрював.

Кульмінаційним пунктом цього періоду я вважав похорони Симоненка. Телеграму про смерть Симоненка я отримав від Дзюби Івана. Телеграма мене дуже схвилювала. Я передив смерть Симоненка як своє особисте горе. В телеграмі Дзюба просив, якщо зможу, приїхати. Її я отримав в суботу після обіду, коло 17.00. Я хотів їхати з братом, але його не знайшов, залишив йому записку і вечером літаком вилетів у Київ. На залізничному вокзалі я зустрів групу киян, серед яких був Світличний, Сверстюк, Вінграновський, А. Горська, М. Коцюбинська та інші.

На могилі від друзів Симоненка виступав Дзюба І. та Сверстюк Є. Знаю, що лейтмотивом їх виступів було: поезію Симоненка в кожну хату. Після похорону ми домовились провести вечори Симоненка силами клубів творчої молоді. Коли я приїхав у Львів, я запропонував Косіву і брату організувати такий вечір, вони заявили, що над тим вже думали. Програму вечора складав я, брат допомагав Дзюба І. і, здається, Косів М.

Основна ідея вечора: до слухачів повинен промовляти голос самого Симоненка і не слід ~~промовляти~~ перевантажувати вечір іншими номерами. Справді так і було. В основному ~~про-~~транслювався запис Симоненкового голосу, записаного на магнітофонні стрічки. В кінці вечора був зачитаний лист - телеграм до матері В. Симоненка, яку написав я з Дзюбою. Для мене цей вечір був першим прилюдним виступом. Я вперше брав участь у громадському заході, в якому досить виразно звучала ідейна невідержаність. Те, що вечір Симоненка пройшов "непоміченим", утвердило мою думку про зміну радянських і партійних органів до таких заходів. Я особисто вважав, що вечори такого типу слід проводити і далі. Вони повинні виховувати почуття національної гордості серед молоді, привчати її до активного громадського і культурного життя.

Торшів

116
9.

Третій період. Січень 1964-осінь 1964. Взимку 1964 року я знайомив своїх друзів з записами Симоненкових віршів. В січні я познайомився в Юзьківим Романом, Лещаком Володимиром. Лещак виявив бажання переписати магнітофонні записи Симоненкових віршів. Під час переписування поезії я розповів йому про сім'ю поета і запропонував матеріально підтримати Щербань Г.Ф., поки не вирішиться її пенсійна справа. Він погодився зі мною і через деякий час передав мені 50 крб, які були вислані поштою в Черкаси на адресу Щербань Г.Ф.

Коло людей, які цікавилися недрукованою поезією, росло, і я вирішив придбати машинку для розмноження поезії, а також деяких статей, які в цей час появилися. Я розмовляв на цю тему з Гелем Іваном, він підтримав мене, давши 40 крб. Здається, дала щось від себе Зваричевська Мирослава. Весною була куплена машинка. Особисто я друкував дуже мало і через деякий час передав машинку Садовській Ганні, яка тримала її до осені 1964 року. Друкувала Садовська поезію, можливо, 1-2 статті, які в цей час ходили по руках. Проте це не були антирадянські документи.

Коли Львівський обком комсомолу готував поїздку в Канів на шевченківський ювілей, я теж хотів поїхати і вирішив тоді взяти зі собою друковану продукцію до Києва. Але сімейні обставини затримали мене у Львові. Тоді я передав Зваричевській Мирославі надруковані Садовською Ганною поезію "молодих", одну чи 2 статті. Вона віддала цей матеріал Світличному Івану.

В літні місяці я мало займався поширенням надрукованої літератури.

В липні чи серпні місяці я зовсім випадково заїхав в рідне село Кнісело і дізнався, що з Канади приїхав односельчанин Герич Дмитро, про якого я чув ще змалку, коли жив у селі. Без запрошення я вирішив зайти і дізнатися про культурне життя Канади. Він прийняв мене чемно, але без ентузіазму. Говорив коротко, ~~але~~ розповів про свою нотаріальну практику, про участь у війні з фашизмом, про видавничу діяльність І.Тиктора та інше. По

Герич

117

10.

відношенню до Радянської влади був коректний. На прощання він подарував мені газету, здається, "Наші вісті", в якій був надрукований лист діячів української культури Америки і Канади до діячів української культури УРСР, а також відкритку з пам'ятником Шевченка в США. Цю газету я давав читати небагатьом своїм знайомим.

Влітку широко інтерпретувались події в Києві: підпал бібліотеки, заборона зібрання біля пам'ятника Шевченка. Підпал бібліотеки я сприйняв як велике національне горе і обурювався, що преса мовчить про цей факт. Я тоді не допускав, що відсутність широкої інформації в пресі може мати відповідне обґрунтування. Я розглядав підпал і реакцію на нього як активізацію російських шовіністичних елементів на Україні при частковому або повному потуранні органів безпеки. Підкреслюю, я не допускав думки, що це інспіровано органами КГБ, хоч були такі слухи, а вважав, що по вказівці органів КГБ цю справу "зам'яли".

Влітку я був переконаний, що поволі, але настирливо проводиться лінія на згортання культурного будівництва на Україні і ведеться підготовка до поголовної русифікації українського народу. Однобока тенденційність витіснила тверезість суджень.

В липні чи серпні місяці до Львова приїхали Світличний Іван і Чорновол Вячеслав. Вони були зайняті збиранням старої літератури і джерела такої літератури знали краще від мене. Пам'ятаю, що тоді розмови точились навколо підпалу бібліотеки, "заборони" зібрань біля пам'ятника Шевченка, знищення вітражу в університеті. Хоч це були й часткові питання, проте в інтерпретації їх ми доходили до одного. Не пам'ятаю міркувань Світличного з приводу цих фактів, але він осуджував поведінку органів безпеки, критикував погану організацію гасіння пожежі, теж підкреслював, що це могло бути інспіровано певною групою людей, настроєних шовіністично при потуранні органів безпеки. Такої ж думки був і я.

Вважаю, що саме влітку 1964 року привіз мені Світличний Іван "тези". Я розумів, що це документ програмного характеру і тому сприйняв "тези" з певною настороженістю, хоч окремі поло-

Торшів

118

ження "тез" мені подобались своїм демократичним спрямуванням /побудова комунізму, добросусідські стосунки України з іншими державами та ін. /.

Можливо, почуття відповідальності /куди іду? / зупинило мене, і я так і не опрацював "тез". Хочу відмітити, що під час мого перебування в Києві восени 1964 року я не бачив зацікавленія долею "тез" із сторони Світличного.

Так "тези" пролежали цілий рік, і в них не було внесено жодних змін. Цей факт говорить сам за себе.

Раніше я вважав, що поява і поширення "тез" найбільша моя провина і моїх однодумців. Але тепер, осмислюючи свою діяльність, приходжу до висновку, що останній період більше небезпечний поширенням закордонних видань явно націоналістичного напрямку, різко антирадянських статей, а також систематичністю поширення цієї літератури.

Я вважаю, що з моменту появи в моїх руках "тез" я втратив почуття відповідальності за свою діяльність.

Отже, дискусії, інтерпретація наведених фактів підготували мене до останнього періоду, коли появилася закордонна націоналістична література, і я взяв у її поширенні активну участь.

Четвертий період. Осінь 1964-літо 1965.

На мою думку, вся моя попередня діяльність була лише підготовкою до четвертого періоду, в якому я переступив радянську законність, зігнорувавши свої обов'язки перед Радянською державою.

Влітку чи восени я дізнався про виставку американської технічної книги в Києві, а пізніше в Москві, чи навпаки. Про неї говорило мені багато людей. Увагу моїх знайомих привернула не стільки виставка, скільки працівник цієї виставки Оксана. Вона охоче вступала в дискусії з відвідувачами, роздавала відкритки з проектом пам'ятника Шевченкові у Вашингтоні, а також закордонну літературу на українській мові.

Терешко

119
12.

Особисто в нею був знайомий Світличний Іван, Драч Іван, здається Дзюба Іван чи Сверстик Є.

Взимку чи ранньою весною вона приїжджала до Львова, про що розповідала мені Садовська Ганна. До кого вона приїжджала я не знаю. З цього я зробив висновок, що вся закордонна література поступала в Київ і Львів саме з рук Оксани.

Першим документом, який попав до мене в руки, була книга і плівка/ "Вивід прав України". Приніс її до мене на квартиру мій брат Богдан. Я прочитав книгу з інтересом, бо в ній були статті, яких я ніде не зустрічав. Проте поширення цієї книги я довго відкладав. Лише після того, як прийшов період "освоєння" з закордонною літературою, я почав давати книгу своїм знайомим. Читало її невелика кількість моїх друзів і знайомих: Старик Теодозій, Гель Іван, Зваричевська Мирослава, Садовська Ганна.

В отриманні мною закордонної літератури не було якоїсь системи і одного каналу. Книги "Вивід прав України", "Наукові записки ім. Шевченка", "Панорама сучасної української літератури" приніс до мене в різний час восени і зимою мій брат Богдан, журнали "Сучасність", "Листи до друзів", "Самостійник", я брав у Садовської Ганни зимою і весною. Фотокопію "Сучасна українська література в УРСР" до мене хтось приніс або привіз із Києва, але хто - не пригадую.

Влітку Лещак Володимир приніс мені на квартиру фотокопії книг "Дві енциклопедії", "Україна і українська політика Москви", а також оригінал книги "Україна. Сучасне і майбутнє". На мою думку Лещак приніс ці документи мені тому, що знав мою зацікавленість нелегальною літературою. Із всього, що я мав у своїх руках, книга "Україна. Сучасне і майбутнє", а також "Україна і українська політика Москви" - це найреакційніший примітив.

Навіть в той час я думав, щоб порвати з цією діяльністю, вважаючи, що це марна трата часу. Про це я неодноразово говорив з Косівим весною і літом цього року. Косів підтримував мене і заохочував закінчувати роботу над дисертацією. Цим фактом я ще раз хочу підкреслити, що вагання і сумніви не покидали мене навіть у час "розквіту" моєї діяльності.

Торинь

Закордонні видання я давав небагатьом своїм знайомим, хоч пізніше готувався до більш широкого їх розповсюдження.

В грудні 1964 року мій брат Богдан познайомив мене з Морозом Валентином. Під час першої зустрічі я розповів йому про книгу "Вивід прав України", Мороз проявив інтерес до неї. І коли в січні 1965 року я виїхав в Ів.Франківськ за книгами до гр-ки Грушкевич разом з Ясеницьким, я захопив з собою фотоплівку книги "Вивід прав України", яку я отримав від брата Богдана. Згодом цю плівку повернув мені Мороз, виготовивши для себе один екземпляр фотокопії цієї книги. Фотокопія була переплетена у виді двох чи трьох томиків.

Оригінал книги "Вивід прав України" читало теж небагато людей: Зваричевська Мирослава, Старак Теодозій, брат Богдан, Садовська Ганна, хто її брав востаннє не пам'ятаю. Можливо, вона залишилась серед моїх книг в коридорі, куди я її часто клав разом з фотокопією.

Із моїх знайомих ніхто не робив фотокопій "книги "Вивід прав України", крім Садовської Ганни.

Скільки Садовська зробила фотокопій, я не пам'ятаю. Знаю, що один екземпляр фотокопії я переплітав з братом Богданом. Він його, мабуть, і взяв. Були ще окремі сторінки фотокопії перемішані, але я їх не розбирав і передав у конверті, який зберігався у папці, Максимів Любі.

Книгу "Наукові записки Шевченка", яку приніс мій брат Богдан на квартиру, читало ще кілька знайомих, серед яких були Бутурин Степан, Зваричевська Мирослава, здається Косів Михайло. Весною я дав її Лещаку Володимирі і попросив зробити фотоплівку з цієї книги. Лещак дав згоду це зробити і через деякий час приніс мені фотоплівку. Чи була це фотоплівка суцільна, чи з частин я не розглядав. Я передав фотоплівку Садовській Ганні і попросив її зробити фотокопії. Садовська зробила, здається, одну фотокопію. Не пам'ятаю, чи давав я цю фотокопію Зваричевській Мирославі, чи зберігав її у папці, яку передав Максимів Любі. Але знаю, що про фотокопію чи фотоплівку "Наукових записок" мова йшла. Я хотів через Зваричевську Мирославу передати фотоплівку у Закарпаття, але, як виявилось пізніше, знайомий Зваричевської не зміг, чи не схотів робити фотокопії. Зваричевська повернула мені фотоплівку "Наукових записок".

Тарин

121

14.

Брат Богдан неодноразово нагадував, що "Наукові записки" він мусить повернути власнику. Тому я вирішив виготовити ще декілька фотокопій цієї книги і одну залишити собі.

В липні місяці я попросив Максимів Любу виготовити фотокопії, знаючи, що її двоюрідна сестра разом з чоловіком і дітьми виїхала у відпустку, а на квартирі є фотоприладдя. Я дав Максимів фотопапір, фотоплівку, але до моєї відпустки не отримав ні фотокопій, ні фотоплівки. До арешту я так і не знав, чи Максимів Люба зробила фотокопії. Проте під час обшуку в мене на квартирі було виявлено 3 неповні екземп. фотокопій "Наукових записок". Я догадувався, що це може бути робота Максимів Люби, але не був у цьому переконаний, бо господарював у мене на квартирі мій брат Богдан і міг принести їх так же, як приніс інші документи, вилучені під час обшуку.

Оригінал книги "Наукові записки" позичила Садовська Ганна і не повернула.

Про журнали "Сучасність" я дізнався від Садовської Ганни. Вона не сказала мені, від кого їх взяла, але я догадувався, що їх залишила Оксана Садовська Ганна давала мені журнали 2 рази по три екземпляри - всі за 1964 рік, номерів не пам'ятаю. Під час передачі просила прочитати і швидко повернути. Я ж без її дозволу дав познайомитися з журналами декому із своїх знайомих: брату Богдану, Стараку Теодозію, Зваричевській Мирославі, Бутуріну Степану. Але всі вони знайомилися з журналами, які я отримав вдруге.

Відділ художньої літератури в "Сучасності" був мізерний. В основному журнал передруковував художні твори української і переклади російської радянської літератури. Мене зацікавили статті на політичні теми, серед них пам'ятаю статтю "Самостійність, а не буржуазний лад", "Термоядерна зброя і революційний процес". Під час повернення журналів Садовська Ганна виявила бажання сфотографувати згадані статті. Через деякий час вона передала мені фотоплівки згаданих статей в одному екземплярі. Але пізніше Садовська дала мені ще кілька плівок, кожна з них була покладена у спеціальний

Торина

122

15.

саморобний вузький конверт з білого паперу. Чи це були фотоплівки тих же статей чи інших, я не пам'ятаю. Всі ці фотоплівки в конвертах я передав студенту Київського університету, який приїжджав працювати в бібліотеку АН по вул. Стефаника. Прізвища його не запам'ятав.

Спочатку я вважав, що ці статті у виді фотокопій варто поширити серед своїх знайомих, але згодом передумав – і фотоплівки не були використані. Не знаю, чи використовувались фотоплівки у Києві.

Крім журналів "Сучасність", я позичав у Садовської Ганни на дуже короткий період /2-3 дні/ по одному екземпляру журналу "Листи до друзів", "Самостійник". Їх я нікому не давав читати. Бачив їх, здається, тільки Старак Теодозій. Всі ці журнали я повернув Садовській Ганні.

Фотокопії і книгу, яку я отримав влітку від Лещака Володимира, я давав лише Гелю Івану/ "Україна і українська політика Москви", здається "Дві енциклопедії" /, а книгу "Україна. Сучасне і майбутнє" – брату Богдану. Чи давав я Старраку Теодозію фотокопію книги Прокопа – точно не пам'ятаю. Жодної з книг, принесених Лещаком Володимиром, я не прочитав, лише переглянув.

Коли я виїжджав на відпочинок, жодної з книг, принесених Лещаком, не було в мене на квартирі. Але під час обшуку вони були виявлені в шафі з посудом. Думаю, що їх приніс на квартиру мій брат Богдан.

В процесі слідства з'ясувалося, що фотокопії книги "Україна – українська політика Москви" було 2 екземпляри. Вважаю, що в моїх руках був тільки один екземпляр.

Із загадних вище закордонних видань на мене особисто мали вплив 2 книги "Вивід прав України" і "Наукові записки ім. Шевченка". Спеціально тенденційно підібраний матеріал цієї книги створював враження, що в історії політичної думки на Україні націоналістична лінія є домінуючою і основною. Серед такого букету імен, як Міхновський, Грушевський, /послідовно націоналістичних діячів/ редактор вплив ім'я Фран-

Торинь

125
16.

ка, щоб надати книзі демократичного забарвлення.

В "Наукових записках ім. Шевченка", крім явно націоналістичної тенденційності в оцінці фактів репресій в період культу особи Сталіна на Україні, мене зацікавив фактичний матеріал з історії української культури, якого я не зустрічав у нашій періодиці.

Вважаючи в той час ці дві ^{згадані} книги найбільш цікавими, я вирішив їх розмножити і поширювати серед своїх знайомих.

Книга "Панорама сучасної української літератури" випала з моєї пам'яті. Вона була в мене дуже короткий час. Хто її взяв, я не знав. Вже в процесі слідства з'ясувалося, що її без мого відому взяв мій брат Богдан. Вважаю, що і приніс цю книгу до мене на квартиру мій брат Богдан. Не пам'ятаю, щоб кому-небудь я її давав.

Фотокопію "Сучасна література в УРСР" приніс до мене на квартиру хтось із моїх знайомих. Хто саме, не пам'ятаю, але вважаю, що вона передана з Києва від Світличного Івана. Фотокопія не була переплетена, а знаходилась в кількох конвертах від фотопаперу.

Особисто я нікому не давав її читати, та не виключаю, що її читав мій брат Богдан, Зваричевська Мирослава. В березні чи квітні місяці фотокопію взяла в мене Садовська Ганна, так і не повернувши її мені до арешту.

Хочу відмітити, що Світличний не просив мене передавати йому фотоплівки статей з ж. "Сучасність". Це я зробив з власної ініціативи, знаючи, що Світличний цікавиться такою літературою, а також поширює її. Яка доля цих фотоплівок, я не знаю.

Ось і вся історія з закордонною націоналістичною літературою. Розумію, що своєю діяльністю я сприяв активізації націоналістичної еміграції, яка від радості потирала руки, дізнавшись, що появились споживачі їх мокулатури.

Торина

124

17.

Другим важливим документом цього періоду були "Тези" - "Шляхи і завдання українського визвольного руху". Я вже писав, від кого я їх отримав. Сумніваюся тільки, чи не було це восени 1964 року в Києві під час мого перебування на психологічній конференції. Під час передачі "Тез" Світличний нічого не говорив. В таких випадках він завжди був небезслівним. Допускаю, що ним була сказана фраза: "Познайомся з цим документом" або "Що ти скажеш про це?"

Проте восени я запитав Світличного: "Що ти, Іване, думаєш про "Тези?"", на що він відповів запитанням: "А твоя яка думка? Ти їх опрацьовував?" Я заперечив. На цьому закінчився обмін думками про "Тези".

Мені зараз дуже важко пригадати порядок передачі "тез" моїм знайомим. Вважаю, що в числі перших, хто знайомився з "Тезами", був мій брат Богдан. Богдан був тугодумом у всьому, що не відноситься до літератури і мистецтва. Тому він не сплотив жодної думки про "тези". Вважаю, що згодом я передав "Тези" Бутуріну. Це я зробив не тому, що вважав Бутуріна своїм близьким знайомим чи однодумцем. Мене цікавили міркування про цей документ представника старшого покоління західноукраїнської інтелігенції, якій, можливо, важко перетравлювати ті положення з "тез", які взяті з марксистської ідеології.

Бутурін повернув мені "Тези". На моє здивування я не почув від нього ні одного ділового зауваження до "Тез". Щось він говорив, але все це, на мою думку, не було варте уваги. Вважаю, що Бутуріну я давав "Тези" восени, можливо у листопаді чи грудні. Згодом я познайомив з "Тезами" Геля Івана. Не знаю, чи давав я їх йому тоді, але знайомити знайомив. Гель обмежився загальним зауваженням: "Ще несерйозна і слаба річ". Чи давав я вдруге Гелю Івану "Тези" весною цього року - не пам'ятаю і сумніваюся, чи пред'явлена мені фотокопія "Тез" під час слідства, вилучена у Геля, є тією, яку я йому давав.

Торин

125
18.

Згодом брат Богдан взяв "тези" і, як мені відомо, передав їх Осадчному/ без мого відому чи згоди/. Це було зимою. Через деякий час брат Богдан приніс до мене на квартиру міркування Осадчого, записані на клаптику паперу. Із прочитаного я зрозумів, що Осадчий поставився до "Тез" несерйозно, і його зауваження були набором пустих фраз п'яної чи хворої людини. Читаючи їх разом з братом, ми сміялися, і я кинув їх до печі, здається навіть в присутності брата. Цей екземпляр "Тез" залишився у мого брата Богдана або в Геля Івана.

Хочу уточнити одну обставину: мабуть взимку чи весною до мене на квартиру прийшов мій брат Богдан і запитав мене: "Як ти думаєш, є один чи 2 екземпляри "Тез"? Чи це ті самі "тези"? і показав чи дав мені "тези". Я йому відповів, що є лише один екземпляр "Тез". Думаю, що в брата був сумнів щодо кількості екземплярів "Тез".

Влітку, мабуть, в кінці червня чи липні місяці мій брат Богдан приніс до мене на квартиру друкований екземпляр "Тез". Пам'ятаю обставини: я забавляв дочку, він ходив по кімнаті і в той час витягнув з кишені документи на папіросному папері. Я глянув і, побачивши, що то передрук відомих мені "Тез" ще подумав: "Для чого було передруковувати ці "тези"? Але, нічого не сказавши, заховав у кишеню і носив їх до того часу у внутрішній кишені піджака, поки не передав на початку серпня Косіву Михайлу. В кого взяв цей екземпляр "Тез" брат Богдан, я не знаю. І взагалі тоді про цей документ в нас розмови не було.

Я особисто не опрацьовував "Тез", і не виробив свої думки про них. Вважаю, що це проспект програмного характеру. І тепер можу лише радити, що ці тези не переросли у програму.

Торшич

Думаю, що в моєму холодному ставленні до "Тез" важливу роль відіграла психологічна невідповідність до такого розмаху антирадянської діяльності, який намічався в "тезах", з далекою перспективою відриву України від Радянського Союзу.

Починаючи з січня чи лютого - характер літератури, яка ходила по руках, різко міняється. Статті Кутинського "Спогади про Леся Курбаса" та інші /з загалом документи не антирадянські/ витісняють статті явно антирадянського напрямку: "З приводу процесу над Погружальським", "Українська освіта в шовіністичному зашморзі" та інші.

Вважаю, що статтю "Українська освіта в шовіністичному зашморзі" приніс мені мій брат Богдан. Щодо статті "З приводу процесу над Погружальським", то не пам'ятаю, але, можливо, я її теж отримав від брата Богдана.

Обидві ці статті мали великий вплив на мене. Саме під впливом статті "Українська освіта в шовіністичному зашморзі" в своїх критичних судженнях про політику на Україні став різкішим і доходив до явно антирадянських розмов.

Кому я давав ці статті, я не пам'ятаю, але давав багатьом моїм знайомим. Особливо широко розійшлася стаття "З приводу процесу над Погружальським". Мабуть, в поширенні цих двох статей я прийняв найактивнішу участь, якщо порівнювати їх з усіма матеріалами нелегального характеру, які проходили через мої руки. Проте, на мою думку, "Українська освіта в шовіністичному зашморзі" мала менший успіх, ніж "З приводу процесу..."

Названі статті в багатьох екземплярах приносив до мене на квартиру мій брат Богдан, а я роздавав їх своїм знайомим, які приходили до мене.

Мабуть, в березні місяці мій брат Богдан приніс мені на квартиру першу статтю Масютко Михайла "Сучасний імпе-

Тереш

127
20.

ріалізм". Я не знав тоді особисто Масютка, не знав, що навіть існує така людина. Брат не сказав мені, хто автор статті. Але, познайомившись з нею, я твердо вирішив не поширювати її. Стаття Масютка відрізнялась від згаданих вище статей тим, що, критикуючи і відкидаючи радянський спосіб життя, підносила як еталон американський спосіб життя. Я сам критикував політику уряду Радянської України, обурювався окремими фактами і заходами адміністрації, але ніколи не допускав, що рішення цих питань можна знайти за океаном. Словом я "знав", що не так, але не бачив виходу з положення. Тон і основні положення статті мене здивували. Я поділився своїми думками з братом. Брат погодився зі мною, але скептично віднісся до мого рішення не знайомити своїх друзів з цією статтею. "Якщо ти не будеш цього робити, - сказав він, - автор сам це зробить. Чи не краще переконати автора, що він неправ?" Так появилася ідея написати рецензію на статтю. Хочу відмітити, що я приступав до написання рецензії не з радянських позицій. Я вважав, що Масютко робить ведмежу послугу тим, хто поширює не-легальну літературу, вихваляючи американський спосіб життя. Я не хотів, щоб я був заплямований проамериканською орієнтацією.

В березні брат приніс мені 5 чи 6 екземплярів статті. Я тут же спалив 3-4 екземпляри, а один чи два залишив для рецензування. Замітки до рецензії я написав під час першого знайомства, але впорядкувати їх не мав часу. Вони лежали в мене не менше місяць-півтора. Одного разу брат забрав чорновик рецензії і познайомив з цими замітками Масютко.

Масютко дав відповідь на мої зауваження, які були включені в брата Богдана під час обшуку. З відповіді я зрозумів, що автор не згідний з основними положеннями "Зауважень". Тому я вирішив статті не поширювати. Так воно і сталося. Стаття не була передрукована, її читало лише декілька людей. Правда, один екземпляр статті відвезла в Славськ Зваричевська Мирослава.

Хочу відмітити, що термінологія і думки "Зауважень" вперше викладені мною. Я ними не ділився зі своїми знайомими.

В розпаді дискусії в "Зауваженнях" написано багато непоправних дурниць. Я жалью, що з-під мого пера появився такий документ.

Все, що в мене попереду, вся моя наступна діяльність докаже, що я назавжди порвав з думками, висловленими в зауваженнях, і дав їм належну критичну оцінку.

На початку серпня 1965 року я познайомився з Масютко Михайлом. Під час першої чи другої розмови я торкнувся статті "Сучасний імперіалізм". Масютко погодився викинути ті місця з статті, які відносились до характеристики американського імперіалізму і німецького фашизму. Коли дома я мислено викинув ці місця, то побачив, що стаття мало що міняється. Тоді я вирішив переписати і впорядкувати свої "Зауваження". Я частково їх впорядкував, але не закінчив. Коли Гель Іван прийшов до мене на квартиру, я дав йому передрукувати ці "зауваження" бо не мав що дати для друкування, а машинка стояла. Я хотів мати "Зауваження" в друкованому вигляді, а рукописне знищити, щоб не наражати себе на небезпеку на випадок обшуку.

Після відпустки я хотів доопрацювати "Зауваження". Якщо Масютко поширював би "Сучасний імперіалізм", я пустив би по руках свої "Зауваження". На щастя, цього не сталося.

Друга стаття Масютки Михайла "Національно-визвольна боротьба на сучасному етапі розвитку людства" пройшла повз мою увагу. І хоч в мене були застереження по відношенні до неї, але не такі гострі, мабуть, притуплені статтею "Сучасний імперіалізм". Я її поширював мало.

Не думаю, щоб статті Масютки мали успіх в читачів. Їм бракувало об'єктивності в оцінці подій, врівноваженості тону, який потрібний навіть у публіцистичному творі, строгості

Торинь

129
22.

наукового мислення. Всього цього не могла замінити антирадянська тенденційність і проамериканська орієнтація. Принаймі, ні Косів, ні Зваричевська, ні мій брат Богдан не відгукнулися про статтю "Сучасний імперіалізм" в позитивному плані.

Отже, в останньому періоді я поширював серед своїх знайомих з види антирадянських документів: закордонні видання, статті "З приводу процесу над Погружальським", "Українська освіта в шовіністичному зашморзі" та статті Масютки Михайла. Крім того, писав "Зауваження" і вів розмови зі своїми знайомими.

Я хотів би кілька слів сказати про розможення і поширення нелегальної літератури. Спочатку одинокі екземпляри статей передавалися із рук в руки, друкувалися випадково. Я тоді нарівні з іншими читав і поширював ці документи. Поширення ідейно невитриманих документів пошвидко, коли була куплена по моїй ініціативі друкарська машинка.

Тоді в мене на квартирі нагромаджувалося більше віршів, а також статей.

Найбільше активізувалося поширення антирадянських документів зимою і весною 1965 року.

Тоді брат приносив до мене на квартиру друковані матеріали від Масютки Михайла і ще від когось, а я їх роздавав своїм знайомим. Серед цих знайомих були Зваричевська Мирослава, Косів Михайло, Старак Теодозій, Мороз Валентин, Бутурін Степан і інші.

Хочу відмітити, що в поширенні цієї літератури був ініціативним не тільки я, але й ті, хто брав її у мене. Дуже часто відвідини згаданих знайомих починалися чи кінчалися стандартним запитанням: "Є щось нове?"

Частиною моєї роботи по поширенню антирадянських ідей я вважаю розмови, які я вів зі своїми знайомими і друзями. Вони в першу чергу торкалися статей нелегального характеру. Наприк-

Тарин

Кримінальна справа П.20227. Т.3. арк.129

Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області

130
23.

лад, точилися не раз бесіди про процес над Погружальським чи окремі питання статті "Українська освіта в шовіністичному зашморзі". Туди входив широкий обмін інформацією про події в Києві: знищення вітража в університеті, заборона зібрання біля пам'ятника Шевченка в травні місяці і т.п. На базі цих часткових бесід виникали узагальнення, які зводились до одного: розгул шовіністичних елементів на Україні загрожує розвитку української культури.

В більшості випадків на цьому ніхто не наголошував, але це розумілося само собою.

У своїх розмовах я критикував окремі сторони політичного і господарського життя на Україні. Всі ці бесіди мали певну мету /хоч і не завжди свідому/ впливати на співрозмовників, поширювати думки, шкідливі радянському суспільству, вип'ячуючи тіньові сторони нашого устрою і тим самим ігноруючи те, що є позитивним.

В цій записці я виклав основні факти моєї діяльності по поширенню антирадянської літератури і показав свою роль в цій справі.

В процесі слідства я поступово усвідомив помилковість своєї діяльності, зрозумів шкідливість її для радянського суспільства. Після і в процесі ^{визначення} покарання постараюсь доказати, що ще можу бути корисним нашому суспільству.

04
30.XI.65 р.

Горинь

Горинь.

Завдання оголошено:

Сб. Смердователю УНДБ № 16

Канцелярія УНДБ

30 листопада 1965 р.

/Мандриш

г. Львів.

269

ОБВИНУВАЛЬНИЙ ВИСНОВОК
по кримінальній справі № 107 по обвинуваченню:

1. ГОРИНЯ Михайла Миколайовича і
2. ГОРИНЯ Богдана Миколайовича,
у вчиненні злочину, передбаченого ст.ст.62 ч.1 і 64 КК УРСР
3. ЗВАРИЧЕВСЬКОЇ Мирослави Василівни і
4. ОСАДЧОГО Михайла Григоровича,
у вчиненні злочину, передбаченого ст.62 ч.1 КК УРСР.

5 серпня 1965 року в приміщенні Львівської державної наукової бібліотеки під час видачі книжок в книжці були знайдені та вилучені надруковані на машинці під копірку на тонких аркушах паперу документи антирадянського змісту: "З приводу процесу над Погружальським", "Відповідь матері В.Симоненка - Щербань Г.Ф.", "Класова та національна боротьба на сучасному етапі розвитку людства".

Факт виявлення документів антирадянського змісту в бібліотеці та спосіб їх виготовлення свідчив про те, що вони навмисне розмножуються та розповсюджуються в м.Львові.

В цей же час до Управління Комітету Державної безпеки при Раді Міністрів УРСР по Львівській області від мешканця міста Львова Корзуна Л.І. надійшла заява з документом антирадянського змісту "З приводу процесу над Погружальським", якого він одержав по пошті з-за кордону.

Спосіб виготовлення цього антирадянського документа та коментарії редакції до нього свідчили про те, що він у великій кількості видається українськими буржуазними націоналістами за кордоном і як один із засобів ідеологічної диверсії нелегально надсилається до Радянської України.

Відомо, що імперіалістична реакція тепер робить головну ставку на підривну роботу шляхом ідеологічних диверсій, намагаючись скомпрометувати соціалістичне суспільство в очах світової суспільної думки, не гребуючи ніякими засобами.

Обвинувальний висновок

Кримінальна справа П.20227. Т.19. арк.269

Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ З КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ №180-077 (П.22678)
ПО ОБВИНУВАЧЕННЮ МИХАЙЛА ГОРИНЯ

57333 П.22678

аркушах 198-р

57333 П.22678

ПРОКУРАТУРА СОЮЗУ РСР
Прокуратура Львівської області

СПРАВА №180-077

По обвинуваченому гр. Ториня Михайла
Миколайовича

у скоєнні злочинів, передбачених
ст.ст. 62 з. II та 179 КК УРСР

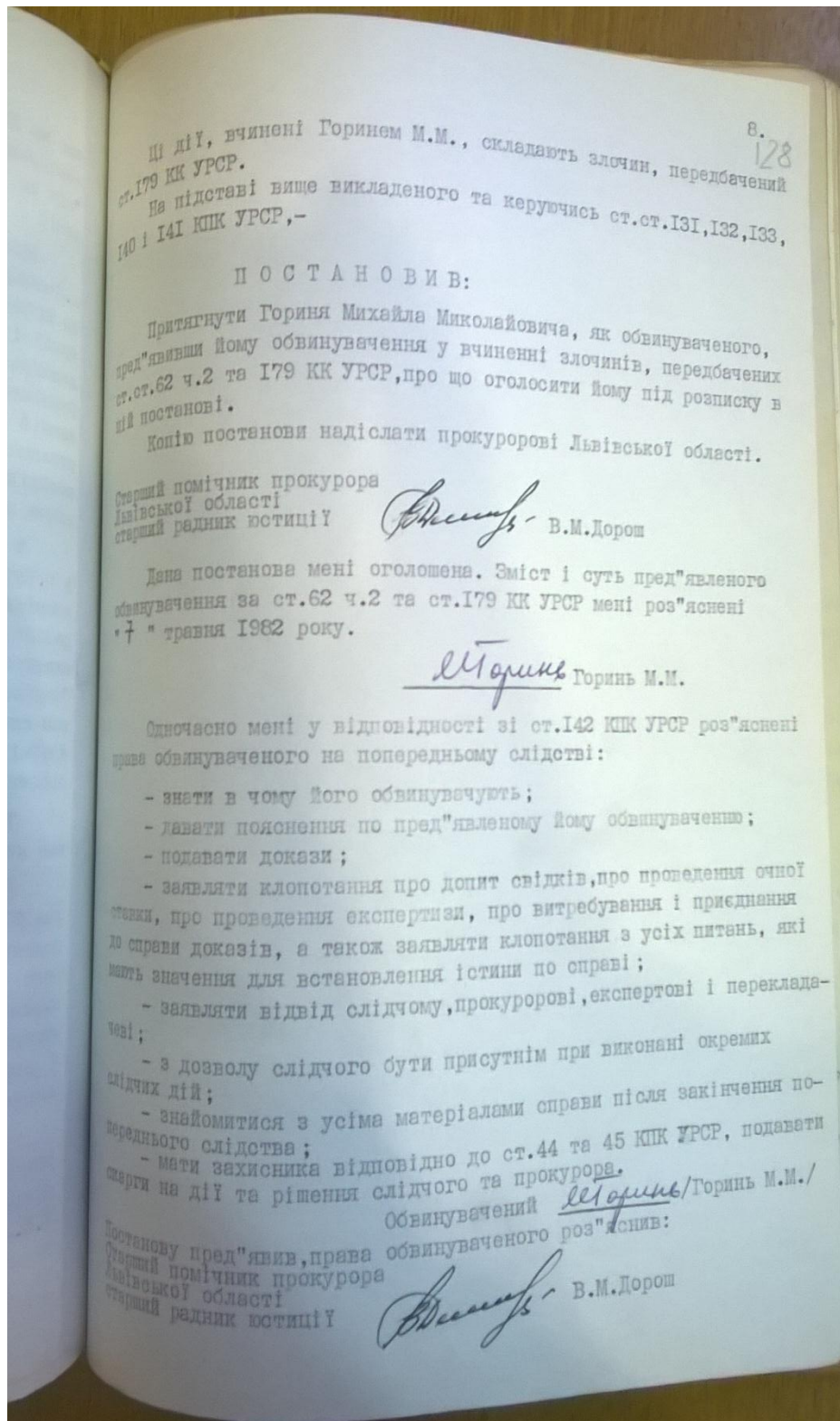
НЕТ № 6948/1
1981 р. 13.07.11 р.
1974

Почато 2-го грудня 1981 р.
Закінчено 1-го червня 1982 р.
На 319 аркушах

ВС 25 к. 82 Том № 3

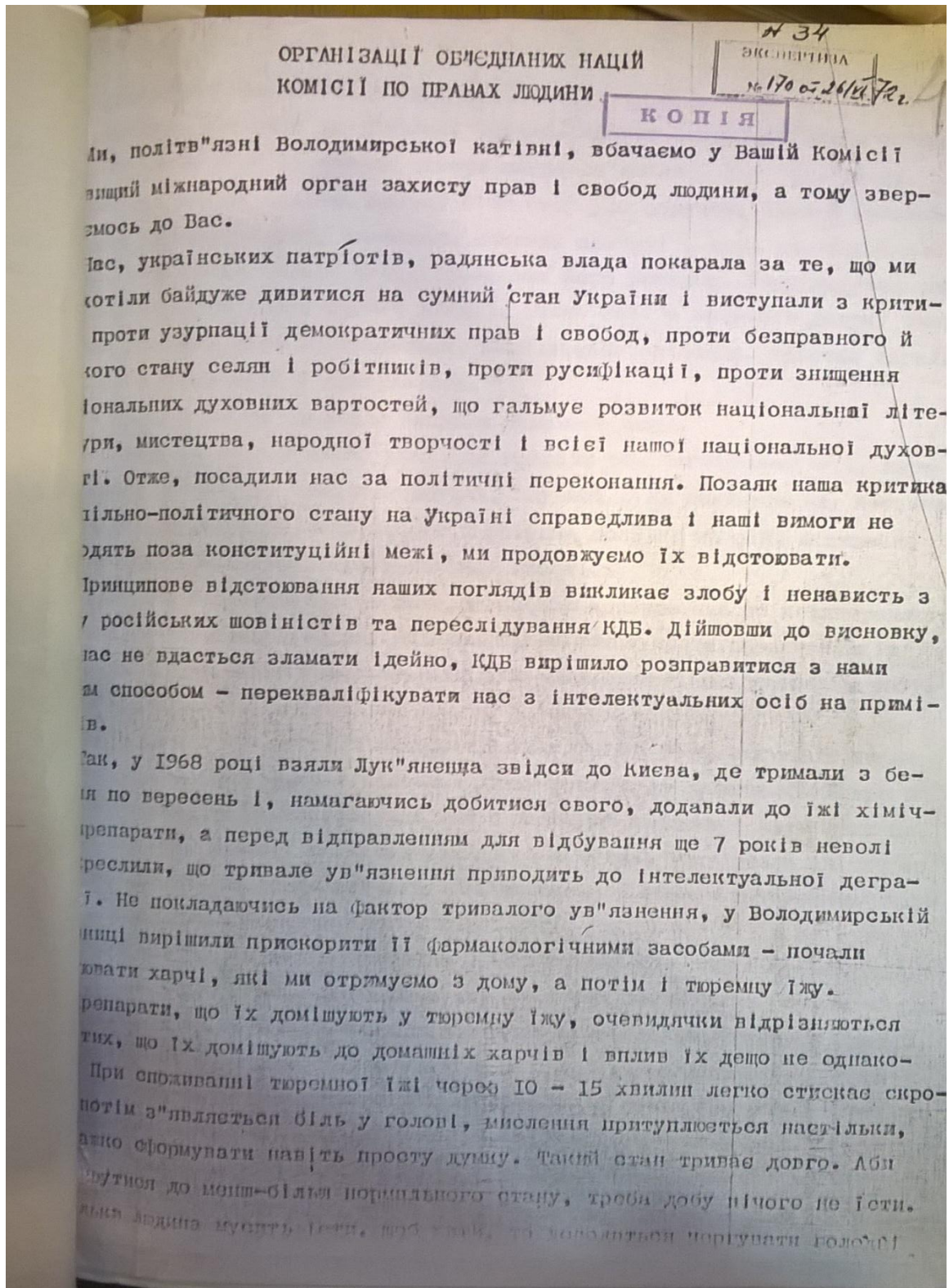
57333 П.22678

Титульний аркуш третього тому кримінальної справи П.22678.
Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області.

Остання сторінка постанова про притягнення М. Гориня, як обвинуваченого.

Кримінальна справа П.22678. Т.1. арк.128
Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області.

Машинописна копія «листа-звернення» до ООН, який М. Горинь передав дружині
О. Горинь через поцілунок.

Кримінальна справа П.22678. Т.3. арк.4

Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області.

- 2 -

дними опоживання їжі з отрутою.
 апарати, домішані до домашніх харчів, значно сильніші. Після спожи-
 їх через 10 - 15 хвилин настає легке оп'яніння. у центрі мозку
 нються сильні коліки, голову ніби стиснуто обручем, писати неможли-
 рез тремтіння руки, виникають провали пам'яті і вона настільки слаб-
 о, закінчивши читати абзац, забуваєш його початок. Утруднюється син-
 окремі слова важко звести до купи. Тяжко навіть написати додому листа,
 ми головний біль збільшується, появляється безсоння, зростає загаль-
 рове напруження і дратливість.

к було, коли ми одержали пакунки минулого року.

ержавши пакунки в цьому році, ми провели ряд експериментів і, пере-
 нися, що всі три пакунки отруєні, змушені були викинути їх, незважа-
 а те, що нам дозволено всього 2 пакунки по 5 кг на рік, а тюремна
 яносить 1930 к/кал харчів низької якості.

рівняння і спостереження змін організму привели нас до незаперечного
 вку про використання російськими шовіністами проти представників
 іського національно-визвольного руху фармакологічних засобів, тобто
 юї зброї.

ля того як ми заявили уповноваженому КДБ по Володимирській тюрмі
 грування, нас трьох перевели в інший корпус до маленької камери з
 віконцем, на якому подвійні ями з матовими шибками і крім ґрат ще
 і залізнi жалюзі, а поверх них дротяна сітка, тому денне світло не
 ить до камери, і ми всю добу /за винятком 1 години прогулянки/ пере-
 ю при електричному освітленні.

овні панове! Якщо використання хімічних засобів проти ідейних супро-
 ів для руйнування інтелекту і перетворення людей на розумових калік,
 истосування хімічних засобів для створення ідейної єдності народів,
 рмання політ"ляції у вичерпаних нестерпних побутових умовах Ви
 те за злочин проти людяності, то просимо підняти проти цього злочин-
 й голос протесту.

М. Володимир
 тюрма, червень 1969 р.

Л. Лук'яненко
 І. Кандиба
 М. Горинь

**Машинописна копія «листа-звернення» до ООН, який М. Горинь передав дружині
 О. Горинь через поцілунок.**

Кримінальна справа П.22678. Т.3. арк.5

Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області.

ДОДАТОК Г.

АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ З КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ №23 (П.28834) ПО
ОБВИНУВАЧЕННЮ АНАТОЛІЯ ШЕВЧУКА

26

РОЗСЕКРЕЧЕНО
Перелік №25/7634
28.12.2010

Методична комісія
ПЕРША ЧАСТИНА
ОДРЖАНО
23 8 1966 р.

Управление КГБ
при СМ УССР по Житомирской обл.
наименование органа КГБ

УЧТЕНО в 1991 году

УГОЛОВНОЕ ДЕЛО №23

по обвинению Шевчука Анатолия Алек-
сандровича по части 1 ст. 62 УК УССР

Начато "1" ноября 1965г.
Окончено "17" августа 1966г.

В 1 томах
ТОМ № 1
Арх. 21993

24к66
на 11.х.66г.

Арх. № 28834 П

Архив

Сдано в архив

Титульний аркуш тому кримінальної справи П.28834.
Архів Управління Служби безпеки України у Житомирській області.

Понятым на основании ст. 127 УПК УССР разъяснена их обязанность удостоверить факт
и результаты опознания. — *Яму не*

Фамилии лиц, изображенных на предъявленных для опознания фотокарточках, опозна-
юш *ему Дроненко* (фамилия) не назывались и никаких пояснений о них не давалось.

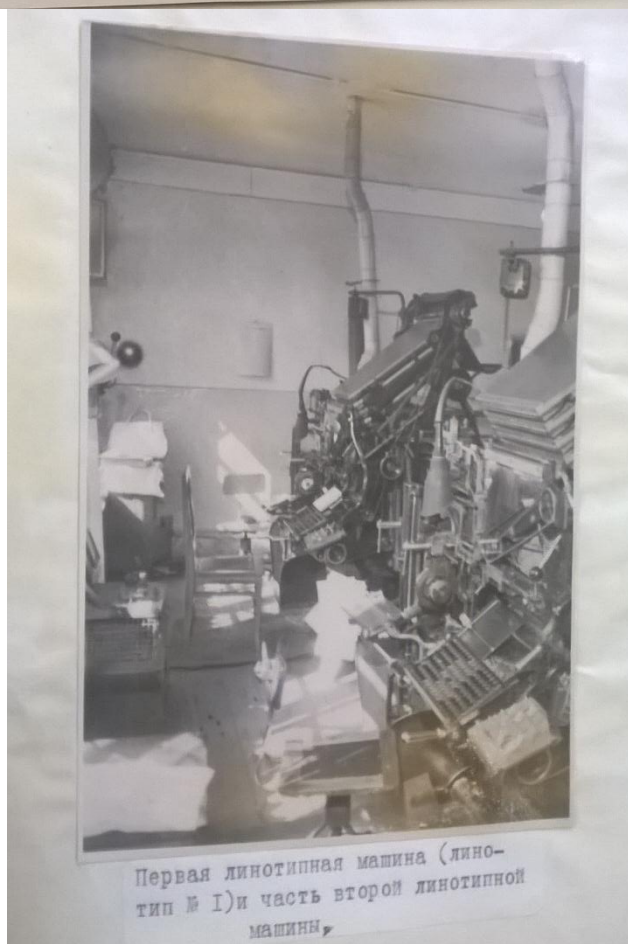
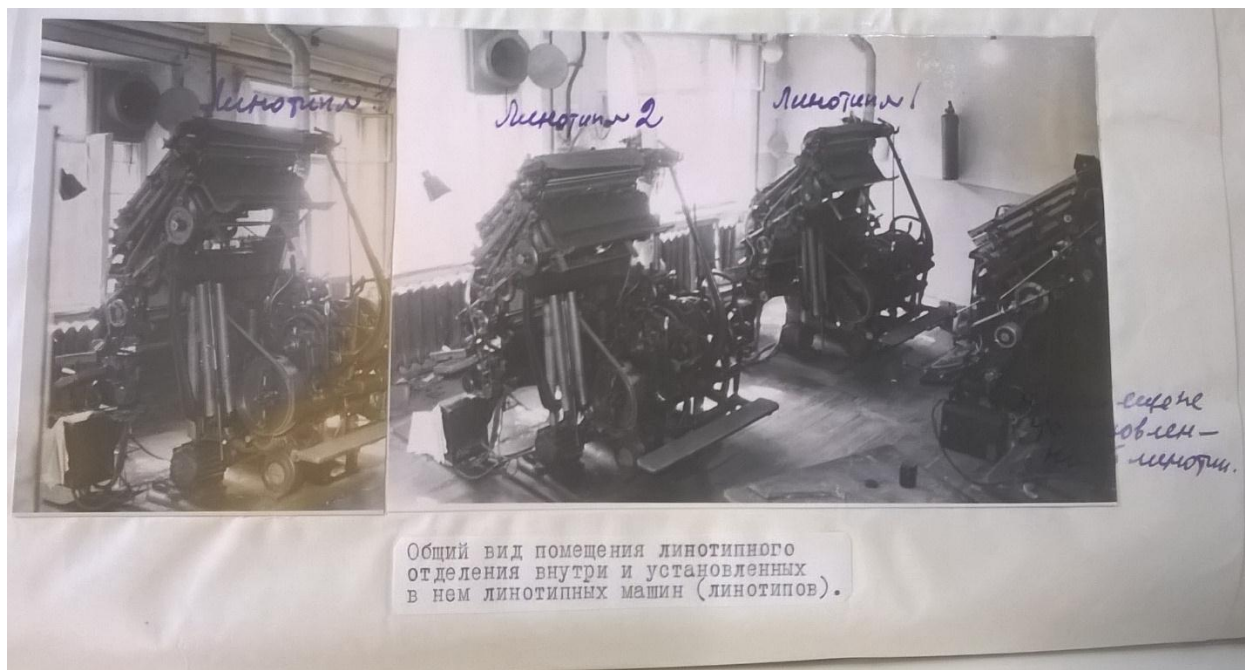
w1   w2   w3

На вопрос *свидетель* *Дроненко Т. А.*
(свид. потерпевш., обвиняем.) (фамилия, инициалы)

кого *он* опознает из числа лиц, изображенных на предъявленных (ему, ей)
(он, она)

фотокарточках, последн *ий* показал, *что на предъявляемых*
ему в настоящее время фотокарточках 3х
(указать по каким приметам-признакам)
фотокарточкам ~~никого~~ он никак
(опознано опознающим данное лицо)
не знает и не опознает. Висше
Дроненко
(подпись опознающего)

Протокол допиту свідка.
Кримінальна справа П.28834. Т.1. арк.229
 Архів Управління Служби безпеки України у Житомирській області.

Лінотипи, на одному з яких Анатолій Шевчук виготовив для Богдана Гориня матеріали самвидаву.

Кримінальна справа П.28834. Т.1. арк.363-364

Архів Управління Служби безпеки України у Житомирській області.

ДОДАТОК Д.

НАНАДІ БОГДАНОМ ГОРИНЕМ РАРИТЕТНІ СВІТЛИНИ

Богдан і Михайло Горині.

Брати Горині під час мітингу біля пам'ятника І.Франка. 15.10.1989

Богдан Горинь зачитує Резолюцію мітингу про міжнародні стосунки.
03.08.1989

Протести проти арешту Б.Гориня. Березень 1989

Богдан Горинь під час акції «Живий ланцюг». Неподалік Тернополя.

Установча конференція УГС. 29.10.1988

Богдан Горинь серед делегатів Установчого з'їзду НРУ. 08.09.1989

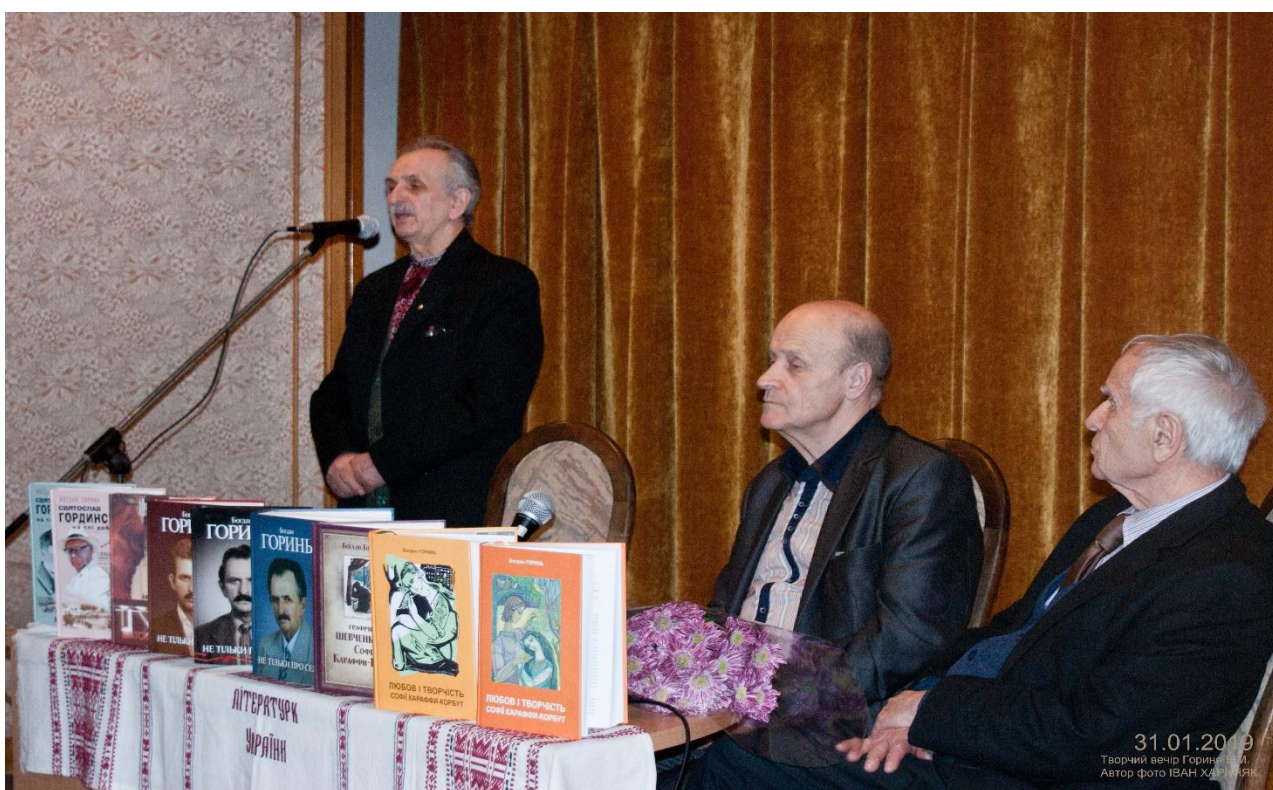
Серед рідних. 01.05.2005

Богдан Горинь із дружиною Оксаною Горинь. 12.02.2006

Богдан Горинь на презентації власної книги «Святослав Гординський на тлі доби». 24.06.2017

Творчий вечір Богдана Гориня. 31.01.2019 (автор фотографії – І.Хариняк)

31.01.2019
Творчий вечір Гориня
Автор фото ІВАН ХАРИНЯК